

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавач

Фондација „За српски народ и државу“

За издавача

Бојана Радаковић, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић

Проф. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Проф. др Обрад Стевановић

Историја

Проф. др Марко Атлагић

Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.

Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 300 примерака • Штамп: Бирограф, Београд

Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://fondacijasnd.rs/casopis-napredak/>

Радови се пријављују електронски

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32(497.11)

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију и
праксу / главни и одговорни уредник Зоран Јевтовић.
- [Штампано изд.]. - Vol. 1, no. 1 (2020)- . - Београд :
Фондација за српски народ и државу, 2020 - (Београд :
Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Напредак (Београд. Online) = ISSN 2683-6114
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд)
COBISS.SR-ID 15570185

Vol. III / No. 3 2022.

Садржај | Content

Чланци | Articles

Њ. Е. Басел Салах

Египат и Србија: богата историја и светла заједничка будућност 7

N.E. Bassel Salah

Egypt and Serbia: rich history and bright shared future

Зоран М. Аврамовић

Улога културе у обнови и ширењу националног духа 19

Zoran M. Avramović

The role of culture in the restoration and dissemination of the national spirit

Бојан Ј. Ћорлука

**Културна политика и културне потребе у програмима политичких партија
Босне и Херцеговине (Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине) 31**

Bojan J. Ćorluka

**Cultural politics and cultural needs in the programs of the political parties
in Bosnia and Herzegovina (Republic Srpska and the Federation of Bosnia and Herzegovina)**

Слободан В. Вуковић

Народна заједница, мит или стварност: сарадња обичних Немаца с нацистичким режимом . . 45

Slobodan V. Vuković

National community, myth or reality: collaboration of ordinary Germans with the Nazi regime

Виолета Р. Рашковић Таловић

Аспекти евентуалног хибридног рата у Републици Србији 69

Violeta R. Rašković Talović

The aspects of potential hybrid warfare in the Republic of Serbia

Весна М. Миленковић	
Утицај глобализације и конвергенције на развој медијских индустрија	83
Vesna M. Milenković	
The impact of globalization and convergence on the development of media industries	
Драган Д. Јаковљевић	
За еко-социјалну тржишну привреду уместо посткомунистичког капитализма.	97
Dragan D. Jakovljević	
For eco-social market economy instead of post-communist capitalism	

Прикази књига | Book Reviews

Радивоје С. Петровић	
Гебелс поново међу нама	111
Списак рецензената за научни часопис <i>Найпрегак</i> у 2022.	115
List of peer reviews for the journal <i>Progress</i> in 2022	

Чланци | Articles

Њ. Е. Басел Салах^[1]

Амбасадор Арапске Републике Египат
у Републици Србији

УДК 327(497.11:620)"1908/..."

Кратко саопштење

Примљен: 21.11.2022.

Прихваћен: 22.11.2022.

doi: 10.5937/napredak3-41299

Египат и Србија: богата историја и светла заједничка будућност

Сажетак: Египат и Србија одржавају дипломатске односе још од њиховог успостављања између Египатског Кедивата и Краљевине Србије 1908. године. Следеће године биће обележено 115 година од успостављања дипломатских односа између две пријатељске државе. Обе земље имају изванредне односе иако постоји велики простор за унапређење билатералне сарадње у многим областима. Изузетни односи Египта и Србије засновани су на чврстим везама успостављеним у новијој историји које су укоренење у карактеристичним и идентичним погледима на будућност њихових земаља и народа и циљевима који се желе постићи. Посебно су ти односи били развијени у време председника Насера и Тита, јер су тада две земље, које су имале велику улогу у успостављању Покрета несврстаних, заједно сарађивале за добробит целог независног и слободног света.

Кључне речи: дипломатски односи, економија, култура, председничке посете, заједничка будућност, Египат, Србија

Недавна посета Њ. Е. Абдела Фатаха Ел Си-сија, председника Арапске Републике Египта, Србији, од 19. до 21. јула 2022. године, јасан је показатељ неговања пријатељских веза и спремности обе земље да дају снажан подстицај билатералним односима у свим сферама. Ова посета Србији није била значајна само зато што је прва посета једног египатског лидера после више од 35 година већ је имала и суштински значај за постављање чврсте основе многим институцијама са обе стране за изградњу и одржавање успешног економског партнерства.

Србија је у Арапској Републици Египту призната као прва држава у региону Балкана, фактор мира и стабилности у том делу Европе и држава која истински поштује политику независности и самосталности како на унутрашњем, тако и на спољашњем плану. Египатски напори за остваривање безбедности и стабилности у регионалном окружењу, као и труд усмерен на учвршћивање мостова сарадње између афричких, арапских и европских земаља, увек се могу ослонити на пријатељску и братску земљу као што је Србија, која ће пружити помоћ када је то неопходно. Због тога постоје пријатељи...

[1] egemb@sbb.rs

Фотографија 1: Посета председника Југославије Јосипа Броза Тита Египту:
на свечаној вечери коју је приредио премијер Гамал Абдел Насер, Каиро, 28. 12. 1955.

(Фото-архив Јосипа Броза Тита, Музеј Југославије)

Египат и Србија традиционално одржавају дипломатске односе, који су између Египатског Кедивата и Краљевине Србије успостављени 1908. године. Обе земље задовољне су изузетним односима, али постоји и огроман простор за унапређење билатералне сарадње у многим областима. Изванредни односи између Египта

и Србије у новијој историји почивају на чврстим везама које су засноване на препознатљивим и истоветним погледима на будућност две земље и народа и циљевима који се желе постићи. Посебно су ти односи били развијени током председничких мандата Насера и Тита, јер су ове две земље, које су имале значајну улогу у оснивању

Покрета несврстаних, удружено сарађивале у корист целокупног независног и слободног света.

Нераскидиве везе између Србије и Египта представљале су чврст темељ током последњих неколико деценија, упркос многобројним међународним и регионалним превирањима, која су у разним облицима и на различите начине утицала на обе земље. Ове године су се Египат и Србија сагласили да очувају сарадњу између Каира и Београда ради учвршћивања економских, друштвених и културолошких веза, оправдавајући тиме ниво узајамних политичких односа.

Обе земље у протеклих неколико година заједно раде на подстицању економске сарадње како би истакле кључне сегменте у светлу великих кооперативних потенцијала на њиховим појединачним тржиштима. Египат се, на пример, усредсређује на два главна механизма за унапређење билатералне сарадње са Србијом. Први је државни механизам на чијем челу је Заједнички комитет за техничку и научну сарадњу, чијој ће 19. седници у Каиру присуствовати велики број главних египатских и српских министара и расправљати о могућностима економске сарадње између две земље. Други механизам је приватни сектор за који је задужен Египатско-српски заједнички пословни савет, који ће се први пут састати у складу с договором који су постигле две земље.

Економске везе: област за унапређење и подстицање односа

Билатералне економске односе између Египта и Србије последњих година учвршћавају сталне узајамне посете. На пример, српски министар

пољопривреде, шумарства и водопривреде посетио је Египат 2019. године, а председник Владе Војводине посетио је Александрију у мају 2021. године, уз три посете Скупштине града Јагодине Хургади у априлу и октобру 2021. и у априлу 2022. године. У име Египта, гувернер Јужног Синаја посетио је Београд у јулу 2021; гувернер Александрије посетио је Србију у септембру 2021, док је заменик министра туризма и антиквитета Египта био гост Србије два пута, у фебруару и децембру 2020, а организовано је и неколико посета за египатске привреднике. Током 2021. и 2022. године уприличено је неко-

| 9

лико посета током којих су одржани састанци са функционерима и приватним компанијама у Београду и Нишу. Осим тога, неколико компанија из пољопривредног сектора, као и увозно-извозних компанија из Александрије посетило је Међународни пољопривредни сајам у Новом Саду и одржало састанак са новосадским функционерима у вези са уговорима о сарадњи између Александрије и Новог Сада. Наше пријатељство засновано је на дуготрајним односима. Покрет несврстаних био је катализатор да до изражаја дођу наши слични погледи на међународну заједницу и наше поштовање међународног права и традиције. Исто тако, додатно нас повезује туризам јер је Египат познат по монументалним локацијама и изузетној клими током читаве године, као и јединственом географском положају, па је самим тим наша земља главна дестинација у плановима већине путника и пустолова. Осим тога, поносимо се тиме што смо добро припремљени да дочекамо туристе без обзира на доба године.

Фотографија 2: Посета председника Египта Гамала Абдела Насера Југославији: сусрет са грађанима Љубљане, 12. 7. 1958.

(Фото-архив Јосипа Броза Тита, Музеј Југославије)

Египат је једна од најбољих дестинација за туристе из Србије. Број српских туриста који долазе у Египат нагло се повећао у последњих неколико година. Године 2021, на пример, број српских туриста у Египту повећан је за готово 90% у поређењу са 2019. годином. Зимска сезона полако почиње, а много српских туриста одлучило је да проведе новогодишње и божићне празнике у Египту. Обала Црвеног мора постала је главна дестинација за туристе из Србије.

Велики потенцијал за унапређење економских односа између Египта и Србије такође лежи у области пољопривреде, трговине пољопривредним производима, инвестицијама, као и информационим и комуникационим технологијама. Желимо да подстакнемо привреднике из обе државе да искористе бројне могућности у областима пољопривреде, туризма, здравства, грађевинске и машинске индустрије.

Басел Салах

Египат и Србија: богата историја
и светла заједничка будућност

Фотографија 3: Посета председника Арапске Републике Египат Абдела Фатаха Ел Сисија Србији, Београд, јул 2022. године.
(Фото Танјуг)

Култура: област коју одувек делимо

Српска култура је веома блиска арапској и египатској култури. То се огледа у храни, музици, традиционалној ношњи, а посебно у топлини и гостопримству народа. На обе стране одувек је постојала снажна жеља за организовањем бројних културних активности за истакнуте представнике Египта и Србије у филмској ин-

дустрији, музици, позоришту, фотографији, сликарству, фолклору, модерном плесу, класичном балету, вајарству и осталим гранама уметности. Показало се да је то заједнички језик којим говоре наше две нације, што је утицало на још чвршће међусобно зближавање. Било нам је задовољство да културним посленицима из Србије омогућимо учешће на неколико важних догађаја у Египту, пре свега на Фестивалу фолклора у Асуану.

Међу поменутиим културним догађајима јесте и вече насловљено „Допринос Каира обогати-вању исламске културе: архитектура, калиграфија и антиквитети“, чији је домаћин била Исламска заједница Србије. Прослава је обухватила изложбу три збирке од 60 фотографија коју је припремило египатско Министарство културе. На изложби су се нашла ремек-дела архитектуре џамија, арапске калиграфије и исламске уметности, заједно са документарним филмовима о Музеју исламске уметности у старом Каиру.

Осим тога, Египат је организовао турнеју египатског пијанисте Мохамеда Шамса у четири града у Србији, укључујући и Београд.

Зашто је Египат значајан за Србију

Египат је 2017. покренуо амбициозан програм економских реформи који подразумева интеграцију друштвене правде и преусмеравање субвенција најосетљивијим и најсиромашнијим категоријама становништва. Међународни монетарни фонд (ММФ) у својим извештајима бележи значајно унапређење економских услова у Египту од почетка програма реформи, укључујући либерализацију девизног курса, убрзану стопу раста, смањење спољашњег дуга и финансијског дефицита и повећање девизних резерви.

Египат је такође успео да промени свој образац потрошње и од потрошачке државе постао је продуктивна држава. Египатска влада остварила је револуционарни развој у областима логистичких и инфраструктурних услуга, а заслужна је и за велике пројекте у области транспорта, саобраћаја и комуналних услуга. У области инвестиција је египатска влада предузела низ мера

за унапређење инвестиционе климе тако што је поједноставила процедуре и законе за локалне и стране инвеститоре, а истовремено ревидирала и изменила старе законе о инвестицијама, у складу са обимом капацитета и прилика које Египат нуди страним инвеститорима. Египат радо дочекује све инвеститоре чији су циљ преношење и примена напредних технологија и индустрија. Египатска влада обезбеђује разне олакшице за поменуте инвестиције.

Нова административна престоница: икона према којој се треба управљати

Изградња новог града измениће инфраструктуру Египта и започети нову еру модернизације. Он ће служити као нови центар за зграде владе, министарства, амбасаде, универзитете и корпорације, који ће бити средиште државне привреде. Биће изграђен на 168.000 ари, што је површина Сингапура. Предвиђа се да ће по завршетку града у њему живети 6,5 милиона становника, а очекује се понуда од два милиона радних места.

То ће бити комплетно опремљен град са тржним центрима, квалитетним стамбеним простором, целокупним системом за дигиталну трансформацију и са неколико напредних инфраструктурних пројеката. Припреме су у току, а држава ради на томе да победи време и представи нови град. Биће то архитектонска икона која ће доказати вредност египатске државе. Исто тако, овим ће се стати на пут једном од највећих проблема с којим се Каиро суочава, а то је пренасељеност.

Басел Салах

Египат и Србија: богата историја
и светла заједничка будућност

| 13

Фотографија 4: Поглед на традиционални и модерни Каиро.

(Фото pexels.com)

Србија: важан савезник

Политичка размена између ове две земље увек је на врхунцу. Египатски министар иностраних послова Њ. Е. гдин Самех Шукри посетио је Београд у новембру 2018, док је српски министар иностраних послова гдин Селаковић посетио Египат у августу 2021. године. Између ове две званичне посете предузете су бројне активности у билатералним односима између ове две земље. На пример, од маја до августа 2021. из Србије су

сваког месеца организоване посете Египту на министарском нивоу: прво је у посету отишао председник Владе Аутономне Покрајине Војводине гдин Игор Мировић, у мају, затим заменица премијера и министарка културе и информисања гђа Маја Гојковић у јуну, заменик премијера и министар одбране гдин Небојша Стефановић у јулу, који су се састали са својим колегама у Египту, да би се на крају председник Парламента састао са египатским председником Ел Сисијем. Овако интензивне посете на високом нивоу од-

ражавају посвећеност и ангажованост Египта и Србије у даљем развоју билатералних односа у свим областима.

Недавна посета Њ. Е. Абдела Фатаха Ел-Си-сија, председника Арапске Републике Египта, Србији, од 19. до 22. јула 2022. године, јасан је показатељ неговања пријатељских веза и спремности обе земље да дају снажан подстицај билатералним односима у свим сферама. Ова посета Србији није била значајна само зато што је прва посета једног египатског лидера после више од 35 година већ је имала и суштински значај за постављање чврсте основе многим институцијама са обе стране за изградњу и одржавање успешног стратешког партнерства. То несумњиво стоји у заједничкој декларацији о стратешком партнерству две земље коју су донела два председника. У оквиру посете потписано је више меморандума о разумевању из многих области, одржан је како билатерални Пословни форум, тако и заједнички Египатско-српски пословни савет, што је дало прилику многим египатским и српским привредницима да разговарају и открију обећавајуће области и започну нову фазу билатералне економске сарадње између Египта и Србије.

Регионални и међународни изазови... Шта предузимамо

Између Србије и Египта одржавају се одлични односи, али се они и унапређују. Ова сарадња огледа се у директној вези између безбедности у Европи и ситуације на подручју Блиског истока и Северне Африке. Током своје историје Египат је доживео разне изазове и сукобе који су стајали на путу његовог развоја. Земља је морала да пре-

вазиђе све те тешкоће, о чему сведоче догађаји од 2011. године, и да се суочи са регионалним и међународним дешавањима, користећи свој неприкосновени географски положај који је највише допринео развојном процесу.

Упркос томе, и даље постоје регионални изазови. Ни после 80 година није решено палестинско питање. Египат потврђује да је обострано решење сукоба између Израела и Палестине неопходно за целокупни мир у региону. Египат је чврсто посвећен омогућавању и подржавању свих напора чији је циљ постизање праведног и трајног мира на Блиском истоку у складу са међународним правом, релевантним резолуцијама Савета безбедности Уједињених нација и договореним параметрима.

Наглашавамо значај мировних споразума између арапских држава и Израела, укључујући недавно потписане договоре, који доприносе обостраном решавању палестинско-израелског сукоба и постизању свеобухватног и трајног мира. Само се обостраним решењем, које гарантује независну и одрживу палестинску државу у складу са одлукама од 4. јуна 1967. и резолуцијама Савета безбедности Уједињених нација, која живи упоредо са безбедним и признатим Израелом, могу испунити тежње Израелаца и Палестинаца, а самим тим и постићи праведан и стаалан мир.

Сматрамо да је неопходно остварити обострано решење јер је оно подједнако у интересу Палестинаца и Израелаца у покушају стварања две мирољубиве и демократске државе, које ће живети једна поред друге и повољним окружењем допринети регионалном миру и стабилности.

Фотографија 5: Велика Сфинга, највећа монолитска статуа на свету, чувар пирамида на платоу Гизе.

(Фото piqsels.com)

Египат позива обе стране да се уздрже од једностраних мера којима се подрива будућност праведног и трајног решења овог сукоба, а такође наглашава потребу за прекидом свих активности насељавања, укључујући и Источни Јерусалим, у складу с релевантном резолуцијом Савета безбедности УН. Слажемо се да политика насељавања изградњом и ширењем насеља, као и конфискације палестинских грађевина и имовине, представља кршење међународног права и подрива одрживост обостраног решења.

Подсећамо колико је значајно одржавати историјски и правни статус кво светиња у Јерусалиму. У том погледу, наглашавамо значај историјског хашемитског старатељства над светињама у Јерусалиму.

Либија је још један регионални изазов. Египат је посвећен стабилности суседне и братске Либије. Ангажовани смо у свим локалним, релевантним регионалним и мултилатералним процесима који за циљ имају проналажење трајног политичког решења за ситуацију у Либији.

Египатска влада подржала је либијске државне институције у преузимању својих одговорности и улога, што је довело до одржавања председничких и парламентарних избора у Либији и завршетка прелазне фазе, те омогућило либијском народу да изабере своје вође и представнике. Пружили смо подршку свим либијским партијама да се уздрже и избегну све кораке који би могли да изазову насиље, и истакли смо значај дијалога за благовремено одржавање председничких и парламентарних избора у Либији.

16 | Украјина... Криза за све нас

Криза која је у току у Украјини показала је да је свет подељен између земаља Запада и Европске уније, с једне стране, и Руске Федерације, с друге стране. Египат и Србија имају сличну спољну политику у погледу ове кризе и обе земље понављају колико су значајни територијални интегритет Украјине и мирно решавање спора. Египат је такође позвао на мирољубиво и дипломатско решење и одбио увођење економских санкција ван система УН у светлу претходних искустава у свету, која су довела до великих економских и хуманитарних последица.

Египат је гласао за резолуцију Генералне скупштине УН од 2. марта којом се осуђују руске војне операције у Украјини, као и за резолуцију Генералне скупштине УН од 24. марта у вези са омогућавањем приступа помоћи. Египат се уздржао од гласања за резолуцију Генералне скупштине УН у вези са суспендовањем Русије из Савета за људска права, на основу египатске спољне политике која раздваја политичке и техничке међународне форуме.

Економска анализа јасно показује негативне утицаје кризе у Украјини на глобалну економију који су, природно, додатно погоршани пандемијом ковида 19, као и глобалним таласом инфлације који је донео повећање цена хране и осталих основних потроштина. Економска ситуација ће се погоршати широм света уколико текућа криза потраје. Украјина је главни светски извор пшенице, кукуруза и јечма и немогућност увоза ових житарица повећаће цену основних потроштина и довести до повећања цене меса и млечних производа. Египат је већ погођен недостатком прехранбених намирница, нарочито пшенице, јер се 80% пшенице увози из Русије и Украјине.

Иако је криза у Украјини утицала на Египат као на највећег увозника пшенице из Русије и Украјине, египатска влада је пре почетка кризе усвојила политике за проналажење алтернативних извора ради смањења зависности од увоза пшенице и житарица. То је помогло да се умањи утицај ове кризе на обезбеђеност Египта храном, јер земља сада има довољно стратешких залиха основних намирница. Од почетка рата у Украјини Египат комуницира са одређеним бројем земаља које имају вишак неке робе, нарочито пшенице, да би се обезбедили други извори као алтернатива Кијеву и Москви. Међу тим земљама, наравно, предњачи Србија.

Шта можемо да учинимо у вези са животном средином

Климатске промене постале су један од највећих изазова са којима се свет суочава у последњих неколико година. Имајући у виду

Фотографија 6: У Долини краљева се врше археолошка и египтолошка истраживања још од краја 18. века. Долина је постала позната почетком 20. века када је откривена Тутанкамонова гробница.

(Фото pexels.com)

међународну улогу Египта, он ће бити домаћин Конференције УН о климатским променама (COP27) у Шарм ел Шеику од 6. до 18. новембра 2022. године, у име читавог афричког континента. Ова одлука донета је на Конференцији (COP26) која је 2021. године одржана у Великој Британији.

Став Египта јесте да постоји потреба да се са обећања и могућих доприноса хитно пређе на извршавање и спровођење путем благовремених и холистичких активности на глобалном

плану, што истиче наука и потврђује политичка посвећеност из Париза и касније из Глазгова да би се постигао циљ и отопљавање ограничило на један и по степен и омогућило да останемо знатно испод два степена.

Египат се припрема да покрене две иницијативе у вези са међународним напорима. Прва је Акција за воду и климу, која ће подстаћи инклузивну сарадњу и позабавити се водом као кључем за прилагођавање и контролисање климатских промена. Друга иницијатива је

Храна и пољопривреда за одрживу трансформацију (FAST), која има за циљ повећано финансирање пољопривредних и прехранбених система у вези са климатским променама до две трећине од укупног удела до 2030. године, при чему би минимум две трећине требало да буду намењене прилагођавању у земљама у развоју.

На унутрашњем плану, Египат је покренуо неколико националних стратегија и иницијатива у вези са заштитом животне средине, међу којима је Национална стратегија за зелену економију из 2016. године, у партнерству са Програмом УН за животну средину (UNEP). Ова стратегија има за циљ постепени прелазак на зелену економију, са посебним нагласком на четири кључне области: водопривреду, пољопривреду,

отпад и енергетику, док се очекује реализација 28 пројеката у 13 државних институција.

Завршна реч

Србија је у Арапској Републици Египту призната као прва држава на Балкану, фактор мира и стабилности у том делу Европе, држава која истински поштује политику независности и самосталности, како на унутрашњем, тако и на спољашњем плану.

Египатски напори за остваривање безбедности и стабилности у регионалном окружењу, као и труд усмерен на учвршћивање мостова сарадње између афричких, арапских и европских земаља, увек се могу ослонити на пријатељску и братску земљу као што је Србија, која ће пружити помоћ када је то неопходно. Због тога постоје пријатељи...

H.E. Bassel Salah

Ambassador of the Arab Republic of Egypt
to the Republic of Serbia

Egypt and Serbia: rich history and bright shared future

Summary

Egypt and Serbia have maintained diplomatic relations ever since their establishment between the Khedivate of Egypt and the Kingdom of Serbia in 1908. Next year will be the 115th anniversary since the beginning of the diplomatic relations between these two friend states. Both countries have excellent relations, although there is a huge space for improving bilateral cooperation in many areas. Exceptional relations between Egypt and Serbia are founded on strong connections from recent history, which are deeply rooted in characteristic and identical views of the future of their countries and nations, and the goals to be achieved. These relations were particularly developed during the presidential mandates of Nasser and Tito, because these two countries, due to their significant role in the formation of the Non-Aligned Movement, cooperated for the welfare of the entire independent and free world.

Keywords: diplomatic relations, economy, culture, presidential visits, shared future, Egypt, Serbia

Зоран М. Аврамовић^[1]

Институт за педагошка истраживања
Београд (Србија)

УДК 316.752:316.356.4

Оригинални научни рад

Примљен: 22.07.2022.

Прихваћен: 01.12.2022.

doi: 10.5937/napredak3-39302

Улога културе у обнови и ширењу националног духа

Сажетак: У раду се одређују основни и сродни појмови културе. Указује се на уже и шире схватање културе. Од сродних појмова истичу се: културни идентитет, културни образац, медијска култура, електронска култура, српска култура и иностране културе, српски културни простор. У другом делу се разматрају основни актери у култури, ствараоци/аутори, њихова дела, публика, институције и организације, културне групе, државне институције са подељеним надлежностима. У трећем делу указује се на обнову и ширење националног духа (вредности) посредством два темељна стуба културе – традиције (културно наслеђе) и стваралаштва. У четвртом делу се осветљава конфликтна природа културе. Закључни део излаже став о демократској борби за културне вредности.

Кључне речи: култура, националне вредности, актери у култури, конфликтност у култури

Појмови културе

Свака култура је симболички израз животних и духовних искустава човека и нације. Она је *скујни њојам* великих симбола, осећања, мишљења и разумевања живота; израз животних и духовних искустава човека и заједнице. Само човек ствара симболе са појединачним и колективним значењима (White, 1979).

Култура је, такође, давање форме и израза набујалој реци живота појединца и народа. Она нас већ у детињству снабдева особеним разумевањем човека и света, значењима и вредностима, усађује један тип надахнућа, мишљења, осећања, маште, свест о традицији, специфичне обрасце

свакодневног понашања. Дакле, рођењем ступамо у националну културу, она чека појединца и на посебан начин га усмерава и даје реални и симболички правац егзистенцији једног народа.

Заједнички језик, обичаји, веровања, знања, вредности, уметност, митологија, дакле, читав „континуум времена који тече кроз векове“ (Мелвил Херсковиц) пружа изгледе за изградњу сличности у једној култури (традиција, национални дух, конзервација). Међутим, култура није хармонични део друштвеног подсистема; морамо да се суочимо са снагом њених унутрашњих културних разлика и иностраних културних утицаја.

Појам културе се разумева у *ужем* (уметничко стваралаштво) и *ширем* значењу појма

[1] zoran.a@sezampro.rs

(Petrović, Lakićević, 1994). У ширем значењу означава све што је човек створио – језик, предмети, знања, вредности, веровања, уметност, религија, митологија, обичаји, морал, држава, привреда, техника. Култура би у том смислу речи означавала *свеукупности начина живота одређене националне заједнице*. Другим речима, начин живота једног друштва или уже друштвене групе, садржај интеракција у којима они остварују своје основне егзистенцијалне потребе као што су комуникација, начин исхране, облачење, становање, породични живот, религија, забава, уметност, моћ и власт. Култура није строго аутономна област, није кинеским зидом одвојена од других подсистема друштва: она има економске, друштвене и политичке функције (Avramović, 2008).

О култури може да се расправља и на трећи начин, као о *културној целини*. Какву целину обухвата култура? С тог гледишта разликујемо културу личности, културу нације, националне заједнице, и напokon шире културно-историјске типове, на пример: германско-романске, словенске, кинеске, исламско-арапске и друге. Њих повезује блискост вере, језика, историје.

Постоји више сродних појмова културе.

Културни идентитет. Структурне елементе културног идентитета чине *објективни показатељи*, али и њихов *субјективни доживљај*. Језик, вера, традиција, обичаји, митологија, научна и дискурзивна свест део су објективне компоненте идентитета помоћу које можемо релативно поуздано да одредимо културну припадност неке групе, слоја или појединца. Културни идентитет је облик колективне и појединачне свести, осећања, понашања који по-

казују припадност једној нацији. Испољава се у три облика: свакодневни (храна, становање, облачење, игра, забава), стваралачки (уметност, наука), историјско-политички (религија, политика, привреда). Проблем се појављује са *интерпретацијом* елемената објективног идентитета, која може бити лична, групна, национална, а са становишта историјског времена могу се лако констатовати промене у појединим раздобљима (Avramović, 2008).

Може да буде од сазнајне користи и појам *културни образац*, који је Слободан Јовановић користио у својим радовима. Он обухвата „све гране духовног живота једног народа“: не само његову науку него исто тако и његову веру и морал, његову књижевност и уметност, његову политику и право, његову војску и привреду, његове обичаје и забаву (Jovanović, 1991).

Медијска култура. О овој теми Даглас Келнер (Kellner, 2004) написао је књигу под истим насловом. Према његовом мишљењу, медијска култура састоји се од радио-система, носача звука и слике и средстава њиховог емитовања. То је култура високе технологије, заснована на моделу масовне производње и намењена масовној публици (ТВ, интернет, мобилни телефон). Медијска култура се укршта с друштвеним и политичким кретањима, обликује свакодневни живот људи, утиче на начин мишљења и понашања, на формирање и развој културног идентитета. Саставни део медијске културе је и стицање критичке медијске писмености, а то значи бити у стању одупрети се медијским манипулацијама и инструментализацијама.

Електронска култура. Нове информатичке технологије утичу на културу схваћену у ширем

и ужем смислу речи. На првом месту, културно стваралаштво трпи утицај техницизираног света и видео-цивилизације. Ствара се „виртуелна заједница“ у којој група људи размењује речи и идеје посредством компјутерске мреже. Помоћу нове технологије стварају се филмови, пишу се интернет романи, режирају позоришне представе, компонују музичке партитуре. Уместо живе речи, све је више речи на екрану компјутера. Уместо књиге, све је више слика и графика. Једном речју, основна карактеристика модерних технологија у процесу културе јесте минимализовање људског фактора и живе речи. Интернет је променио природу читања и писања. Библиотеке су све мање посећене, а тиражи књига се смањују. Ево речи Милорада Павића приликом доделе Награде „Иво Андрић“: „Књижевност данас има мању специфичну тежину ако није гора од књига ранијих епоха. Разлог лежи на другој страни. Слика и знак, посебно у рачунарском и интернет окружењу постали су важнији од традиционалне језичке комуникације кроз књигу“ („Победнички пораз“, *Полиџика*, 12. 10. 2002).

Питање односа између *домаће* и *инострани* културе одувек је било једно од централних проблема социологије културе. Тај однос може да буде колонијални и ферментизујући. Разуман однос сарадње и размене подразумева усклађеност и давање предности националној култури. У супротном, био би озбиљно угрожен идентитет. Кад у економији постоји апел да се купују домаћи производи, то треба још више да важи за културну свест и постојање. Једно емпијско истраживање показало би какав је однос између домаће и иностране културе у Републици Србији. (Добар пример: према подацима

међународне уније биоскопа за 2021. Србија је друга земља од 39 европских и околних земаља по гледаности домаћег филма [„Српски филм покорио Балкан“, *Новости*, 27. јун 2022], лош пример: велики број књига, и то књижевних дела, објављен је на латиничком писму.)

Како националне културе нису територијално и политички хомогене, већ се њихови делови налазе и у другим државама, неопходна је брига о културном простору. Кључна улога у успостављању односа са *српским културним простором* припада личностима културе и институцијама културе. Државна политика је увек у ситуацији да подстиче или омета један правац културних веза с припадницима свог и других народа. Културне институције, у зависности од својих програма и истраживачких пројеката, одређују врсту сарадње са одговарајућим установама других држава. Личност културе је трећи чинилац културног повезивања Срба у матици и иностранству, а од претходних се разликује по већем степену слободе избора културних вредности. Она је такође у прилици да помогне својом иницијативом и својим учешћем у оснаживању српског културног простора.

Како разумети улогу културе?

Улога културе је диференцирана; може се разумети разликовањем њених актера. То су ствараци – аутори, њихова дела, публика, институције и организације, културне групе. Изузетно важну улогу у култури имају државне институције са подељеним надлежностима: 1) Министарство културе, Покрајински секретаријат за културу, општине; 2) приватни сектор у култури (при-

ватна позоришта, музеји, галерије, издавачи), 3) уметничка удружења, НВО, 4) непрофитни сектор (фондације, фондови, задужбине).

Улога *сћивараоца* се огледа како у његовом делу, тако и у његовим јавним наступима, који не обухватају само рефлексију свог дела већ и јавна друштвена питања. Његови погледи на културна кретања и догађаје региструју се и остварују некакво дејство у ужој или широј јавности.

Сћиваралачка дела такође имају одређену улогу како својом естетиком и сазнањима, тако и значењима. Сетимо се какав су утицај имали роман *Време смрти* (1972–1979) Добрица Ћосића и *Књига о Милутићу* (1985) Данка Поповића, и то без икакве „промоције“. Или филм *Дара из Јасеновца* (2020) редитеља Предрага Антонијевића.

Културна публика има веома значајну улогу. Без ње култура не постоји. Она својим разумевањем и сензибилитетом шири на друге слојеве становништва дух и вредности културе у којој учествује. Прочитана књига или одгледан филм не памте само читаоци или гледаоци, већ они свој доживљај, своје разумевање дела, препричавају другима.

Културне и уметничке групе, формалне или неформалне, не треба потценити када је у питању њихова улога у култури. Оне се залажу за ствараоце, за дела која по неком мерилу припадају одређеном клану. Некада нуде подршку, а некада организују протесте за одбрану својих фаворита у културном пољу друштва.

Државне институције у култури. Организације и институције имају посебно израђену улогу у култури. Од њиховог рада зависи какав је статус културе у селу, граду, општини, држави. Посредством организација и институција

задовољавају се културне потребе друштвених група и појединаца на систематски начин. Али оне нису статичне, већ су подложне променама: мењају своје садржаје, циљеве, функције, норме и вредносне оријентације. Културне институције се разликују по величини, простору који користе за рад, кадровском саставу, степену специјализације, начину управљања, технолошкој опремљености и начину финансирања.

Финансије и кадрови имају важну улогу у култури. Финансирање културе подразумева опредељивање доносилаца одлука за модел финансирања. Стандардни модел је буџетска материјална подршка свим сегментима културног циклуса – запосленима, програмима, одржавању инфраструктуре. Други модел је ширење ослонаца на тржиште и његове механизме понуде и потражње. Трећи модел је комбиновање буџетског и тржишног начина финансирања културе.

Кадрови у култури су такође значајно средство културне политике. Компетентни кадрови повећавају квалитет културног живота и стваралаштва. Државне и културне институције треба да воде они којима је српска култура најпреча брига.

Ангажованост у култури (утицајност). Два века су књижевници у српској култури били најутицајнији; личности, дела, публика (Аврамовић, 2016). Од краја 18. века па све до наших дана једва да неколицину српских писаца можемо издвојити као ствараоце који су били посвећени искључиво свом књижевном делу. Као по неком неписаном правилу, српски књижевник је морао на неки начин да закорачи у политички простор и тако је утемељена традиција органске везе између српских писаца и политике. Слоган би

могао да гласи: ниси књижевник ако не кажеш или не учиниш нешто за рачун политике.

Смена књижевних епоха – романтизма, реализма, модерне, експресионизма, надреализма, социјалне књижевности, стварносне литературе и других, није нарушила обичај да се писци свих жанровских опредељења укључују у послове политике – од Вука, Доситеја, Његоша, Лазе Костића до Милоша Црњанског, Добрице Ћосића.

У последње две деценије књижевни сталеж је изгубио ову двовековну културну и јавну утицајност. Ту улогу су преузели сценски уметници, посебно глумци. Ликовни и музички ствараоци су утицај остваривали углавном у оквиру своје уметности.

Одговорности у култури. Култура подразумева стваралаштво, али и бригу за услове стваралаштва. Нема стваралаштва без слободе. Али слобода је и одговорност за радње које предузимамо. Одговорност је и размишљање о последицама сопственог чина. То се нарочито односи на јавно деловање стваралаца у култури. Али и у стручном послу једнако имамо примере неодговорности. Зашто 2020. године САНУ (тридесет година од распада југословенске државе) и даље задржава назив *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*? У члану 10. Устава Републике Србије употреба језика и писма се уређује на следећи начин: „У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо.“ То значи да се у делу „српски језик“ не поштује Устав РС. Проблеми са ћирилицом су општепознати. Борба се води за заштиту писма са пет аргумената: Традиција дуга 10 векова, образовни, културни, финансијски, демократски (приватно и службено писмо).

Обнова и ширење националног духа (вредности)

Подсетимо на једну мисао Милоша Црњанског из 1932. године: „Прошлост се не враћа, али она сја у свему што никне на њеном тлу.“

Српски национални дух (вредности) обухвата: историјско искуство, националну традицију и обичаје, основне вредности, дела великих културних стваралаца, идеје о организовању колективног живота, религиозност, српски језик/књижевност, уметност, науке.

Обнова и ширење националног духа (вредности) обухвата два темељна стуба културе: традицију (културно наслеђе) и стваралаштво (Avramović, 2008).

Културно наслеђе обухвата материјална и нематеријална дела: непокретна (споменици културе, археолошка налазишта и знаменита места) и покретна (музејска грађа, архивска грађа, аудио-визуелна и кинотечка грађа, библиотечка). Нематеријално културно наслеђе (усмена традиција, фолклорно стваралаштво, занати, митологија и ритуали, празници, одевање).

Ширење националног духа (вредности) у култури најпотпуније се остварује *стваралачким* делима (књижевност, музика, позориште, опера, балет, визуелне уметности – слика, скулптура, цртеж, графика, примењене уметности). Креативне индустрије обухватају кинематографију, радио и телевизију, издавачку делатност. Ширење националног духа у културном стваралаштву није просто квантитет остварених дела, није статистичка категорија. *Мора се обратити пажња на квалитет културног стваралаштва.*

Обнова и ширење културних вредности условљени су расположивим ресурсима, заправо рационалним односом између уложених ресурса (новац, време, кадрови) и остварених резултата. Један од начина подизања нивоа ефикасности јесте примена комбинованог финансирања културе. Јавност употребе државног новца подразумева дискусију доносилаца одлука са заинтересованом јавношћу. Осим на буџетски новац, култура треба да рачуна и на изворе прихода који се стиче на тржишту.

Обнова и ширење националне културе зависи од наведених актера: стваралаца, њихових дела, публике, институција и организација у култури, културних група, културне политике (државе и разним нивоима). Ипак, најважнија је културна политика државе, односно Републике Србије. Шира разматрања појма културне политике захтевају прецизирања значења културе (универзалистичко, социјално утемељење, национални израз). Независно од дефиниције културе, усмеравање културног постојања једне државе није оствариво без идеје о континуитету. Према суду Карла Манхајма (Mannheim, 1975), „ништа што се појавило у културном процесу не може напросто ишчезнути већ у измењеном облику улази у касније структуре“. Отворено је питање у којој мери идеју о континуитету обликују институције културе и стваралачке личности.

Формулисање циљева културне политике мора да пође од затеченог стања у култури, од аналитичког инвентарисања културне ситуације. Број културних институција (библиотека, издавача, позоришта, музеја, кинематографије), структура запослених у култури, просторни распоред културе, остварења културних програма

и пројеката само су почетни кораци у конципирању културне политике. Замисао основних циљева представља други кључни елеменат усмеравања културног развитака. Планови у култури садрже приоритете културних потреба. У неким друштвеним приликама приоритет ће се дати државном интересу у култури а у другим општинским или појединим делатностима културе (позориште, библиотека, филм итд.). Са тог становишта, не може се избећи питање начина прихватања културних програма и културних акција, као ни испитивање улоге и оправданости културних установа, вредновање њиховог рада, промену културних потреба али и владајућих механизма одлучивања (Prnjat, 2006).

Избор приоритета у културној политици последица је система одлучивања. Распон циљева креће се од чувања културне прошлости до подстицања стваралаштва, развоја националног културног идентитета, „култивисања“ околних села и других слојева становништва, подстицања тржишних односа у култури, делимичног или потпуног финансирања културних програма, улагања у инфраструктуру (објекти, опрема) или у програме (активност), развијања веза са међународним културним организацијама итд.

Култура доприноси националном духу али и одмаже

У сваком друштву постоје мање или више отворени и прикривени сукоби као и напетости између појединаца, појединаца и група и између друштвених група. Узроци сукоба у култури су различити: код неких преовладава агресивни нагон (егоизам), код других неподударност

личних амбиција (очекивања) с друштвеним могућностима, код трећих скуп интереса, код четвртих воља за влашћу, код петих естетичке идеје и стваралачке замисли. Сама чињеница постојања ових неуједначености довољна је да изазове сукоб. Међутим, сукоб се може повећати уколико се не ускладе циљеви и средства за њихово остваривање.

Супротности интереса различитих група у култури и појединаца такође потенцијално изазивају сукобе. Интерес ипак није само објективна категорија већ и субјективна процена. Није реткост да појединци и групе нереално оцењују сопствене интересе и да због тога уследи полемика, јавна свађа. Сукобе у култури можемо да класификујемо према неједнаком положају које група или професија заузима у друштву (класни, професионални), према културним и духовним разликама (национални, верски), према вредносним опредељењима, према генерацијама (генерацијски), према државама. У културно-књижевном спору узрок може да буде различито схватања књижевне уметности, али и лична нетрпељивост као и интереси ужих културних група (естетска уверења и књижевне награде).

Дакле, разумевање културе мора да узме у обзир и њено друго лице: култура је и *конфликтно* поље друштва у којем учествују ствараоци, њихова дела и рецепција. Разликују се два типа конфликтности: сукоб културно-уметничких групација (табора, кланова) због естетских или статусних разлика и сукоб стваралаца на релацији политика (власт) – политичка активност стваралаца. Српски *ствараоци* су током протеклих деценија иступали политички у јавности са уметничким (културним) ауторитетом на два

начина: 1) рационално-искуствени (мањина), 2) осећајно-вољни и интересни (већина). Први су имали нека знања о јавним стварима, други су имали осећања и вољу. Такође, нека *дела* у култури су стварана са идеолошким и политичким намерама. А културна *јублика* је разумевала и доживљавала нека дела културе на свој начин, а то је или актуализација или политичко читање. Реална су одбацивања дела због политичког опредељења ствараоца или прихватања.

Какав је однос *политике* и *културе*? У свакој националној историји постоји много примера да политичке личности или политичке партије инструментализују културу. Овај однос није био једностран. Било је и културних стваралаца који су подржавали неку политичку организацију из властитих интереса. Они су могли да буду материјални, саморекламерски, статусни итд. Наравно, било је и оних стваралаца који су своја слободно изабрана идеолошка гледишта укључивали у идеологију неке политичке организације.

Не постоји правило у односима између политике и културе како у појмовној, тако и у практично-историјској равни. Тешко је бранити тврдњу да су политика и култура непријатељске делатности. Тачно је да су оне различите по циљевима, средствима, актерима, очекивањима, али та разлика се открива и у односима између свих друштвених делатности. Исправна тврдња је да је тај однос био променљив, да је инструментализам био обостран, и да је у великој мери зависио од конкретног културног ствараоца. Ослободилачка и репресивна политика свакако су утемељивале различите односе према култури.

Да ли нам књижевност помаже да схватимо политичке проблеме неког друштва? У време грађанског рата у Босни и Херцеговини француски министар спољних послова Ален Жипе изјавио је, маја 1994, да је Андрић написао да је „Сарајево град мржње“. У којој мери је Андрићев књижевни текст релевантан за политичке оцене? Андрићева реч о мржњи написана је у књижевном, а не у прагматско-политичком тексту. Надаље, семантику Босне Андрић обликује и у другим књижевним текстовима, често на различит начин. У роману *На Дрини ћуприја*, друштвена и политичка значења су умеренија, а у *Травничкој хроници* слушамо опречне гласове Француза о тој земљи. Конзул Давил и тумач Дефосе супротно мисле и суде о Босни (Аврамовић, 2003). Где је ту Андрићев глас и мисао о мржњи? Нема поузданог одговора. Свака политичка интерпретација Андрићеве књижевности особена је „зиданица на песку“. Политичка понашања усмеравају мноштво других мотива и интереса.

Уметник и ђолићика. Уметник, дакле, може да буде политички активан као јавна личност, али и као члан или функционер политичке странке. Уметници су показивали своје политичко опредељење јавним подршкама (чланству, функцијама) одређеним политичким партијама. Можемо да у деловању културних стваралаца како у прошлости, тако и у савремености разликујемо позитивне и негативне учинке (Аврамовић, 2016). Позитивно је код неких схватање политике као опште ствари при чему су разликовали политичка опредељења и културно стваралаштво. Негативни трагови уношења јаких емоција у политику, честе промене мишљења, концентрација

на тренутне феномене уместо на целину, деструктивна критика, као и неразумевање положаја Србије и Срба у савременим геополитичким оквирима одмажу успостављању демократске културе.

У српској политичкој јавности од 1990. до наших дана, дакле у последњих 30 година, једна група књижевника објавила је око 30 књига политичке „критике“ српско-југословенских догађаја и личности. Питање је, међутим, какав је садржај тих критика? Да ли оне теже истинитој слици југо-српске стварности у поменутом раздобљу или је то (не)свесна лаж под окриљем јавног критичког знања? (Аврамовић, 2022).

Личности културе су у јавном деловању користиле критику као важан елемент демократске јавности. Каква је то критика? Преко овог питања се олако прелази ваљда и зато што критичка мисао има сама по себи неку врсту априорне исправности и непогрешивости. Међутим, друштвено и политичко искуство показују да постоји критичко али и „критичко“ мишљење. Под овим другим, кријумчари се једна мисао која је по форми критичка, али по садржини може да буде и лажна. Њу храни сплет политичких емоција, жеља, интереса. Али, почујмо и речи књижевника, а не његових критичара. „Светислав Басара је истакао да није могао да поверује да је добио награду, јер је у његовом роману, како је навео, изречено много грубих речи о српској историји“ (На дан обележавања 180. година Народне библиотеке Србије, *Политика*, 29. фебруар 2012).

Дакле, уметник није само гласник лепоте већ и припадник неке од политичких опција, на пример, патриотске или антипатриотске.

Дела са политичким значењима; инструментализација уметности

Култура није чиста култура, уметност није чиста уметност. Национално и општељудско искуство показују да се култура и уметност могу инструментализовати за разне циљеве. Не постоји само једна функција културе. Свако дело културе служи нечему, задовољава неку потребу. Две основне функције културе су практична и духовна. У оквиру ових функција можемо разликовати следеће: корист, задовољство, забаву (игру), идеолошку пропаганду (политику), самосврху (сврху у себи), знање (истину, мудрост), вредност, катарзу.

У форми уметности Срби се у неким делима приказују као примитиван народ, којим управљају нагонска структура, воља, страсти. У овим уметничким стваралачким делатностима појављују се и социјални, политички и национални моменти.

Погледајмо неке српске филмове које су српски редитељи и сценаристи снимили од 2000. до 2010. године и који дају посебан уметнички допринос светској анτισрпској помами. Чињеница је да је део српске кинематографије допринео да се о Србима створи слика као о балканској дивљој и бруталној нацији. Најдаље је отишао *Српски филм*, који је шокирао публику на премијери у САД (*Полиџика*, 17. март 2010). „Замислите најстрашније могуће ствари: некрофилију, инцест, силовање, педерастичку и смрт“, пише шпански *Ел Ђаис*, „све то приказано је у филму са експлицитним сценама и открићете скривену слику крајње депримиране друштвене, економске и политичке ситуације у Србији“ (Шпанци

скандализовани *Српским филмом*, *Полиџика*, 20. 10. 2010).

У савременом позоришту гледалац може да види и чује све. Улица замењује театар, понос је предмет спрдње, пикаријација секса, историјске чињенице могу да се исмеју и облате. Историјско патриотско памћење нације није заштићено, али припада јачим емоцијама колективног постојања. Када се извргне ругању, критике се не могу избећи.

Овај пропагандни перформанс треба повезати „са више него видљивом патологијом наше позоришне сцене, на којој ових двадесет година завидну, ако не преовлађујућу улогу имају простачки комади препуни псовки у којима се вређају Срби и анτισрпске пропаганде до нивоа постмодернистичке темпиране инструментализације дебилизма, кретенизма и мазохизма. Број тих представа, заједно с филмовима (*Српски филм* и остали), представља довољан узорак више за психоаналитички третман него за уобичајени критички третман (Brdar, 2012).

Можда је српска књижевност остала имуна на искушења савременог антипатриотизма. Већ овлашни преглед неких књижевних критика казује да и овде анτισрпска мисао убире своје плодове.

Директор Народне библиотеке од 2000. до 2012. године Сретен Угричић објавио је 2010. године, латиницом, роман у којем су само две речи написане ћирилицом – „Србија“ и „диктатор“. Фабула романа је приношење на жртву незнаном богу српске државе и народа, српске културе и традиције. Пред нашим очима „стварају се дела“ која узимају ауру уметности, а

заправо су најгора пропаганда, и то она садистичка, брутално-хедонистичка, с порнографијом као централном темом. За оне који на било који начин учествују у уметничком животу а осећају да антиуметничка инструментализација прети самом бићу уметности, преостају стручна и јавна критика.

Каква је улога државе у духовном и културном животу нације? То зависи од доносилаца одлука у области културне политике. Карактеристичан је пример одбијања Министарства културе (2010) да помогне финансирање едиције „Десет векова српске књижевности“ Издавачког центра Матице српске. Истовремено Министарство културе је из државне касе издвојило новац за 12 капиталних дела и *Лексикон писаца Југославије*, *Едиција 100 словенских романа*.

Какав је однос демократије и културе? Демократија је плуралистички (вишепартијски) облик мишљења, понашања и одлучивања у држави, друштву и на тржишту. Она укида сваки монопол на државну управу. Демократија означава ширење тржишта и конкуренције у свим областима друштва и државе. Она ограничава и допушта контролу одлучивања посредством установа поделе власти. У том погледу, демократија у култури може да дефинише односе у институцијама културе, али не може да објасни појаву културног стваралаштва. Она уређује услове културе а не и само стварање дела културе. У чину стваралаштва нема демократије, већ влада принцип духовне аристократије. Унутар културних институција може да буде демократских односа, али и ауторитарних.

Сматра се као несумњиво да демократија омогућава слободу културног стваралаштва и

широку доступност култури. Ову тврдњу треба искусствено проверити. Разум нам налаже упитаност и када се тврди да демократија не ствара проблеме култури. Може ли уопште постојати друштво без проблема?

Шта да се ради у околностима културних борби?

Потребно нам је продубљено мишљење о култури којој припадамо, систематска самоанализа. Ми знамо ко смо, али питање је да ли знамо какви смо у чувању и ширењу културе, у јавном мишљењу и понашању. Култура у друштву је у сталној узбурканости. На њене токове утичу осећања, страсти, воља, интереси, „идеологије и утопије“, али и рационално мишљење о колективним и индивидуалним потребама. Као народ имамо моћ разума. Колико ћемо је и како користити зависи само од нас самих. А то се пре свега односи на употребу средстава која јачају културну свест, мисао и понашање – одговарајући правни поредак, рационално демократско управљање културним организацијама и институцијама, квалитетан образовни систем и васпитне вредности, продубљивање свести о културном и националном идентитету. Култура, треба то имати увек у виду, није само улепшавање живота, естетизација, она је напор да се разликују добро и зло, лепо и ружно, истина и лаж у тумачењу наслеђа, у стваралаштву, у свакодневном животу.

Како критички деловати?: 1) треба подстицати метод књигом против књиге, на идеолошко-политичке садржаје реаговати ваљаном ар-

гументацијом; 2) учествовати у јавним дебатама о односу идеолошких опредељења уметника и националних вредности; 3) критички анализирати антинационална значења; 4) јавна критика државног финансирања дела с наглашеном антинационалном функцијом, што наравно не значи

да треба да спречава материјалну подршку из других извора.

Дакле, слободна расправа је доступна сваком учеснику у културном животу, а када је реч о државним институцијама, оне се руководе општим интересима нације и грађана.

References / Литература

- Avramović, Z. (1992). *Foundations, Funds, Endowments and Legacies in the Culture of Serbia*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka [In Serbian]
- Avramović, Z. (2003). *Who does the Writer and his Work Belong To*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Z. Stojanovića [In Serbian]
- Avramović, Z. (2008). *Culture*. Beograd: Zavod za udžbenike [In Serbian]
- Avramović, Z. (2016). *Writers and Politics in Serbian Culture 1804-2014*. Novi Sad: Pravoslavna reč [In Serbian]
- Avramović, Z. (2018). Culture and Democracy – Clarification of the Concepts. *Kultura*, (160), 178-192. doi: 10.5937/kultura1860178A [In Serbian]
- Avramović, Z. (2020). Three Aspects of the Relationship between the Serbian State and the Serbian cultural space. In: D. Stanić (ed.). *Srpski kulturni prostor* (95–109). Novi Sad: Matica srpska [In Serbian]
- Avramović, Z. (2022). *The Estranged Writer*, Novi Sad: Fondacija Grupa sever [In Serbian]
- Brdar, M. (2012, May 24). “Dirty Hands with no Conscience”, *Pečat*. Available at <https://www.pecat.co.rs/2012/05/milan-brdar-o-zoranu-djindjicu-prljave-ruke-bez-savesti/> [In Serbian]
- Jovanović, S. (1991). *From History and Literature 1*. Beograd: BIGZ; SKZ, Jugoslavijapublik [In Serbian]
- Kellner, D. (2004). *Media Culture*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Mannheim, K. (1975). *Essays in Sociology of Knowledge*. Zagreb: Stvarnost. [In Croatian]
- Petrović, M., Lakićević, O. (eds). (1994). *History of Serbian Culture*. Gornji Milanovac: Udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije [In Serbian]
- Prnjat, B. (2006). *Introduction to Cultural Policy*. Novi Sad: Stilos [In Serbian]
- White, L. (1979). *The Science of Culture*. Beograd: Kultura [In Serbian]

Zoran M. AvramovićInstitute for educational research Belgrade
(Serbia)

The role of culture in the restoration and dissemination of the national spirit

Summary

30 | The paper determines the basic and related concepts of culture. It points to the narrower and broader understanding of culture. The outstanding concepts are as follows: cultural pattern, media culture, electronic culture, Serbian culture and foreign cultures, and Serbian cultural space. The second part is dedicated to major actors in culture, creators/authors, their works, the audience, institutions and organizations, cultural groups, state institutions with divided competences. The third part speaks of the restoration and dissemination of the national spirit (values) through two foundation pillars of culture – tradition (cultural heritage) and creative work. The fourth part casts light on the conflict nature of culture. The concluding part presents the attitude about the democratic struggle for cultural values.

Keywords: culture, national values, actors in culture, conflict in culture

Бојан Ј. Ђорлука^[1]

Универзитет у Источном Сарајеву,
Филозофски факултет,
Катедра за социологију
Пале (Република Српска - Босна и Херцеговина)

УДК 329:351.85(497.6)"20"

316.752:329(497.6)"20"

Прегледни рад

Примљен: 22.11.2022.

Прихваћен: 05.12.2022.

doi: 10.5937/napredak3-41325

Културна политика и културне потребе у програмима политичких партија Босне и Херцеговине (Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине)

Сажетак: Свако друштво је заинтересовано за упознавање и прихватање правила понашања и свих других елемената културе преко којих се појединац интегрише у друштво и идентификује с њим. Култура је кохезивни елемент друштва који повезује појединце, друштвене групе и све друге друштвене сегменте у јединствену цјелину. У првом дијелу рада одређује се појам културе преко појмова културна политика и културне потребе. У другом дијелу рада дају се резултати анализе садржаја програма и статута девет партија Републике Српске (РС) и Федерације Босне и Херцеговине (ФБиХ) које су добиле највише гласова на општим изборима 2022. године са становишта културне политике и културних потреба. Истраживање односа политичких партија и културне политике показало је да је ова тема маргинализована у програмима и статутима свих политичких партија у Босни и Херцеговини (БиХ).

Кључне речи: култура, културна политика, културне потребе, политичке партије, Босна и Херцеговина

Појмовно одређење културне политике и културних потреба

За рационалистичке теорије културе у које се убрајају двије основне групе теорија – еволуционистичка и функционалистичка, друштвена потреба је покретачки фактор културе (Petrović, 2002, str. 12). Бронислав Малиновски (Bronislaw Malinowski), један од типичних представника функционалистичке теорије, сматрао је да култура представља посебан људски облик подми-

ривања биолошких потреба. Зато, према њему, „свака теорија културе мора да почне од органских потреба човјека“ (Malinowski, 1970, str. 56).

Само дефинисање појма културне политике веома је сложено и повезано с бројним тешкоћама и дилемама, прије свега због критерија културног развоја. „Под културном политиком се подразумева сума свјесних и промишљених поступака, акција или одсуства акција у заједници чији је циљ да се задовоље извјесне културне потребе преко оптималног коришћења

[1] bojancorluka@yahoo.com

свих физичких и људских потенцијала којима у одређеном тренутку располаже дата заједница“ (Prnjat, 2006, str. 58).

Критерији културног развоја друштва треба да буду дефинисани, а култура треба да буде посвећена усавршавању личности, као и да служи економском и друштвеном развоју.

Када говоримо о културним потребама ту, прије свега, подразумеивамо успостављање активног односа између неке људске диспозиције и неког предмета духовне, односно културне производње, који има специфичан начин постојања (Nemanjić, 1974, str. 70). Према мишљењу Немањића, тек када се овај однос успостави, културна потреба прераста у одређен интерес, она тражи своје задовољење и постаје аутономна снага. Такође, постоје и латентне културне потребе, којих човјек није свјестан. Уколико је недовољно развијена, латентна културна потреба представља потенцијал за активирање када се за њено задовољавање стекну одређени услови (Nemanjić, 1974, str. 72).

Анализа програма и статута политичких партија Босне и Херцеговине (Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине) са нагласком на културну политику и културне потребе

У току 1990. године, 31 амандманом на Устав СР БиХ^[2] проведена је широка уставна рефор-

ма, која ће у великој мјери утицати на будуће догађаје. Њима је БиХ дефинисана као „демократска и суверена држава равноправних грађана, народа БиХ – Муслимана, Срба, Хрвата и припадника других народа и народности који у њој живе“. Уведен је први пут и основни принцип подјеле власти на законодавну, извршну и судску. Усвајањем уставних амандмана и доношењем новог изборног законодавства омогућено је одржавање првих вишестраначких избора у БиХ, на којима су грађани могли бирати своје представнике између више политичких партија. Осим тога, треба напоменути да је са наведеним уставним промјенама на извјестан начин дошло до јачања државности БиХ у оквиру федералне Југославије.

Устав БиХ донесен у Дејтону признаје континуитет државе БиХ, и у члану II/1. прописује: „Република БиХ, чије је званично име од сада БиХ, наставља своје правно постојање по међународном праву као држава, са унутрашњом структуром модифицираном овим уставом, и са постојећим међународно признатим границама. Она остаје држава чланица Уједињених народа и може као БиХ задржати чланство или затражити пријем у организацијама унутар система Уједињених народа, као и у другим међународним организацијама.“

Политичке партије у БиХ имају доминантну улогу у уставним промјенама, а остали дијелови друштва не учествују у овим процесима. „Уставотворна власт је редукована и институцио-

[2] Ustav Bosne i Hercegovine (1995). Доступно на: http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf (приступљено: 17. 10. 2022)

нализована у оквиру државне власти, иако, по суштини, не спада у ову власт. Овдје се појављује суштински проблем уставотворне – конституишуће власти, јер власт која ствара државу и одређује њено уређење и организацију не спада у државну власт, због тога што она претходи државној власти и она ствара државну власт. С обзиром на то да уставотворна власт конституише државу, она је изнад државне власти и изражава сувереност народа и ова власт је извор уставности којом народ контролише државну власт“ (Nešković, 2013, str. 43).

„Политичке партије су релативно трајне политичке организације које обухватају људе са истим или сличним политичким идеологијама, а чији је основни циљ преузимање и потпуно или дјелимично вршење власти у држави због одржавања и усмјеравања постојећег поретка и због постизања или заштите посебних интереса“ (Marinković, 2008, str. 100).

У савременом политичком плураалном друштву један од основних циљева политичких партија јесте да њихови представници партиципирају у власти, односно да буду изабрани у парламент и локалне органе власти.

Политичке партије као актери уређења односа у друштву требало би да се позабаве обезбеђивањем претпоставки за остваривање циљева културе, тј. да се на националном и локалном нивоу уведе и потврди културна димензија. Културну баштину не треба посматрати само у контексту материјалних и духовних постигнућа

претходних генерација, већ и у вриједностима, опредјељењима и вјеровањима која су основа разноликости РС и босанскохерцеговачког друштва.

Са циљем добијања свеобухватних резултата који се односе на културну политику и културне потребе користили смо метод анализе садржаја са фокусом на програме и статуте политичких партија. Због великог значаја који имају у функционисању политичког система БиХ, али и у свакодневном животу уопште, узорак је чинило девет политичких партија које су добиле највише гласова на општим изборима 2022. године у БиХ: Савез независних социјалдемократа (СНСД), Српска демократска странка (СДС), Партија демократског прогреса (ПДП), Странка демократске акције (СДА), Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине (СДПБиХ), Демократска фронта (ДФ), Хрватска демократска заједница Босне и Херцеговине (ХДЗ БиХ), Хрватска демократска заједница 1990 (ХДЗ 1990), Хрватска сељачка странка (ХСС). Сви програми и статuti су анализирани у октобру 2022. године.

Савез независних социјалдемократа (СНСД)

СНСД се у Програму^[3] представља као „политичка партија слободних људи и духа, странка мира, промјена и економског напретка, странка социјалне интеграције, једнакости и правде, странка европске социјалдемократије и хуманих демократских промјена“.

[3] СНСД (2004). Politički program, доступно на: <https://snsd.org/wp-content/uploads/2012/03/politickiProgram.pdf> (приступљено: 17. 10. 2022).

У чл. 3. и 4. Статута^[4] СНСД ова партија дефинише себе као независну и демократску политичку организацију, отворену за све грађане који прихватају њезин Статут и Програм без обзира на пол, расу, језик, вјероисповјест, политичко и друго мишљење.

Када је ријеч о односу СНСД према културној политици, у политичком Програму стоје следеће одреднице.

У члану 26. политичког дјела Програма пише да ће се обезбиједити да култура, образовање и наука добију улогу фундаментално значајних дјелатности, оних дисциплина које обезбјеђују позитиван преображај друштва и које су гаранција извјесније, хуманије и просперитетније будућности. Наглашавају да ће се изборити да се ефикасним институционалним рјешењима онемогући да ове дјелатности, у периоду преласка из једног друштвеног и привредног модела у други, дођу у неповољан и стагнирајући положај.

Српска демократска странка (СДС)

СДС, према свом статуту,^[5] наводи да је политичка организација која се својим политичким дјеловањем залаже за „успостављање и очување демократског и политичког поретка у РС и БиХ“ и да је отворена за све оне који не прихватају Статут и Програм партије.

У члану 9. Статута ова партија се залаже за остваривање политичких, економских, културних, вјерских, образовних и других интереса српског народа. У даљем тексту ставља се нагласак на културу, гдје се каже „да ће се чувати култура и традиција српског народа и његова духовност, и да ће се афирмисати и чувати српски језик и ћирилично писмо“.

У политичком дјелу Програма^[6] ове партије, у поглављу под насловом „Културна самосвојност“, истиче се да културно и умјетничко стваралаштво не подносе ограничавања. Право на културно и умјетничко стваралаштво припада подједнако свима, а материјална и културна добра треба да буду доступна свима под једнаким условима. У први план се стављају отвореност културног простора, слободан проток идеја и мишљења, размјена културних достигнућа и свеобухватност културних веза с другим народима.

У даљем тексту се наводи да култура српског народа, као и карактери културе других народа с којима живе у РС, чине темељ културне самосвојности. Посебан нагласак се ставља на обнову и јачање националних културних институција, укључујући и елитну културу, које су најзначајније за културну самосвојност РС.

Истиче се да држава конципира културну политику, систем и инструменте за подстицање културног развоја, утврђивање мјерила за вред-

[4] СНСД (2004). Statut, доступно на: <https://paperzz.com/doc/5166359/statut-snsd-a> (приступљено: 17. 10. 2022).

[5] СДС (2013). Statut, доступно на: http://www.sdsrs.com/UcitaneSlike/admin/Statut_SDS.pdf (приступљено: 17. 10. 2022).

[6] СДС (2010). Program, доступно на: http://www.sdsrs.com/UcitaneSlike/admin/Program_SDS.pdf (приступљено: 17. 10. 2022).

новање програма културних установа и одређује националне приоритете у различитим културним областима. Посебно мјесто припада уставном начелу о равноправности ћирилице као националног писма, њеној примјени и заштити. Наглашава се да национална култура са свим својим обиљежјима има најзначајније мјесто у промоцији РС и кључни је интегративни фактор свих њених грађана.

Партија демократског прогреса (ПДП)

ПДП дефинише себе као политичку организацију „слободних и одговорних чланова која дјелује на територији РС и БиХ“. Према Статуту^[7], циљ партије је изградња „слободног, демократског, отвореног и цивилног друштва“, које ће бити интегрирано у заједницу европских народа и држава и које ће се заснивати на поштовању темељних људских права и слобода.

У политичком дјелу Програма^[8] наводи се да су главни циљеви ове партије „очување, стабилизација и општи социјални, економски, еколошки, политички, културни, научни, технолошки, образовни и духовни развој и напредак РС као равноправног државотворног ентитета Дејтонским мировним споразумом успостављене БиХ“.

У поглављу под насловом „Наука и култура“, ПДП се залаже за сљедеће одредбе: 1) за доношење стратегије развоја науке и технологије; 2) да јавни универзитети у РС буду кључни носиоци

научно-истраживачког рада; 3) за децентрализацију културног и умјетничког живота у РС; 4) за доношење закона о култури; 5) за већа финансијска средства за науку и културу.

Област културе се сматра изузетно значајном за очување националног идентитета српског народа, опстанак РС и њен равноправан уставноправни положај унутар БиХ. Једноставно, политика у области културе мора садржати визије и циљеве који се могу и морају достићи и стално унапређивати. Далеко више се мора учинити поводом представљања и промоције српске културе и умјетности у свијету.

Један од важних елемената културне политике јесте промоција културних и умјетничких догађаја становницима свих градова у РС. У том смислу, ова партија сматра да је од великог значаја да се донесе закон о култури, тј. један општи закон о култури као оквир унутар којег би се дефинисали статуси појединих области културе. Да би се све ово реализовало, неопходно је да РС издвоји знатно већа финансијска средства за науку и културу.

Странка демократске акције (СДА)

СДА себе дефинише као народну партију политичког центра која је отворена за све грађане БиХ, „чија су начела, циљеви и организација утврђени Програмом и Статутом“ (члан 1. Статута).

[7] ПДП (2011). Statut, доступно на: <https://pdp.rs.ba/wp-content/uploads/2019/09/Statut-PDP.pdf> (приступљено: 17. 10. 2022).

[8] ПДП (2011). Program, доступно на: <https://pdp.rs.ba/program-obnove-republike-srpske/?script=lat#1568718386668-ab13a04e-3f40> (приступљено: 17. 10. 2022).

У члану 14. Статута^[9] наведени су циљеви утврђени Програмом^[10] партије, гдје је, осим залагања за „очување суверенитета, независности и цјеловитости државе БиХ, као и неповредивости њених граница“, наведено и залагање за „афирмацију босанског идентитета као заједничког идентитета свих грађана БиХ“.

Усмјеравајући пажњу на културну политику, у деветом поглављу Програма, под називом „Образовање, наука и култура“, ова партија се залаже за развој науке и технологије као битне предуслове научно-технолошког и економског развоја. Посебно се наглашава повезивање са свјетским и европским културолошким токовима уз афирмацију и промоцију културно-историјског наслијеђа. У том смислу, посебна пажња се посвећује развоју информатике и примјени њених најсавременијих достигнућа у васпитно-образовном систему. Искорјењивање неписмености и осигурање основног образовања један су од главних циљева васпитно-образовне политике.

Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине (СДП БиХ)

СДП БиХ, у члану 3. Статута,^[11] дефинише себе као јединствену политичку мултиетничку ор-

ганизацију слободних, равноправних и одговорних чланова, која дјелује на територији БиХ на основама Програма и у складу с важећим Статутом. У Програму се ова дефиниција незнатно проширује, па се наводи да је Социјалдемократска партија БиХ „модерна политичка организација лијеве политичке оријентације, партија рада и стваралаштва, партија радника и радно овисне популације – организација аутохтоних, конститутивних народа и грађана који развијају и његују вриједности социјалне државе и цивилног друштва“.

У политичком дјелу Програма^[12], у поглављу „Култура и квалитет живота“, партија сматра да се треба коначно ослободити идеологизираних ријечника, који културу види само у функцији друштвеног интереса, односно као средство одржавања на власти. Без улагања у културу, БиХ остаје на дну европске љествице.

Сматрају да вишестраначки политички простор погодује култури и стваралаштву с обзиром на то да ове области подразумевају естетски и културолошки плурализам, слободу мишљења и демократију говора. Ни у ком случају се не смије гледати на културу као на потрошњу, јер би то значило да је треба препустити тржишту.

[9] СДА (2011). Statut, доступно на: <https://sdazdk.ba/wp-content/uploads/2018/05/STATUT-SDA.pdf> (приступљено: 18. 10. 2022).

[10] СДА (2009). Programska deklaracija, доступно на: <https://sdazdk.ba/wp-content/uploads/2018/05/PROGRAMSKA-DEKLARACIJA.pdf> (приступљено: 18. 10. 2022).

[11] СДП БиХ (2005). Statut, доступно на: http://www.sdp.ba/upload/documents/dokumenti/STATUT_SDP_BiH.pdf (приступљено: 18. 10. 2022).

[12] СДП БиХ (2003). Program, доступно на: http://www.sdp.ba/upload/documents/dokumenti/PROGRAM_SDP_BiH.pdf (приступљено: 18. 10. 2022).

У даљем тексту, на културу се гледа као на фактор духовне и моралне равнотеже. Партија се залаже за очување културног идентитета свих народа БиХ. Мишљења су да се не треба одрицати нити једног дијела културне баштине, али се треба борити „против културних манипулација и квазинационалних културних посленика“.

СДП БиХ је за подизање читавог нивоа културе (културе становања, понашања, свакодневног комуницирања) јер је култура начин живљења и начин сталних промјена. Залажу се за културне активности, тј. осигуравају средства за потенцијал културних добара, за оснивање културних институција.

И, на крају, сматрају да се треба залагати за увођење ресора министра културе на нивоу ентитета и државе, и то са пуном ингеренцијом у креирању услова за развој културне дјелатности и са пуном одговорношћу за стање у овој области. Инсистираће се на подржавању промоције културног стваралаштва и културно-историјског наслијеђа.

Демократска фронта (ДФ)

ДФ себе дефинише као политичку партију социјалне демократије која је утемељена као организација слободно и добровољно удружених грађана БиХ, ради остваривања политичких циљева демократским обликовањем политичке воље грађана и учешћа на избо-

рима. Према Статуту^[13] основни принципи и циљеви партије су: секуларно републиканско државно уређење и грађанска парламентарна демократија; очување и афирмација државног идентитета и суверенитета БиХ; социјална правда и друштвена солидарност; заштита и унапређење људских права; регионална сарадња, те интеграције у европске и евроатлантске структуре; децентрализација и равномјеран регионални развој; заштита и унапређење животне средине.

Према програмским начелима^[14] ДФ сматра да културу треба схватити као општи појам чији одраз и облик налазимо на сваком кораку и свуда око нас. Она је основни кохерент друштва, који одређује норме дјеловања, понашања, међуљудске односе и цјелокупни морални систем одређеног друштва. У даљем тексту се наводи да „посвећеност грађана култури потврђује се кроз присутност културног идентитета друштва, који је данас у БиХ у дубокој кризи, те је замијењен парцијалним етнонационалним идентитетима, што представља једну од девијација друштва“.

Веома важно је нагласити да се партија залаже за „држава-заштитник“ модел културне политике, који је заснован на изградњи свијести да свака држава дугорочним осмишљеним улагањем у културу много добија на политичком плану. У складу с овим, разлог одабира овог модела лежи у заштити културе од полити-

[13] ДФ (2015). Statut, доступно на: <https://dfsarajevo.ba/statut-demokratske-fronte-bih/> (приступљено: 18. 10. 2022).

[14] ДФ (2015). Programska načela, доступно на: <https://istinomjer.ba/app/uploads/2020/04/df-gs-izborni-program-2018-final.pdf> (приступљено: 18. 10. 2022).

ке што за циљ има утемељити рад релативно независних „умјетничких савјета“. Посебне умјетничке савјете требало би формирати на државном нивоу с циљем промоције културе у иностранству.

Посебно се нагласак ставља на културне приоритете, међу којима се издвајају: формирање агенције за provedбу културне политике БиХ, која ће бити при Министарству цивилних послова БиХ; ревитализација културних институција од виталног државног значаја за БиХ; међуентитетски пројекат обнове истраживачке и издавачке функције; промовисање и заштита интелектуалног стваралаштва; заштита националних и религијских споменика и објеката; промоција босанскохерцеговачког филма као препознатљивог босанскохерцеговачког бренда у свјетској масовној култури.

И, на крају, ДФ дефинише и одређене приоритете у области културе као што су: отклањање свеприсутне културне застрашености и непостојања друштвених норми у култури, што је настало као резултат кризе културног идентитета; осигурати несметан рад културних институција, културних радника, умјетничких савјета и умјетника; успоставити здраву мултикултуралну политику БиХ те одбацили вертикално вредновање култура, што је до сада био узрочник деградације мултикултурализма и нетрпељивости према различитостима.

Хрватска демократска заједница Босне и Херцеговине (ХДЗ БиХ)

ХДЗ БиХ се статутарно^[15] дефинише као народна партија која окупља све слојеве хрватског народа и других грађана БиХ, чији се програм темељи на начелима демократије и хришћанске цивилизације, те другим вриједностима које су у традицији хрватског народа. Сходно овоме, ХДЗ БиХ је: социјална партија јер заступа интересе свих друштвених слојева; отворена за припаднике свих народа и националних мањина који прихватају Програм и Статут ове партије; слободњачка партија јер пропагира идеју и систем слобода за свакога и свугдје; савремена европска партија јер прихвата европске стандарде и будућност БиХ види у евроатлантским интеграцијама.

Према важећем Програму^[16] темељна начела ове партије су: право на посебност у складу са властитим увјерењима, равноправност људских добара, начело солидарности, осигурање права на рад и правичну накнаду која омогућава достојан живот човјека, право на школовање, информисање и комуницирање на своме матерњем језику.

У поглављу под називом „Култура и културно-повијесно наслеђе“ наводи се да ова партија придаје велику важност култури и залаже се за потпуну слободу умјетничког стваралаштва, за дијалог и међународну културну сарадњу. Посеб-

[15] ХДЗ БиХ (2015). Statut, доступно на: https://www.hdzbih.org/sites/default/files/dokumenti/statut_program_programska_deklaracija_51459_o.pdf (приступљено: 19. 10. 2022).

[16] ХДЗ БиХ (2015). Program, доступно на: https://www.hdzbih.org/sites/default/files/dokumenti/statut_program_programska_deklaracija_51459_o.pdf (приступљено: 19. 10. 2022).

но се акценат ставља на очување баштине и њено прожимање с модерним сензибилитетом, као и на заштиту и помагање културним и образовним институцијама, те очувању културног наслијеђа. У даљем тексту се наводи да је пропагирање културе веома битно јер је култура имала и има веома важну улогу у развоју и очувању идентитета хрватског народа.

Хрватска демократска заједница 1990 (ХДЗ 1990)

ХДЗ 1990 се статутарно^[17] дефинише као „слободњачка партија, јер промиче идеју и састав слободе за свакога и свудаје“ (члан 2.). Сходно овоме, партија истиче да је „државотворна партија“ и да се њезина државотворност темељи на чињеници да она „промиче хрватски национални интерес, чува традицију и идентитет хрватског народа и вриједности Домовинског рата“. Такође се наводи да је „европска партија“ по томе што прихвата постојеће европске стандарде и „будућност БиХ види у западноевропским интеграцијама“.

У Програмској декларацији^[18] полази се од основног начела да је „само слободан човјек и слободан народ стабилан темељ савременог плуралистичког друштва“. О одлуци о утемељењу наводи се да се ХДЗ 1990 залаже „за пуно остваривање темељних људских права и слобода у складу са општеприхваћеним међународним

повељама и конвенцијама“, а што се посебно односи на „слободу савјести и вјере, слободу мишљења и изражавања, слободу удруживања и политичког дјеловања, слободу кретања, културну афирмацију и једнакост пред законом“. У наставку текста даје се гаранција да се партија супротставља „свим облицима дискриминације засноване на раси, боји коже, полу, језику, вјеровању, етничкој припадности, политичким и другим увјерењима“.

Када посматрамо област културе, ХДЗ 1990 истиче да култура у будућности мора заузимати значајније мјесто у развоју нашег друштва. Наглашавају да занемареност културног наслијеђа представља проблем за читаво друштво. Даље се наглашава да културне институције Хрвата у БиХ морају наћи своје мјесто унутар приоритетних културних институција у БиХ. Сходно наведеном, партија акценат ставља и на однос према умјетности који треба бити институционалан, а не само индивидуалан. Разлог је што умјетност и стваралаштво обогаћују и надограђују културу једног народа, а они су и израз стваралачке снаге појединца и доприносе креативности читавог друштва. „Подстицат ћемо развој умјетности, као и свих облика умјетничког и културног стваралаштва.“ На крају, у Програму партије се истиче да посебну пажњу треба посветити младим особама са израженим умјетничким талентом које ће имати подршку као репрезентативни чланови.

[17] ХДЗ 1990 (2013). Statut, доступно на: <https://hdz1990-rama.org/wp-content/uploads/2020/10/Statut-HDZ-1990.pdf> (приступљено: 19. 10. 2022).

[18] ХДЗ 1990 (2013). Programska deklaracija, доступно на: <https://hdz1990.ba/wp-content/uploads/2022/08/PROGRAMSKE-SMJERNICE.pdf> (приступљено: 19. 10. 2022).

Хрватска сељачка странка (ХСС)

ХСС статутарно^[19] дефинише себе као самосталну политичку организацију која својим дјеловањем остварује осим начела и циљева „слободе, једнакости, националне равноправности, поштовања права човјека, очувања природе и човјекове околине, демократски вишестраначки систем“ и начела и циљеве као што су приватно власништво, националне и вјерске слободе и права, грађанске слободе, људска права, те оживљавање и развој босанскохерцеговачког села и руралних подручја (члан 1. Статута).

У Програму^[20] ХСС се наводи да је БиХ „један од облика исказивања националног и културног идентитета Хрвата који су неодојиви дио њене укупне историје и њене културе“ и да је БиХ „историјски, државни, духовни, културни простор хрватског народа, којег дијели с друга два народа и свим осталим који овдје живе“.

Када је ријеч о култури и културним институцијама, истиче се да ће партија подржавати рад културних и хуманитарних институција Хрвата. Такође, партија ће подржавати рад и других неполитичких организација које чувају националне вриједности и национални идентитет Хрвата на овим просторима.

У поглављу „Култура и комуникације“ истичу се основни циљеви у области културе: јачање економске улоге културе; повезивање културе

и туризма; политиком створити предуслове за стварање културе; утемељити центар за књигу; нужно повезати министарство културе и министарство туризма; установити каталог културних садржаја од националне важности; изградња и уређење објеката културе.

Закључак

Као што се види из дескриптивне анализе, Српска демократска странка и Демократска фронта у Статуту имају одреднице које су везане за културну политику, док остале анализиране политичке партије немају у Статуту никакве одреднице у вези с културном политиком. У програмима свака од партија на сличан начин дефинише културну политику као један од важнијих приоритета за које се залажу. Из анализе можемо закључити да политичке партије у програмима промовишу културну политику, али се не прецизирају инструменти за њену реализацију.

У политичкој пракси Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине у партијско-политичком погледу не постоји сагласност о културној политици на државном нивоу. Отуда и њена мала улога у свакодневном политичком животу, као и ријетке интервенције са циљем њеног дефинисања и уобличавања које су углавном у складу са тренутним политичким

[19] ХСС (2009). Statut, доступно на: https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/Statutes/Croatia/Croatia_HSS_2017.pdf (приступљено: 19. 10. 2022).

[20] ХСС (2009). Program, доступно на: <https://www.paperzz.com/doc/5142161/osnovne-odrednice-programa-hss> (приступљено: 19. 10. 2022).

и социјалним интересима владајућих партија. Анализа показује да политичке партије дјелују од случаја до случаја, парцијално, и у оним областима у којима постоји краткорочни политички интерес, што можемо идентификовати као модел резервисане интервенције у културној политици.

И поред мултикултурног окружења са богатим социјалним наслијеђем и традицијом, политичке партије у Босни и Херцеговини углавном су заокупљене борбом за одржање на власти. У првом плану су контрола културног дјелања и утилитарност културних садржаја, чиме се поткопавају сви покушаји дубинских реформи у култури. У стратешком смислу овакво дјеловање је погрешно, јер везивање културних активности за личности које их промовишу, у друштву са крхком културном инфраструктуром, код грађана развија осјећај занемарености. Њиме се постижу краткорочни ефекти, али дугорочно за посљедицу може имати губитак идентитета и слабљење моћи саме партије.

Анализа културних елемената у програмима политичких партија у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине показује значајне разлике у схватањима, циљевима и средствима за спровођење културне политике као и у приоритетима културних потреба. Партије у Босни и Херцеговини на подразумијевајући начин схватају културну политику и потребе у култури. Културна политика садржи један правац утицаја на обим и садржај културних потреба. Извјесно је да постоји њихов развој и да се може утицати на њихов смјер и интензитет. То подразумијева свијест о културним потребама, али и знања о

разликовању стварних (основних) и вјештачких потреба у култури.

Културне потребе се декларативно одређују, а културна политика акцентује циљеве, а тек понешто од средстава (правни систем, организације, институције, финансирање, кадрови) да се ти циљеви остваре. При томе, партије пропуштају да оцјене затечено стање и евидентирају најважније проблеме у култури.

Компаративни поглед на схватања културе у програмима политичких партија у Босни и Херцеговини показује упадљиве разлике између националних партија у пажњи посвећеној културном идентитету.

Српске партије културне потребе схватају у функцији друштвеног развоја, тј. указују на потребу стварања културних институција. Неке партије помињу очување српског језика и ћирилице као културне потребе српског народа. Само се код Партије демократског прогреса помиње термин национални идентитет српског народа, док код других уопште не постоји.

Готово све бошњачке политичке партије, неке више а неке мање, истичу кључну тачку своје културне политике: афирмисање босанског идентитета као заједничког идентитета свих грађана Босне и Херцеговине, а културне потребе се остварују у оквиру државне цјелине Босне и Херцеговине, а не у ентитетима.

Хрватске политичке партије истичу очување идентитета хрватског народа, чување његове традиције и вриједности. Држава Босна и Херцеговина схвата се као облик исказивања националног и културног идентитета Хрвата.

Дакле, очигледне су разлике у разумијевању

културне политике и културних потреба међу политичким партијама у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине. Инсистирање на културним идентитетима уклапа се у шира

европска и свјетска кретања, а у Босни и Херцеговини доприноси одсуству општег консензуса у чијем је средишту политички интерес ентитета, а култура је само додатак тим процесима.

References / Литература

- Malinowski, B. (1970). *A Scientific Theory of Culture*. Beograd: Savremena administracija [In Serbian]
- Marinković, D. (2008). *Introduction to Sociology: Basic Approaches and Topics*. Novi Sad: Mediterran Publishing [In Serbian]
- 42 | Nemanjić, M. (1974). *Cultural Needs*. Beograd: Vuk Karadžić [In Serbian]
- Nešković, R. (2013). *The Unfinished State: The Political System of Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Fondacija Friedrich [In Serbian]
- Petrović, S. (2002). *Culturology*. Beograd: Lela [In Serbian]
- Prnjat, B. (2006). *Introduction to Cultural Policy*. Beograd: Klio [In Serbian]

Sources / Извори

- Constitution of Bosnia and Herzegovina (1995). Available at: http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf [In Serbian]
- Croatian Democratic Union 1990 [Hrvatska demokratska zajednica] (2013). *Program Declaration*. Available at: <https://hdz1990.ba/wp-content/uploads/2022/08/PROGRAMSKE-SMJERNICE.pdf> [In Serbian]
- Croatian Democratic Union 1990 [Hrvatska demokratska zajednica] (2013). *Statute*. Available at: <https://hdz1990-rama.org/wp-content/uploads/2020/10/Statut-HDZ-1990.pdf> [In Serbian]
- Croatian Democratic Union of Bosnia and Herzegovina [Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine] (2015). *The Program*. Available at: https://www.hdzbih.org/sites/default/files/dokumenti/statut_program_programska_deklaracija_51459_0.pdf [In Serbian]
- Croatian Democratic Union of Bosnia and Herzegovina [Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine] (2015). *Statute*. Available at: https://www.hdzbih.org/sites/default/files/dokumenti/statut_program_programska_deklaracija_51459_0.pdf [In Serbian]

- Croatian Peasant Party [Hrvatska seljačka stranka] (2009). *The Program*. Available at: <https://www.paperzz.com/doc/5142161/osnovne-odrednice-programa-hss> [In Serbian]
- Croatian Peasant Party [Hrvatska seljačka stranka] (2009). *Statute*. Available at: https://www.politicalpartydb.org/wp-content/uploads/Statutes/Croatia/Croatia_HSS_2017.pdf [In Serbian]
- Democratic Front [Demokratska fronta] (2015). *Statute*. Available at: <https://dfsarajevo.ba/statut-demokratske-fronte-bih/> [In Serbian]
- Democratic Front [Demokratska fronta] (2015). *Program principles*. Available at: <https://istinomjer.ba/app/uploads/2020/04/df-gs-izborni-program-2018-final.pdf> [In Serbian]
- Party of Democratic Action [Stranka demokratske akcije] (2009). *Program Declaration*. Available at: <https://sdazdk.ba/wp-content/uploads/2018/05/PROGRAMSKA-DEKLARACIJA.pdf> [In Serbian]
- Party of Democratic Action [Stranka demokratske akcije] (2011). *Statute*. Available at: <https://sdazdk.ba/wp-content/uploads/2018/05/STATUT-SDA.pdf> [In Serbian]
- Party of Democratic Progress [Partija demokratskog progresa] (2011). *The Program*. Available at: <http://www.pdpinfo.net/sadrzaj.php?id=141> [In Serbian]
- Party of Democratic Progress [Partija demokratskog progresa] (2011). *Statute*. Available at: <https://pdp.rs.ba/wp-content/uploads/2019/09/Statut-PDP.pdf> [In Serbian]
- Serbian Democratic Party [Srpska demokratska stranka] (2010). *The Program*. Available at: http://www.sdsrs.com/UcitaneSlike/admin/Program_SDS.pdf [In Serbian]
- Serbian Democratic Party [Srpska demokratska stranka] (2013). *Statute*. Available at: http://www.sdsrs.org/dokumenti/Statut_SDS.pdf [In Serbian]
- Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina [Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine] (2003). *The Program*. Available at: http://www.sdp.ba/upload/documents/dokumenti/PROGRAM_SDP_BiH.pdf [In Serbian]
- Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina [Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine] (2005). *Statute*. Available at: http://www.sdp.ba/upload/documents/dokumenti/STATUT_SDP_BiH.pdf [In Serbian]
- Union of Independent Social Democrats [Savez nezavisnih socijaldemokrata] (2004). *Political Program*. Available at: <https://snsd.org/wp-content/uploads/2012/03/politickiProgram.pdf> [In Serbian]
- Union of Independent Social Democrats [Savez nezavisnih socijaldemokrata] (2004). *Statute*. Available at: <https://paperzz.com/doc/5166359/statut-snsd-a> [In Serbian]

Bojan J. Ćorluka

University of East Sarajevo,

Faculty of Philosophy,

Department of Sociology

Pale (Republic of Srpska - Bosnia & Herzegovina)

Cultural politics and cultural needs in the programs of the political parties in Bosnia and Herzegovina (Republic Srpska and the Federation of Bosnia and Herzegovina)

Summary

44 |

Every society is interested in getting to know and accepting the rules of behaviour and all other elements of culture through which individuals integrate themselves into the society and identify with it. Culture is a cohesive element of society that connects individuals, social groups and all other social segments into a single unit. In the first part of the paper, the concept of culture is defined, through the concepts of cultural politics and cultural needs. The second part of the paper presents the analysis results regarding the content of the programs and statutes of nine parties in Republic Srpska (RS) and the Federation of Bosnia and Herzegovina (FBiH), which won the greatest number of votes in the 2022 general election, from the cultural politics and cultural needs point of view. The research into the relations between political parties and cultural politics shows that this topic is being marginalized in programs and statutes of all political parties in Bosnia and Herzegovina (BiH).

Keywords: culture, cultural politics, cultural needs, political parties, Bosnia and Herzegovina

Слободан В. Вуковић^[1]

Институт друштвених наука
Београд (Србија)

УДК 321.64:172.15(430)"1933/1945"

329.18(430)"1933/1945"

329.18:316.75(430)"1933/1945"

Оригинални научни рад

Примљен: 29.06.2022.

Прихваћен: 01.12.2022.

doi: 10.5937/napredak3-38904

Народна заједница, мит или стварност: сарадња обичних Немаца с нацистичким режимом

Сажетак: Народна заједница [*Volksgemeinschaft*] један је од централних појмова нацистичке идеологије и пропаганде. На почетку Великог рата послужио је за јачање националног јединства без обзира на вероисповест, друштвени и социјални статус у предстојећој борби за животни простор. *Völkisch* покрет и нацизам нагласак дају расном погледу на свет, антисемитизму и антисловенству. Народна заједница чини јединство „расе“, *Volk*-а и нове немачке „религије“. Издигнута је као концепт раздвајања на народне другове и странце ван заједнице. Из народне заједнице били су искључени Јевреји, Словени, политички противници и ментално или физички неспособни. Над њима су извршени масовни злочини, а истраживања показују да је нацизам имао широку подршку немачког *Volk*-а.

Кључне речи: народна заједница, национално јединство, народни другови, Јевреји, *Volk*

Један од кључних корена „народне/националне заједнице“ [*Volksgemeinschaft*] јесте *völkisch* идеологија, чији поглед на свет [*Weltanschauung*] одређују заједничко порекло, језик, обичаји, митови, а тиме и расна парадигма и антисемитизам и антисловенство. Народна заједница у Немачкој је постала централни друштвено-идеолошки концепт националног конзервативног погледа на свет, на који се после Првог светског рата и немачког пораза успешно накалемио и „успоставио националсоцијализам“. Говор о „заједници“ и „народној заједници“, као „општем добру“ и јавним интересима почивао је на широким

историјским основама. Нацисти су користили патриотске традиције ослободилачких ратова, гимнастички покрет, братство, језичко чистунство, германофилију, односно читав конгломерат идеја националног покрета од Наполеонових ратова до Бизмарка (Stolleis, 2022, р. 149).

Фердинанд Тенис (Ferdinand Tönnies, 1855–1936) уздигао је „заједницу“ на „слоган [немачког] културног и друштвеног препорода“. Реч је о друштвеном моделу који одликују успостављене структуре карактеристичне за породице, суседе и мале (сеоске) заједнице засноване на органским друштвеним односима, на конкретној вољи,

[1] sloba5.vukovic@gmail.com

несебичности, солидарности и заједничким вредностима, насупрот друштву као вештачкој формацији. Заједницу Тенис дефинише као познати, стални заједнички живот од рођења, док се „у друштво улази 'као у иностранство'“, тако да је могућ само привидан, привремен заједнички живот (Peetz, 2022, pp. 17–44).

Кајзер Вилхелм II, у говору нацији у којем је образложио објаву рата Русији у августу 1914, експлицирао је раширен став у Рајху и позвао на бургфриден [*Burgfrieden*], унутрашње примирје без обзира на вероисповест, регионалну припадност, друштвени и социјални статус, урбано и рурално, начин и место живота, и на крају нагласио: „Међу нама су само Немци и само немачка браћа“ (Krebs & Poloni, 1994, par. 9). То је у основи значило да немачки народ [*Volk*] збије своје редове, односно „да уједини немачко становништво иза царских ратних застава“ у предстојећој борби за зацртани програм *Lebensraum*-а (Холвегов Септембарски програм). Уз тај позив поданицима је „обећао бољу будућност засновану на митској прошлости“ (Wildt, 2014c, p. 44).

Почетак рата су политичке партије и образована елита широко прихватиле. Национално јединство се истицало и славило на сваком кораку. Подршка рату прерасла је у свеобухватно славље и народни ентузијазам. *Народна заједница* је у „августовском искуству“ [*Augusterlebnis*], односно у *Идејама* из 1914 [*Ideen Von 1914*], афирмисала јединство Немачке, међукласну и војничку солидарност,

братску љубав и оданост *народној заједници*, што је у јавном наративу представљено као колективно (национално) дело и „ослобођење“, које је значило добровољно укључивање у целину нације [ради остваривања прокламованих ратних циљева].^[2] Народна заједница је била више од обичне формуле националне солидарности. Подразумевала је идеју да одбрамбену заједницу треба учинити „народном заједницом“ (Bruendel, 2004, p. 37) и идеју о народу [*Volk*-у] као органском ентитету, у којем општи интереси немачког *Volk*-а морају бити у фокусу државне политике. *Идеје* из 1914 подржавала је готово целокупна немачка политичка и интелектуална елита. Њени најзначајнији промотери, као на пример Јохан Пленге (Johann Plenge, 1874–1963), заговарали су „социјализам“ или „националсоцијализам“, „братство реалног социјализма“, „ратни социјализам“ (Plenge, 1916, p. 15) и сл., или пак „државни социјализам“, који су заступали Ернст Трелч (Ernst Troeltsch, 1865–1923) и Рајнхолд Зеберг (Reinhold Seeberg, 1859–1935). Ти предлози нису значили подруштвавање средстава за производњу, већ јединство свих производних снага. Упркос различитим мишљењима, било је предвиђено да планска економија служи општем добру и као систем заједничког одлучивања у економији. Она је била идеал многих академских оснивача (Bruendel, 2004, pp. 36–39) у решавању сукоба између рада и капитала.

Народна заједница је за време Великог рата добила широку подршку свих интерес-

[2] Видети шире у: Vuković, 2022, str. 282–328.

них група у Рајху. Након завршетка и губитка рата – чему се у Рајху нису надале политичка, привредна и културна елита, а што су обични Немци [*gewöhnliche Deutsche*] након рата колективно порицали – народна заједница је са истим жаром као и у време рата била широко прихваћена. Због своје популарности, раширености, унутрашњег јединства и носталгије за царством, њена идеја се прелила у Вајмарску републику. Фридрих Еберт (Friedrich Ebert, 1871–1925), Хуго Пројс (Hugo Preuß, 1860–1925), Фридрих Мајнеке (Friedrich Meinecke, 1862–1954) и друге вође и активни подржаваоци Вајмарске републике покушали су да вежу Немце за нови устав преко концепта *народне заједнице* искованог у августу 1914. године. Социјалдемократе су, још и пре Великог рата, *народну заједницу* видели као јединство свих радника. Она пре 1933. постаје у јавном наративу „доминантна политичка интерпретативна формула“ (Wildt, 2014b, p. 3). „Заједница“ и „искуство заједнице“ постале су кључне речи политичке деснице, али и левице (Stolleis, 2022, p. 149). Најпре у Рајху, а затим и у Вајмару, постала је „кључни политички појам“ и словила је за саставни део политичког живота и свакодневних дебата, дословно или у виду разних синонима (Mühlenfeld, 2013, p. 72).

Народна заједница је постала „барем краткорочно, нека врста оснивачког консензуса Вајмарске републике“. Она је у јавном наративу за тадашње демократске снаге функционисала као својеврстан „исповедни контрапредлог искључивом концепту нације конзервативаца и националиста“ (Steuwer, 2013, p. 496). У Вајмару су се, такође, све политичке партије, осим кому-

ниста, заклеле на солидарно јединство „*народне заједнице*“ као одговор на политичка и друштвена превирања у младој демократији (Kershaw, 2011, p. 8).

Заједница је у Рајху, за разлику од Тенисовог становишта, подразумевала расну парадигму, која је била и пре рата готово општеприхваћена и пресудна за касније истинско разумевање заједнице међу Немцима. Приоритетан концепт *völkisch* [народњачког] покрета заснивао се на идеји о свеопштем националном јединству, расном погледу на свет, антисемитизму и антисловенству. У једном од бројних *völkisch* манифеста стоји: [*Völkisch*] „посвећеност концепту расе. Крвно сродство [...], које се заснива на заједничком пореклу, ствара вољу према *народној заједници*. Из крви, из расе, настају виталне снаге појединца као и нације. Све настајање и дешавање подређено је ритму закона развоја који даје крв“ (Puschner, 2010, p. 99).

Берлински историчар Георг фон Белов (Georg von Below, 1858–1927) при крају Великог рата прогласио је за непријатеље социјалдемократе, Јевреје и католике. Они су искључени из „*народне заједнице*“. „*Народну заједницу*“ с унутрашњом искљученошћу у највећој мери дефинисале су (или поновиле *völkisch* мишљење) – у време и при крају рата, када се у Рајху нико није надао поразу – присталице Немачке отаџбинске странке [*Deutsche Vaterlandspartei*], коју су основали Хајнрих Клас (Heinrich Claß, 1868–1953), Аугуст фон Денхоф (August von Dönhoff, 1845–1820), Алфред фон Тирпиц (Alfred von Tirpitz, 1849–1930) и Волфганг Кап (Wolfgang Kapp, 1858–1922) 2. септембра 1917. године (Bruendel, 2004, pp. 41–42).

Годинама пре него што је NSDAP [Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei] постао значајна странка и посебно пре него што су га довеле на власт конзервативне струје и војни естаблишмент, многи Немци су добровољно прихватили идеју *народне заједнице* (Pine, 2016, p. v), коју су у одсудним тренуцима Вајмарске републике заступале готово све странке.

Националсоцијалисти и пре „узимања власти“ под *народном заједницом* подразумевају скуп идеја међу којима су кључно место заузимале следеће: освајање новог животног простора на Истоку и његова германизација (Gellately & Stoltzfus, 2018, p. 3); проглашавање Јевреја за страно тело и издајнике; антисемитизам, антисловенство и антикомунизам морају у јавности да постану морална обавеза; успостављање угроженог реда и поретка у друштву, национална обнова и промоција националне културе морају постати примарне обавезе; глорификација мита ратног искуства [Mythos der Kriegserfahrung] (Mosse, 1986, pp. 491–513), односно идеал ратног другарства и култ палог војника; очување или рестаурација старог друштвеног поретка и вредносног система; оживљавање „идеје нације“; враћање изгубљеног националног престижа и светског статуса Немачке (Broszat, 1970, p. 395); укидање парламентаризма, политичко уједињење Немача и смањење социјалних разлика. Затим, од социјалдарвиниста преузимају да неки животи нису вредни живљења и наглашавају да је опстанак најспособнијих етички принцип (O'Mathúna, 2006, p. 10), одакле проистиче да су биолошки расизам и наследно здравље *Volk*-а

били предуслов за стварање новог друштва на чијем врху треба да постоји социјално егалитарна, биолошки хомогена народна заједница (Schmuhl, 2011, p. 25), а припадност њој гарантована је доказом о расној чистоти и наследном здрављу (Buggeln & Wildt, 2014, p. xxxv). Све те идеје колале су у Рајху и Вајмарској републици и имале знатну подршку у немачкој политичкој, привредној и културној елити и *Volk*-у пре довођења нациста на власт. Они су их касније само спровели.

Остваривање зацртаних циљева нацисти су од *Volk*-а уместо потчињености тражили враћање посвећеној „националној оданости“ [nationale Gefolgschaft], чему су се одазвали велики делови нације који су били вољни да наступају и верно подржавају њихова начела и раде за режим. Међу њима је доминирала образована средња класа – градитељ друштвеног система и у време царства – која је „формирала масовну друштвену базу нацистичке партије“ (Broszat, 1970, p. 75), што су након пораза признавали многи Немци, а међу њима и Фридрих Мајнеке (Friedrich Meinecke, 1862–1954) у немачкој катастрофи (Meinecke, 1946, p. 145). Мајнеке је после пораза кукао над судбином Немачке иако је подржао аншлус и био егзалтиран напредовањем немачке армије ка Паризу (Sims, 1978, p. 246–262).

Све у свему, Немци су масовно приступали нацистима по сопственом избору а не силом. Истраживања показују да је 30-их та подршка била широка. Немци нису признали да су поражени у рату. Изјавила се њихова нада у победу, а тиме и у освајање источног и југоисточног *Lebensraum*-а. Да су победили, наметнули би свој

диктат, а планови за то су постојали (Norbert, 1994, pp. 141–151). Зомбарт је говорио: „узећемо онолико територије колико нам је неопходно“ (Зомбарт, 2018, р. 140). Мајнеке, Тенис, Зимел, Харнак, Пленге, Зеберг и други тражили су, пре пораза, укључивање анектираних покрајина у немачку *народну заједницу* (Kurlander, 2005).

Немци су након пораза веровали да само уједињени немачки *Volk* може да изрази своје интересе и поврати изгубљено. NSDAP је, тврди Петер Фриче (Peter Fritzsche), био самоуверен и његове присталице су презирале републику. То је била прва немачка партија која је артикулисала милитантну идеологију националне обнове засновану на учешћу *Volk*-а. Исковали су свој позајмљен погледа на свет, који је методама деснице и левице организован у моћан политички програм и револуционарни покрет (Fritzsche, 1998). Подршку су им дали – иако је NSDAP негирао вајмарски уставни поредак – не само припадници немачке буржоазије, који су били непријатељски расположени према републици и демократији (Mühlenfeld, 2013, р. 73), него и мали протестантски сељаци и власници радњи, затим католици Горње Швапске, протестантски саксонски индустријски радници, комунални службеници и чиновници, као и наставници и професори универзитета (Lüdtke, 2016, р. 14). Касније ћемо видети да су се и пре „узимања власти“ нацистима масовно придруживали адвокати, лекари и медицинско особље.

Једна од кључних професија које су нацистима дале подршку били су адвокати. Многе нацистичке идеје и одлуке о искључивању Других потицале су „одоздо“, од образоване средње класе. Јеврејским адвокатима несметан

приступ адвокатури успостављен је 1879, али су га у пракси од почетка оспоравали етаблирани „аријевски“ адвокати. Удружења немачких адвоката су у децембру 1932. усвојила резолуцију *numerus clausus* (ограничење пријема нових чланова), која је фебруара 1933. поднета као предлог новој влади на челу с Хитлером. Изменом Адвокатског законика из 1934. омогућена је забрана примања у адвокатску професију и уведен критеријум „личне поузданости“ [persönlichen Zuverlässigkeit] (Nietzel, 2009, pp. 568–569).

Када је NSDAP дошла на власт, покушала је да изгради континуитет између јануара 1933. и августа 1914. године. Референтна тачка биле су *Игеје из 1914.*, као што су дух оптимизма, политичко и свеопште национално јединство с почетка рата и глорификација мита о војничком другарству. На тај начин симболично је започета веза између пруско-немачке традиције и новог Трећег рајха (Bruendel, 2004, р. 54). Промовисана је биолошки дефинисана народна заједница с јасном назнаком ко не сме да јој припада, а реч је о онима који су већ у мањој или већој мери у време царства гурнути на политичку и друштвену маргину или искључени (Wildt, 2011, р. 3).

Искључивање политички и расно неподобних у Рајху постаје норма и пре доласка нациста на власт. Нацисти су то издигли у државни програм. У пракси су га реализовали у наративу раздвајања на народне/националне другове [Volksgenossen] и странце ван заједнице [Gemeinschaftsfremden]. То је значило искључивање расно, политички и „асоцијално“ неподобних, односно оних који се не уклапају у

народну заједницу. Реч је првенствено о Јеврејима, а потом и о Словенима. Они су још у Кајзер рајху проглашени за „унутрашње непријатеље“, „страно тело“ [Fremdkörper], „непријатеље државе“ [Staatsfeinden] и због тога анатемисани. Концепт раздвајања постаје уједињујући елемент за нацистички поглед на свет [Volksgemeinschaft], који има подршку Volk-а. Следећи корак ка националном јединству подразумевао је – будући да је Volk дефинисан крвљу – да народна заједница чини нераскидиво јединство „расе“, Volk-а и нове јединствене немачке „религије“ (Puschner, 2010, pp. 97–98).

Идеја о *народној заједници* с доминантним расним предзнаком била је широко прихваћена и доминирала је у јавном наративу свеприсутног и моћног *völkisch* покрета деценијама опстајући на јавној сцени немачког друштва. Убрзо ће је у потпуности преузети националсоцијалисти, који ће политички и правно формализовати њен још од Другог рајха доминантан нагласак на раси. Посао њеног стављања на нацистички пиједестал био им је олакшан јер је: (1) „народна заједница“ формирала семантички мост који је повезивао идеализовану прошлост августа 1914. са жељно очекиваном и најављеном будућношћу у Трећем рајху, након успешног уништења презрене Вајмарске републике; (2) постојала је неоспорна значајна идеолошка сагласност између прокламованог става NSDAP-а и буржоаског права касног Кајзер рајха, што их је повезивало; (3) политичко одобрење да NSDAP добије власт, тј. да му се она препусти, било је последица распрострањеног расположења у немачком друштву (Mühlenfeld, 2013, pp. 74–75).

Опште одушевљење националсоцијалистима у немачком Volk-у дало је алиби „представницима конзервативних елита“ и војном естаблишменту – који су то расположење током Вајмарског периода сами створили – „да [Хитлеру] обезбеде именовање за канцелара Рајха 30. јануара 1933. године“. Након готово осамдесет година то ће се представити као „лукаво одузимање власти“ (Wildt, 2010, p. 44). Опште одушевљење убрзо је материјализовано након њиховог преузимања власти. Само за неколико недеља партијске канцеларије су примиле скоро милион захтева за чланство.

Идеја о *„народној заједници“* многе је Немце фасцинирала као сан или жеља много пре, а за многе је овај сан постао стварност тек после 1933. године. Навала на пријем у чланство потврдила је друштвену и политичку привлачност нацистичког покрета у немачком Volk-у, тј. неподељену подршку становништва (Handschuhmacher, 2013, p. 3), добровољно одобравање и „учешће многих“ у спровођењу прокламованих идеја (Schmiechen-Ackermann, 2013, pp. 59–68). То није била само подршка идејама већ и методама за њихово остваривање које су нацисти демонстрирали и пре „узимања власти“. Методе су подразумевале насиље над неистомишљеницима и искључивање оних који не припадају тако формулисаној *народној заједници*. То је јавно називано (пропагирано) као „поштовање закона и реда“. Опште расположење потврђено је на изборима које су Хитлер и нацисти расписали у новембру 1933. године. Јединствена листа NSDAP-а добила је 92,2% гласова, а сагласност за излазак из Лиге народа подржало је 95,1% бирача. Прецизна запажања

„показују да изборни резултати углавном одговарају стварном расположењу“ *Volk*-а. Они такође указују на то да је нацизам још у време уједињења немачког Рајха пустио корење,^[3] које је заливано у време царства и гајено у Вајмарској републици. Неки су то видели – игноришући историјску условљеност – као „изузетно брз и снажан процес фашизације немачког друштва“ (Stöver, 1996, pp. 8–9).

Добијање тих резултата на изборима није помутила, или им је пак допринела, организација насиља од стране NSDAP-а против политичких противника, Јевреја и „неприлагођених“, које Немци нису осудили, већ су га, напротив, прећутали или већински подржали. Илустрације ради навешћемо неколико познатих чињеница које су утицале на каснија збивања. Након подметања пожара у Рајхстагу 28. фебруара 1933. Хитлер је предузео „хитне мере [да] у име заустављања наводног комунистичког пуча“ успостави Гестапо и оснује концентрационе логоре (Gellately & Stoltzfus, 2018, p. 3). Руководство Комунистичке партије је похапшено или је побегло у иностранство. Рајхстаг је 24. марта 1933. усвојио Закон о омогућавању [Ermächtigungsgesetz] – о чему су вођени преговори између Хитлера и конзервативних струја и пре предаје власти – по којем је влада Рајха уздигнута у законодавно тело, чиме је дозвољено кршење Устава кроз законе Вла-

де Рајха.^[4] Та одлука је произвела идеолошки принцип апсолутног вођства, у јавности виђен као „легитимна веза са својим наводним историјским претходницима из германског доба“, који су током вајмарског периода захтевале конзервативне групе (Becker, 2014, pp. 18–109).

На изборима од 5. марта 1933. нацисти су (NSDAP) од укупно 647 места у Рајхстагу добили 288, социјалдемократи (SPD) 120 и комунисти (KPD) 81 (Schneider, 1953, p. 200). По уставу, Закон о омогућавању могао је бити усвојен с двотрећинском већином. Он је ипак усвојен уз вишеструко кршење процедуре и Устава, уз безрезервну сагласност и подршку буржоаских конзервативних странака и председника Рајха Паула фон Хинденбурга (Paul von Hindenburg, 1847–1934) и његовог кабинета. Са седнице су били искључени пуноважно изабрани посланици KPD-а (већина је била ухапшена) (Schneider, 1953, p. 207). Због тога се у Вајмару нико није узнемиравао сем искључених, који су хапшени или су преко ноћи бежали из земље.

Након усвајања Закона след догађаја се убрзава. Припадници СА [Sturmabteilungen] марширали су, на пример, 1. априла у Вилтлиху (што није био изолован случај, већ опште место) са слоганима попут: „Јевреји су криви за нашу несрећу“, сваки јеврејски посао био је јавно обележен црним постером са великим жутим кругом

[3] Ернест Ренан (Ernest Renan, 1823–1892), француски оријенталиста, у писму од 15. септембра 1871. Давиду Фридриху Штраусу (David Friedrich Strauss, 1808–1874), немачком протестантском теологу, каже: „Наша политика је политика права нација; ваша је политика раса [...] ова политика ће бити кобна за вас“ (Renan, 1872: 199). Видети опширније у: Vuković, 2022, str. 81–87.

[4] Односно: Закон за отклањање невоља народа и Рајха [Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich] (Schneider, 1953, p. 197).

а бојкот њихових предузећа организован је у целом Рајху. Хитлер/Папенова влада 7. априла доноси Закон о обнављању професионалне државне службе [Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums], што је довело до отпуштања хиљаде државних службеника, укључујући Јевреје и политичке противнике нациста (Wildt, 2016, pp. 61–62). Бојкот јеврејских предузећа и радњи започео је „деловањем 'одоздо'“. За избегавање Јевреја из привредног живота залагали су се „антисемитски активисти у партији и индустријској средњој класи“. Јеврејски привредници, поред ниске цене, сада су се сусрели с прописом – који је увела Бринингова влада 1931. (Heinrich Brüning, 1885–1970) – да у случају емиграције, морају да плате за пренос девиза у иностранство 65% у 1934, што је власт повећавала на 96% до 1939. године (Bajohr, 2015, p. 31).

Ново руководство Рајха организовало је прославу 1. маја 1933. промовишући рад у служби *народне заједнице*. Нацисти су Први мај, „дан борбе радничке класе“, редефинисали у „дан националног рада“. Сутрадан, 2. маја, јуришници СА су упали у канцеларије радничких синдиката широм Рајха. Хапсили су њихове функционере и одузимами им имовину. Влада је прогласила затварање свих независних синдиката, које ће на оснивачком конгресу 10. маја 1933. заменити Немачки раднички фронт (Deutsche Arbeitsfront) као обавезна организација која ће окупљати запослене и послодавце (Wildt, 2014b, pp. 15–17). Раднички фронт ће бити експонент предузетничких интереса економски мирног, хармоничног, складног, „јединственог професионалног представљања“, у којем запослени и послодавци „не делују као противници, већ као

другови [народни другови / Volksgenossen] заједно раде“ у интересу *Volk*-а и *народне заједнице*. Правно, посао више није био приватна ствар, већ дужност сваког запосленог појединца који тиме обезбеђује највећу корист за *народну заједницу* (Becker, 2014, pp. 110–112; Wildt, 2014d, p. 17). Аутономија колективног преговарања је укинута и пренета на Поверилаштво рада [Treuhändern der Arbeit] (Wildt, 2014d, p. 17). Тада преузимају и промовишу антисемитски *völkisch* наратив о „креативном Немцу“ и „грамзивом Јеврејину“ који се запатио у немачком друштву (Buggeln & Wildt, 2014, p. xii).

У лето 1933. покренут је терор против социјал-демократа. Три хиљаде водећих чланова SPD-а ухапшено је одмах по њеној забрани, 21. јуна 1933. године. Они су мучени и у многим случајевима убијени. Терор, убиства и затварање у концентрационе логоре заведени су у целом Рајху. Он није угрозио животе већине „обичних Немаца“ [gewöhnliche Deutsche], који су били „свесни концентрационих логора и терористичког апарата“ и чему то води, „али њихова реакција није била страх, већ одобравање“. Терор је „имао улогу да консолидује режим“. До краја маја 1933. насилно је са функција смењено 500 општинских администратора и 70 градоначелника, од којих нису сви били социјалдемократе, али многи јесу (Evans, 2007, pp. 59–60). Током 1933. „можда је 100.000 Немаца било заточено без суђења у такозваном заштитном притвору“. Број умрлих у притвору процењен је на око 600, а до 1935. остало их је мање од 4.000.

Сагласност с нацистима била је мешавина личних очекивања, општих нада у „народну заједницу“, опортунизма и страха (Frei, 2013, р. 9). Подршку систему најревносније су пружали припадници образоване средње класе. Они се појављују најпре као пионири и иницијатори радикалних решења (присилне стерилизације, еутаназије, затварања у концентрационе логоре, спровођења „коначног решења“ и сл.) (Raphael, 2003, pp. 329–330), а затим као алат за спровођење њихових и нацистичких замисли, које нису могле да се спроведу без добровољног и свесног рада десетина хиљада стручњака разних профила и још веће подршке обичних Немаца. Висок степен сарадње нациста са системом свих друштвених слојева а тиме и његова легитимација шокирала је оне који су 1933. године искључени из *народне заједнице* (Raphael, 2014, р. 74).

Како је време пролазило, нацистичка партија је у *Volk*-у све више прихватана. Прецизније, нацистички режим био је популаран код већине обичних Немаца који су режиму дали добровољни пристанак (Johnson, 2011, pp. 599–615). Било је то супротно многим изјавама и писанијама након пораза 1945. у Немачкој и на Западу, не би ли се Немци ослободили кривице и приписали је једном човеку. То посредно показују следећи подаци: на почетку Другог светског рата у структуре NSDAP-а, са придруженим и надзираним удружењима, било је на неки начин укључено око две трећине становништва (Nolzen, 2008), што је допринело њиховом коначном усидрењу у друштву. Само пет одсто њихових функционера било је запослено с пуним радним временом, а 95% је деловало на добровољној основи (Nolzen, 2015, р. 2).

Нацисти су, такође, промовисали тесну везу између концепта рада и *народне заједнице*. Влада је 5. јуна 1931. ванредном уредбом основала добровољну радну службу [Freiwilligen Arbeitsdienst], која је првенствено служила као програм отварања нових радних места. До краја 1932. било је више од 200.000 добровољаца. Нацисти су радну службу видели као језгро и пионира *народне заједнице* и инструмент *völkisch* васпитања младих: „Заједнички, напоран физички рад младих различитог порекла имао је за циљ да изглади политичке и конфесионалне, регионалне и друштвене разлике; 'Рад на немачком тлу' постао је рад 'за немачки народ'“ (Klaus Patel, 2014, pp. 35–36). Концепт рада такође добија расистички набој и постаје инструмент укључивања и искључивања (Nachtmann, 2010).

Нацисти су рад схватили и спроводили не само као право већ и као дужност [чије је опште становиште изградио лутеранизам]. Остваривање тих идеја промовисано је као услов за враћање „истинској“ *народној заједници* и постао је медиј искључења и угњетавања ментално или физички неспособних, нерадних или неподобних људи (Koska, 2014, р. 25).

Народна заједница била је, како каже Норберт Фрај (Norbert Frei), „друштвена стварност Трећег рајха“, чије идеолошко порекло сеже до вилхелминске Немачке око 1900. године [или пак знатно раније], која се кретала од *völkisch*-ког преко хришћанског до социјалдемократског тора и била на становишту „отклањања (окретања) од друштва“ (Frei, 2013, р. 6). Народна заједница је била, како тврде Мартина Штебер (Martina Steber) и Бернерд Гото (Bernhard Gotto), „централни друштвени концепт нациста“ за пре-

вазилажење класних, секташких и регионалних подела у немачком друштву. Такође је била део концепта датог друштвеног обећања „који је обухватао и друштвену утопију и прецизна упутства за [њено] остварење“. Њена реализација у пракси била је динамична, „појединци су се борили једни с другима да служе новом идеалу“ (Steber & Gotto, 2014, p. 7), а тиме и режиму. То је суштински значило да прихватају расистичку и социјалдарвинистичку мисао и праксу. Она је подразумевала прихватање прогона „непријатеља“: Јевреја, Словена и политичких противника. Такође, прихватају еутаназију физички и ментално неспособних (бескорисних изелица), просјака (покренута крајем септембра 1933) (Rall, 2018, pp. 33–85) и других неподобних ради успостављања, како су нацисти говорили, нарушеног реда у немачком друштву.

Репресија је била усмерена против проглашених непријатеља режима, које су нацисти прогласили „асоцијалним“, али је слобода изражавања дата свима (народним друговима) који су се показали спремним да прихвате нови политички режим (Raphael, 2014, p. 78). Да би се те идеје оствариле, функционерима и члановима партије је понуђена широка лепеза могућности за остваривања личних интереса (напредовање, државне бенефиције, школовање и сл.), односно „стицање власти за себе“. Ову понуду је становништво радо прихватало, о чему сведочи масован прилив нових чланова после 1933. године (Nolzen, 2008). Понуда је, осим бенефиција, подразумевала и чврсту подршку режиму и његовим потезима, а то је значило и добровољно учешће у злочинима, који су заташкавани и у великој мери се заташкавају до данашњих дана

(сем протоколарних изјава које су уграђене у систем Савезне Републике). Према истраживању Дика де Милта (Dick de Mildt), они који су били укључени у спровођење политике еутаназије и масовних убиства Јевреја били су „обични грађани“, који су следили „своје ситне интересе у каријери“ (Cole, 1988, p. 542).

Да је *Volk* подржавао режим потврђују и истраживања денунцијације у Трећем рајху. Документа о потказивању грађана режиму опстала су у само три региона, јер су након рата масовно уништена да се прикрију догађаји током нацистичке владавине (Gellately, 1997, pp. 228–239). Преостали подаци показују да денунцијација није била процес којим се управља одозго или се одозго контролише. Обични Немци су то чинили због евентуалне личне промоције или користи, а режим је толерисао да би спречио нарушавање духа *народне заједнице*: починиоци, Гестапо и режим били су у дослуху. У Вирцбургу, од укупног броја покренутих предмета за изолацију Јевреја, која их је водила у смрт, 57 посто случајева започело је потказивањем суграђана, а готово 70 посто случајева дојава „без извора“ биле су дело обичних Немаца. Остале случајеве покренули су нацистичка партија са својим организацијама, полиција или су случајеви откривени приликом разних испитивања и слично. Из сачуваних извештаја види се да је Гестапо у Вирцбургу открио само један случај (Gellately, 1996, pp. 934–935). Слично је било и у Доњој Франконији (Баварска) и Шлезвиг-Холштајну, на пример, између 55 и 80 посто свих

оптужби за издају [Heimtiicke], оскврнуће расе [Rassenschande], контакт са „ванземаљцима“ (Јеврејима) [Fremdvolkische] и слушање страних радио-станица, биле су приватне оптужбе и пријаве обичних Немаца (Mallmann, 1997, р. 30).

Историчар Роберт Галатели (Robert Gellately) у више радова тврди да нацисти нису морали да користе распрострањени терор против становништва да би успоставили режим. Он наглашава да су тзв. образовне концентрационе логоре широко одобравали и на више места понавља да су денунцијанти и Гестапо, Крипо (криминалистичка полиција) и Партија веома добро сарађивали. За спровођење својих дискриминаторних „мера“ нацистичка Немачка је имала подршку Volk-а. Грађани су имали директан „приступ принудном апарату државе“ (Gellately, 1997, р. 228). Након „пада Берлинског зида“ Галатели пише – да би релативизовао подршку Немаца нацистима – „дошло је до промене научног интереса и истраживања диктатура“, па је сада „понашање денунцијаната понекад тешко разликовати од добровољних доушника“ (Gellately, 2001, pp. 18–21).

Денунцијација је толерисана јер је побољшала стопу откривања случајева у служби и дала практичну основу прокламованој аури свеприсутности Гестапоа. Режим је чак подстицао оптужбе које су Гестапоу и Крипоу постале алат за контролу друштвеног и личног живота грађана и били „брижљивији и пријемчивији за напојнице“ [корупцију]. Искључивање Јевреја није нужно наметао режим (партијско руководство, полиција, Гестапо) већ су га често подстицали и наметали обични грађани – Volk. Антисемитизам и други облици расизма били су толико

дубоко усидрени у немачком друштву, тако да су у Трећем рајху постали део свакодневице и „нормалног“ друштвеног живота (Gellately, 1997, р. 239). *Још је у Другом рајху антисемитизам међу обичним Немцима остао културна норма*, односно важило је гесло: „У земљи неће бити мира док Јевреји не буду уништени“ (Goldhagen, 1996, р. 77). Отуда је кључни фактор за „успешно“ спровођење нацистичке расне политике била спремност немачких грађана да сарађују с влашћу (Гестапоом, полицијом, Партијом). Добровољни денунцијанти натпросечно су били млађи одрасли Немци из ниже средње и средње друштвене класе (Lambert, 2016, р. 40).

Нацистички пројекат „Народне информативне службе“ [Volksmeldedienst], који је предвиђао да укључи казне за запосленике који нису извештавали о релевантним информацијама, напуштен је 1939. с образложењем да би то могло да поткопа националну солидарност (Mallmann, 1997, р. 31), односно углед нејасно дефинисане *народне заједнице*. Одавде проистиче да су Volk и нацистички естаблишмент били у симбиотском односу, између њих су постојали међузависност и подршка. Отуда је народна заједница у нацистичкој верзији играла улогу Гестапоа, који је био мала организација и који је, према процени Елизабет Колас (Elisabeth Kohlhaas), 1937. године имао највише 7.000 званичника, а 1941. мање од 7.600 у целом Трећем рајху (Kohlhaas, E. 1995, р. 933). Истраживање јавног мњења историчара Ерика Џонсона (Eric Johnson) и социолога Карл-Хајнца Ројбанда (Karl-Heinz Reuband), спроведено 90-их година међу старијим Немцима, показује да је већина испитаних признала „позитиван“ или „углавном позитиван“

однос према нацизму. Из тога су закључили да су Хитлер и нацизам „били толико [прихваћени] међу већином Немаца“. А „заstraшивање и терор ретко су били потребни да би се појачала лојалност“ (Johnson, & Reuband, 2005, p. 54).

Позивајући се на *народну заједницу*, односно на национално јединство – слично кајзеру Вилхелму II 1914, што је током рата било уграђено у политички систем Рајха – нацисти придобијају многе вољне присталице режима. Притом, настоје да минимизирају сукобе интереса како би наметнули своје виђење *народне заједнице* као стандарда (Wildt, 2014c, p. 12). То постаје идеолошки оквир и средство не само за интегрисање свих Немаца у режим већ и за искључивање оних који му нису припадали или му нису могли припадати (Kershaw, 2011, p. 3). *Народној заједници* нису могле да припадају особе које немају немачку крв, а држава је била дужна да заштити „чистоћу“ немачке расе (Teater, 2012). Те идеје биле су, уз германизам и посебну немачку религију, основни кредо *völkisch* покрета. Оне су у великој мери биле у склопу респектабилних идеја у Другом рајху. Јеврејима се још током Великог рата оспоравало право да у њему, према учешћу у становништву, равноправно учествују заједно с Немцима, а након пораза оптужени су да је рат изгубљен због њиховог „убода у леђа“ [*Dolchstoß legende*]. Идеје о искључењу из друштва пре појава нациста заступали су социјални дарвинисти, Пангермански савез, многобројна „патриотска удружења“ и највећи део немачке научне и културне елите. Да би у дело спровели

биолошки дефинисану *народну заједницу* нацисти су легитимисали силу за елиминисање свих који су се томе противили (Daniel, et al 2010, p. 18), уз већинску подршку *Volk-a*.

Искључивање Других постаје кредо нацистичке националне заједнице. Основни критеријум је раса. На првом месту то су били Јевреји. За нападе на њих, о чему „постоје недвосмислени докази, становништво је у целини пристајало“ (Bankier, 1992, pp. 73–74). Они су чинили „непријатељску хијерархију“ [Gegnerhierarchie], а кад су Немци (тако су их видели у нападнутим и поробљеним земљама а не као Вермахт, нацисте и СС-овце) покренули рат, и Пољаци, Руси и Срби. Други критеријум искључења из националне заједнице биле су „противничке групе“ [Gegnergruppen]: Синти и Роми, хомосексуалци, Јеховини сведоци (Nolzen, 2008), „идиоти“, ментално заостали и неизлечиви. Њих су такође одводили у концентрационе логоре. Нацисти су након „заузимања власти“, 14. јула 1933. усвојили Закон о спречавању наследно оболелог потомства [Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses], познат као Нирнбершки закон, који је ступио на снагу 1. јануара 1934, чиме је легализована присилна стерилизација (у случају шизофреније, менталне болести, епилепсије, слепила, глувоће, физичке деформације и алкохолизма). Након његовог усвајања основано је око 200 „генетских здравствених судова“ (Ernst, 2001, p. 38), По овом закону стерилизовано је 400.000 особа (Koller, 2011, pp. 24–25), у којима је живот изгубило око 6.000 људи. До 1945. у посебним „дечјим одељењима“ убијено је око 5.000 деце (Frei, 2013, pp. 12–13).

Још су у Вајмарској републици угледни психијатар Алфред Хохе (Alfred Hoche, 1865–1943) и адвокат, уставни и клинички правник Ернст Ридин (Ernst Rüdin, 1874–1952), заједно с другим лекарима и адвокатима, отворено захтевали да се појединци процењују према здравственом стању и ефикасности. То је 20-их уз велику пропагандну активност кулминирало предлозима да „изабрани лекари“ предузму акцију и убију оне који су били неизлечиви и ментално болесни (Bruns, 2014, pp. 618–619). [У испитивању јавног мњења раних 20-их већина испитаника (скоро 75%) изразила је свој пристанак на мере којима би се окончао живот свог неизлечиво болесног детета] (Hoffmann, 1998, pp. 279–281). Закон о стерилизацији припреман је у последњим годинама Вајмарске републике (Klautke, 2016, p. 7).

Нацисти су копирали те идеје и користили исту терминологију (O'Mathúna, 2006, pp. 1–12) иако су оне у оквиру социјалног дарвинизма имале дугу историју у Немачкој. Закон о спречавању наследно оболелог потомства легализовао је принудну стерилизацију као масовно средство негативне популационе политике (Labisch, & Tennstedt, 1991, p. 35). Герхард Вагнер (Gerhard Wagner, 1888–1938), вођа националсоцијалиста и комесар водећих лекарских удружења, рекао је: „Дужност нас *völkisch* свесних лекара јесте да отклонимо штету која прождире цело тело нације. Не желимо да уопште постоји живот који је неприкладан и безвредан, желимо спречити размножавање наследних болести и ослободити будуће генерације страшне опасности све већег кварења генетског материјала“ немачког *Volk*-а (Wagner, 1943, pp. 7–8).

Од око 90.000 немачких лекара, до 1945. полови-
на њих били су чланови NSDAP-а. Учествовали су у кампањи „еутаназије“ у концентрационим логорима, програмима селекције „расне хигијене“, принудне стерилизације, уништавања тзв. недостојног живота, као и у прогону, протеривању и истребљењу јеврејских колега (Schubert-Lehnhart, 2009, p. 301) и јеврејских грађана. Члан нацистичке партије 1933. био је сваки трећи лекар (32,9%), да би до 1937. године напредовали и стигли до 43,4 процента. Лекари су 1933. чинили четвртину свих академских професионалаца и око петнаестину друштвене елите која се придружила Партији. Четири године касније (1937), чинили су трећину нацистичких академских професионалаца и десетину нацистичке друштвене елите. Од 1933. до краја Трећег рајха заступљеност лекара у Партији, у односу на заступљеност у популацији, била је у односу три према један (Kater, 1989, pp. 55–56), а готово сваки десети немачки лекар у Трећем рајху имао је неку везу са Хитлерјугендом.

Сваки четврти немачки лекар инаугурисан пре 1945. и регистрован у Лекарској комори Рајха [Reichsärzte kammer] припадао је браон кошуљама / СА трупам (26% између 1935. и 1945), док је у злогласним црним кошуљама / СС формацијама, у којима је ограничаван пријем јер су себе видели као елитни корпус, између 1933. и 1939. било 9% лекара, а само 0,4% наставника. Били су седам пута заступљенији у СС од њиховог процента у популацији. Од њих су били заступљенији само адвокати – 25 пута чешће него у популацији (Kater, 1989, pp. 68–74). СС лекари из предатног

периода добровољно су се и са пуним знањем о својој будућој области деловања пријавили за пријем у оружане СС формације (Pukrop, 2015, p. 17). Оно што се крије (до данас није разјашњено) јесте податак о приближном броју СС медицинара распоређених у концентрационим логорима између 1933. и 1945. године (Pukrop, 2015, p. 14). У Нирнбергу је евидентирано око 350 лекара који су злочине починили сопственим рукама (Bryant, 2005, p. 5). У каснијем процесу осуђено је 12 лекара и једна лекарка, а у даљим суђењима још њих неколико (Schubert-Lehnhart, 2009, p. 299).

Након тога је све стало, истраживања о њиховом учешћу у нацистичкој владавини и злочинима била су под ембаргом. У мају 1950. истекао је први рок застарелости (за кривична дела за која је прописана казна до пет година). Године 1954. Закон о амнестији који је донео Бундестаг имунизовао је кривична дела убиство из нехата (запређена казном затвора до три године). Следеће године је истекао закон за сва кривична дела за која је прописана максимална затворска казна од десет година, а од 1960, само починиоци убистава били су подложни кривичном гоњењу (Mildt, 1996, p. 7). Каснија суђења у Немачкој дозволила су, што није било дозвољено у Нирнбергу, исказе жртава, сведоци су „често сматрали да је процес понижавајући и да су казне, ако се уопште изрекну, скоро увек смешне“ (Bartov, 2008, p. 585).

Немачка јавност није била „спремна да се суочи с нацистичким злочинима“, јер су амнестије изазвале „масовну одбрану од сећања“ међу злочинцима и немачким *Volk*-ом (Bryant, 2005, pp. 8–9). Касније, Голдхагеновом студијом (1986) скренута је пажњу на око 200.000 директних целата [а вероватно неупоредиво више^[5]], који до тада на Западу нису били примећени, а често су се сами мобилисали. То је променило перцепцију масовног убиства, „које је раније виђено као анонимни, бирократски и механистички процес, као квазифабричка убиства повезана са гасним коморама Аушвица“ (Bajhor, 2010, pp. 58–59).

Злочини немачких лекара одвијали су се на многим пољима. Већина која је радила у концентрационим логорима за собом је оставила криминалне трагове. У злочине су били укључени не само лекари већ и фармацеути, стоматолози, зубни техничари и остала лекарска звања (Hohmann & Wieland, 1997, p. 11). На пример, лекарке запослене у концентрационом логору Равензбрик служиле су за истраживања сифилиса и одабир затвореница за рад у логорском борделу (Docking, 2021, pp. 440–441), што је била пракса и у другим нацистичким концлогорима. Многи целати, лекари и друго медицинско особље деловали су самоиницијативно када је реч о еутаназији и сличним пословима (Bruns, 2014, p. 235).

Када су нацисти сламали политичке противнике и уклањали људе које су сматрали „аутсајде-

[5] У Совјетском Савезу Немци су директно убили или изморили глађу између 11 и 17 милиона цивила. По целој Србији је Вермахт стрељао цивиле. Од шест милиона Јевреја најмање половина је убијена људском (најчешће Немачком) руком, у близини њихових градова и села“ (Bartov, 2011). У Источној Европи се „Холокауст догодио у свом најинтимнијем, личном, а тиме и најопакијем облику, умножавајући [се] хиљаде и хиљаде пута“ (Bartov, 2008: 593).

рима“, „асоцијалним“, „бескорисним изелицама“ и „криминалцима“, Немци су били „поносни и задовољни“ зато што се у друштву успостављају ред и поредак. Успостављен је *modus vivendi* између нациста и *Volk*-а (Eley, 2003b). Идеје о искључењу појединих друштвених група нису биле нацистичка измишљотина, већ су још у Кајзер рајху постале културна и политичка норма, која је у јавности уобличавала вредносни систем и поглед на свет. Деценијама уназад она је била снажно инспирисана еугеником, која је закупљала машту медицинских, здравствених, криминолошких и социјалних научника, стручних академија, статистичара, биолога, историчара, међу којима и тадашњу звезду расне хигијене Ернста Хекела (Haesckel, 1888, p. 170). Идеологију социјалног дарвинизма прихватале су научна и академска заједница у Другом рајху. Она је захваљујући штампи имала невиђен одјек (Weikart, 2002, p. 101) у свим сферама немачког друштва.

Искључење неподобних подржавала је већина обичних Немаца, која је управо у томе препознавала основне вредности режима. Тај систем је потекао од Лутера да би му Бизмарк дао коначан оквир. Мајнеке, након пораза 1945. и катастрофе, каже да је „војни Јункер“ Бизмарк наметнуо „посебно пруски и милитаристички карактер“ националном пројекту уједињења и да смо оставили превише простора за пруски милитаризам. Он, такође након завршеног посла, каже да је сам „обратио премало пажње на мрачне тачке [...] где би касније могла да наступи катастрофа“ (Vock, 2006, p. 149). Немачка јавност већински је подржала логоре за истребљење, затварање, мучење и убиства политичких противника, нападе на Јевреје и њихову масовну

ликвидацију, казнену примену расних закона, криминализовање „друштвених аутсајдера“ и сличне мере (Eley, 2003b).

Након пораза више од тридесет година масовно су тврдили (а многи и дан данас тврде) – иако је у томе директно и индиректно учествовало десетине милиона Немаца – да ништа нису знали. Насупрот овоме, *Münchener Illustrierte Presse* објавио је 16. јула 1933. чланак са неколико фотографија о концлогору у Дахауу и показао слику на којој можете видети неколико затвореника како вуку ваљак. Натпис је гласио: „Заводници народа, којима је као ванземаљцима појам рада остао целог живота туђ, овде га упознају за своју корист. По први пут продуктивно раде у заједници“ (Wildt, 2014d, p. 18). Питер Фриче (Peter Fritzsche) тврди да је у Рајху „постојало опште сазнање“ као „резултат извештаја из прве руке“ о „тајним акцијама“ масовног стрељања цивила у Совјетском Савезу, укључујући жене и децу, и учешће Вермахта у њима. А Холокауст је у јавности потискиван сазнањима о масовним зверствима на фронту (Fritzsche, 2008, pp. 263–264).

Многи су у искључењу Других видели чишћење тела *Volk*-а од нечистих елемената, што је још у Кајзер рајху било јавно прокламовано. Разлози да обични Немци подрже режим и да многи од њих подрже или почине масовне злочине могу се тражити у следећем.

(1) Нацистички вредносни систем, који се проширио на готово цео Рајх, имао је предисторију у Пруско-немачком рајху, у којем је раса постала основна интерпретативна функција. Он је почивао, како је приметио Волфганг Бијалас (Wolfgang Bialas), на расном становишту. Расна

„етика“ била је усмерена на преокрет хришћанског система вредности и укидање хришћанске етике, што су навелико проповедали Ернст Хекел (Haeskel, 1905, pp. 8–9) и готово сви социјални дарвинисти (Weikart, 2004), а научна и лаичка јавност широко прихватале. У расној „етици“ појединац је сведен на биће које припада раси, чији интереси и намере проистичу из његове расне припадности. Њихова етичка трансформација омогућила им је да немају баш никаквих моралних скрупула: „целати су поступали по уверењу да је њихово понашање морално неприкосновено или чак императив“ (Bialas, 2014, pp. 16–17).

(2) Искључивање Јевреја из *народне заједнице* (депортованих у концлогоре) – нарочито након Кристалне ноћи, када је преосталих 400 синагога изгорело у пламену (Barkai, 1986, p. 60), насилне блокаде и бојкот јеврејских предузећа широко су прихватане још од средине 20-их, посебно у мањим градовима и руралним срединама. Од тога су, посебно од куповине њихове имовине (станава, намештаја), обични Немци имали користи (Kreutzmüller, 2018, p. 6). Грађани Хамбурга могли су на аукцијама да набаве намештај Јевреја депортованих „на исток“, а становници Хесена антисемитско насиље подржавали су аплаудирајући (Bajohr, 2006, p. 453).

Од скоро 100.000 јеврејских предузећа у јануару 1933. године њих 60–70% више није постојало. У пролеће 1938. године од преко 50.000 јеврејских радњи колико их је било 1933, у „целом 'Старом рајху' [у јулу 1938] остало је само око 9.000“ (Barkai, 1986; 47). У „кампањама намештаја“ само је у Хамбургу 1941–1945. изнета на аукцију целокупна имовина најмање 30.000

јеврејских домаћинстава (из Немачке и Западне Европе), који су транспортовани у Аушвиц и друге логоре, а на тим аукцијама је учествовало више од 100.000 становника Хамбурга и околине (Bajohr, 1997, p. 334).

Аријанизација, односно масовна пљачка Јевреја требало је „да се 'искористи' за ратне припреме“ (Barkai, 1986, p. 61) и „значајно је допринела да немачка јавност пристане на политику режима“ (Bartov, 2008, p. 575). У „пословима“ с јеврејском имовином биле су исковане чврсте везе [другарства] у саучесништву, које су се убрзо, када је време захтевало, прошириле на чињење злочина у којима су активно и добровољно учествовали велики делови немачког становништва (Kershaw, 2011, pp. 3–9). То су чинили иако је систем власти, без обзира на притисак да се повинује, „омогућио сваком Немцу слободу да одбије налог за убиство“, односно да почини злочин (Kühne, 2022, p. 119).

(3) У немачком Рајху постојао је консензус да Немци имају историјско и „морално право“ да ратовима на Истоку и Југоистоку шире животни простор (Weikart, 2014, p. 4), које су спроводили по систему пруске војне доктрине испробане још у Француско-пруском рату (Foley, 1999, p. 19). Она је подразумевала потпуни пораз и уништење непријатеља, уз масовне злочине према цивилима и ратним заробљеницима (узимање, стрељање и вешање талаца, спаљивање села, пљачка и пустошење територије). Оправдање су тражили, осим у расном вредносном систему, у складу с митом о „ратном другарству“ искованом након пораза у Великом рату. За оправдање злочина промовисан је став: „Добро је све што користи заједници.“ Они који су деловали са заједницом

или у њено име сматрали су да не сnose личну кривицу за злочине које су починили (Kühne, 2022, pp. 123–124), јер су их чинили руководећи се расним становиштем.

Многобројне нацистичке мере пробудиле су изузетну енергију која је мобилисала режим (Wildt, 2011, p. 3). Апел за превазилажење унутрашњих подела био је свеприсутан и свакако им је био моћно оружје. Људи су поверовали [или су имали користи] да ствари, како су нацисти говорили, напредују, да је будућност светла, да напоран рад доноси награде и да је друштво засновано на заслугама, а не на наслеђу и да се радило о „вољном друштвеном одобравању и активном саучесништву“ у систему [што је био први корак ка злочинима]. „Сада је изгледало као да су практично сви Немци постали његови [Хитлерови] саучесници“ (Kershaw, 2011, pp. 4–6).

Насупрот томе, Ханс Момсен (Hans Mommsen) каже – што је чест случај кад треба избрисати учешће обичних Немаца у подржавању нациста – да се у изучавању нацизма „концепт Volksgemeinschaft-а изостави у аналитичком контексту, јер је обојен Гебелсовом пропагандом“ (Mommsen, H. 2007, p. 20). Највећи део немачких историчара је до 80-их [а знатан део и дан-данас] негирао масовно учешће у подршци нацистима и улогу обичних Немаца у масовном убиству Јевреја (Lambert, P. 2016, p. 37). Већина Немаца, не само Момсен, сматрала је да је народна заједница „само [нацистичка] пропагандна формула“ (Frei, 2013, p. 3), па се зато она „не може одржати“ (Peukret, 1987, p.

64) или пак – на чему инсистирају Хајнрих Винклер (Heinrich August Winkler) и Карл Брахер (Karl Bracher) – да је реч о „миту“ који је описивао само „фиктивну друштвену интеграцију“ (Steuwer, 2013, p. 489). У тај корпус спадају и ставови да су након почетка рата, нацистичка „обећања *народне заједнице* разоткривена као мит“, јер је реч о „милитаризованој борбеној '*народној заједници*' као инструменту мобилизације и осигурања лојалности“ (Thamer, 2012, pp. 289–290). Реч је, како каже Винфрид Шулце (Winfried Schulze), о томе да су историчари за нацисте радили „вољно и свесно“ и да постоји јасна „линија континуитета у историјској науци од Трећег рајха до Савезне Републике“ (Schulze, 1999), односно он је у својој књизи *Немачка историја после 1945* [*Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*, München 1993] „показао непогрешиве линије континуитета [Савезне Републике] са народном историјом нацистичког доба“ (Thamer, 2012, pp. 163–164).

Иза становишта да је народна заједница била само нацистички пропагандни мит стоји кључна реч или мантра: „историју Трећег рајха на крају крајева диктира искључиво Хитлер“ и да се реалност нацизма сводила „на самовољу једног човека и његове заблуде“ (Broszat, 1970, p. 400). Ови ставови су у складу с „ватреним немачким веровањем у 'искључиву кривицу' [Exklusivschuld] Хитлера и његових присталица из највишег ешалона за злочине режима“ (Bryant, 2005, p. 9). Ове пропагандне изјаве понављане су у разним варијантама – код доминантног дела немачких друштвених научника, политичке елите и обичних Немаца – у хиљадама а вероватније у десетинама хиљада изјава, текстова и јавних

говора. Поједини западни историчари, да би Немце ослободили стигме да су подржавали нацизам, понављају да, „моћне појединачне студије случаја доводе у сумњу сада веома популарну и углавном поједностављену хипотезу да нацистима није било потребно да тероришу Немце који су наводно били одушевљене нацистичке присталице и сарадници све до пада режима“ (Goeschel, 2009, p. 169).

Реч је програму Сједињених Држава по којем треба да се из историјског контекста – ради новог европског немачког идентитета и формирања НАТО-а – избришу немачки масовни злочини на Истоку и Југоистоку и масовна подршка Немаца нацизму и да се релативизује или пак прећути следеће:

(1) Источни *Lebensraum* је пре нациста био виђен као неопходан услов за политички и културни опстанак немачке нације. Ради његовог освајања Немци су извршили масовне злочине на Истоку и Југоистоку према цивилима и ратним заробљеницима. Циљали су да убију више од 150 милиона Словена, 100 милиона само из Совјетског Савеза. Убијено је или изморено глађу око 11 милиона цивила [цифре се крећу и до 17 милиона], без војника убијених у борби,

а од тога је више од шест милиона совјетских цивила било жртва „нацистичког плана глади“ (Koller, 2011, pp. 110–124).

(2) Да су Немци у концентрационим логорима основали борделе у којима су морално и сексуално понижаване и искоришћаване затворенице (након што су се, на пример, обријале морале су се „појавити голе пред СС чуварима“). Неке „су буквално натеране у јавне куће“, а друге су прихватиле задатак с наодом да ће преживети. Оне које су преживеле, биле су „физички деградиране, болесне и понекад подвргаване медицинским експериментима“ (Heineman, 2002, pp. 54–61).

(3) Да се из јавног наратива и свести Запада и Немаца избрише да је кроз Вермахт као злочиначку организацију – који је организовао и изводио масовне злочине над цивилима и ратним заробљеницима на окупираним територијама – прошло око 20 милиона Немаца, (Bartov, 2000, pp. 162–164, 167), а кроз СС трупе више од милион обичних Немаца (Carney, 2014, p. 325). И да се, супротно чињеницама, одржи мит који су створиле Сједињене Државе, немачки ветерани и историчари о Вермахту „чистог оружја“ на Источном и Југоисточном фронту.

References / Литература

- Bajohr, F. (1997). "Arisierung" in Hamburg: Die Verdrängung der jüdischen Unternehmer 1933–1945. Hamburg: Christians.
- Bajhor, F. (2010). "Von der 'Täterforschung' zur Debatte um die 'Volksgemeinschaft'", *Zeitgeschichte in Hamburg*, pp. 55–68.
- Bajohr, F. (2015). "'Arisierung' und wirtschaftliche Existenzvernichtung im Nationalsozialismus". In: *Alfred Flechtheim: Plundered Art and its Restitution*. Oldenbourg: De Gruyter, pp. 29–36. <https://doi.org/10.1515/9783110404975-008>
- Barkai, A. (1986). „'Schicksalsjahr 1938': Kontinuität und Verschärfung der wirtschaftlichen Ausplünderung der deutschen Juden". In: *Das Unrechtsregime: Internationale Forschung über den Nationalsozialismus*, Band 2, Büttner, U. (ed.), Hamburg: Hans Christians Verlag, pp. 45–68.
- Bankier, D. (1992). *The Germans and the Final Solution: Public Opinion un der Nazism*. Oxford: Blackwell.
- Bartov, O. (2000). "German soldiers and the Holocaust: historiography, research and implications". In: *The Holocaust: Origins, Implementation, Aftermath*. Bartov, O. (ed.). New York: Routledge, pp. 162–184.
- Bartov, O. (2008). "Eastern Europe as the Site of Genocide". *The Journal of Modern History*, Vol. 80, No. 3, pp. 557–593.
- Bartov, O. (2011). "Who Were the Guilty?". http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/genocide/gu-ilt_identity_01.shtml
- Becker, M. (2014). "Die Betriebs- und die Volksgemeinschaft als Grundlage des 'neuen' NS-Arbeitsrechts Arbeitsrechtsideologie im NS-Rechtssystem". In: *Arbeit im Nationalsozialismus*, Buggeln, M., Wildt, M. (eds.). Oldenbourg: De Gruyter, pp. 107–121.
- Bergman, J. (1999). "Darwinism and the Nazi race holocaust". *Journal of Creation*, Vol. 13, No. 2, pp. 101–111.
- Bialas, W. (2014). "Nazi Ethics and Morality: Ideas, Problems and Unanswered Questions". In: *Nazi Ideology and Ethics*, Bialas, W., Fritze, L. (ed.). Cambridge Scholars Publishing, pp. 15–56.
- Bock, G. (2006). "Meinecke, Machiavelli und der Nationalsozialismus". In: *Friedrich Meinecke in seiner Zeit. Studien zu Leben und Werk*, Bock, G. & Schönplflug, D. (eds.). Stuttgart: Franz Steiner Verlag, pp. 145–175.
- Broszat, M. (1970). "Soziale Motivation und Führer-Bindung des Nationalsozialismus". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jah. 18, H. 4, pp. 392–409.
- Bryant, M. S. (2005). *Confronting the "Good Death": Nazieuthanasia on trial, 1945–1953*, University Press of Colorado.
- Buggeln, M., Wildt, M. (2014), "Arbeit im Nationalsozialismus (Einleitung)". In: *Arbeit im Nationalsozialismus*, Buggeln, M., Wildt, M. (Hrs.). Oldenbourg: De Gruyter, pp. ix–xxxvii.
- Carney, A. (2014). "Das Schwarze Korps and the Validation of the SS Sippengemeinschaft". In: *Nazi Ideology and Ethics*, Bialas, W., Fritze, L. (ed.), Cambridge Scholars Publishing, pp. 323–341.
- Cole, T. (1988). "In the Name of the People: Perpetrators of Genocide in the Reflection of Their Post-War Prosecution in West Germany, The 'Euthanasia' and 'Aktion Reinhard' Trial Cases". *The English Historical Review*, Vol. 113, No. 451, pp. 542, <http://ehr.oxfordjournals.org/>

- Docking, K. (2021). "Gender, Recruitment and Medicine at Ravensbrück Concentration Camp, 1939-1942". *German History*, Vol. 39, No. 3, pp. 419-441.
- Eley, G. (2003a). "Hitler's Silent Majority? Conformity and Resistance under the Third Reich" (Part One). *Michigan Quarterly Review*, Vol. XLII, Iss. 2: <http://hdl.handle.net/2027/spo.act2080.0042.223>
- Eley, G. (2003b). "Hitler's Silent Majority? Conformity and Resistance under the Third Reich" (Part Two). *Michigan Quarterly Review*, Vol. XLII, Iss. 3: <http://hdl.handle.net/2027/spo.act2080.0042.319>
- Elias, N. (1994). "Civilización y violencia". *Reis*, No. 65, pp. 141-151.
- Ernst, E. (2001). "Commentary: The Third Reich – German Physicians between Resistance and Participation". *International Journal of Epidemiology*, Vol. 30, pp. 37-42.
- Evans, R. J. (2007). "Coercion and Consent in Nazi Germany". *Proceedings of the British Academy*, Vol. 151, pp. 53-81.
- Föllmer, M. (2014). "Volksgemeinschaft zwischen Bedeutungsvielfalt und Homogenitätsanspruch". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 62 (3), pp. 452-459.
- Frei, N. (1991). "Einleitung". In: *Medizin und Gesundheitspolitik in der NS-Zeit*, Frei, N. (Hrs.). München: Oldenbourg, pp. 7-32.
- Frei, N. (2013). "Die nationalsozialistische 'Volksgemeinschaft' als Terror und Traum". *Friedrichstraße 169/170*, pp. 1-16.
- Fritzsche, P. (2008). *Life and Death in the Third Reich*, Harvard University Press.
- Foley, R. T. (1999). *Attrition: its theory and application in German strategy, 1880-1916*, Thesis (Ph. D.). University of London.
- Gellately, R. (1996). "Denunciations in Twentieth-Century Germany: Aspects of Self-policing in the Third Reich and the German Democratic Republic". *The Journal of Modern History*, Vol. 68, pp. 931-941.
- Gellately, R. (1997). "Denunciations and Nazi Germany: New Insights and Methodological Problems". *Historical Social Research*, Vol. 22, No. 3/4, pp. 228-239.
- Gellately, R. (2001). "Denunciation as a subject of historical research". *Historical Social Research*, Vol. 26, no 2/3, pp. 16-29.
- Gellately, R. and Stoltzfus, N. (2018). "Social Outsiders and the Construction of the Community of the People". In: *Social Outsiders in Nazi Germany*, Gellately, R. / Stoltzfus, N. (eds). Princeton University Press, pp. 3-19.
- Goeschel, C. (2009). *Suicide in Nazi Germany*, Oxford University Press.
- Hachtmann, R. (2010). "Vom 'Geist der Volksgemeinschaft durchpulst'". *Zeitgeschichte-online*, <https://zeitgeschichte-online.de/themen/vom-geist-der-volksgemeinschaft-durchpulst>
- Haeckel, E. (1888 [1876]). *The History of Creation*, New York [EBook #40472]
- Handschuhmacher, T. (2013). "Volksgemeinschaft" am Ort. *Eine Untersuchung sozialer Praktiken im Gebiet der NSDAP-Ortsgruppe Lohmar*, Universität zu Köln.
- Heineman, E. D. (2002). "Sexuality and Nazism: The Doubly Unspeakable?". *Journal of the History of Sexuality*, Vol. 11, No. 1/2, pp. 22-66.
- Heinsohn, G. (2014). "Hitler's Motive for the Holocaust". In: *Nazi Ideology and Ethics*, Bialas, W., Fritze, L. (eds.). Cambridge Scholars Publishing, pp.103-126.
- Hoffmann, C. (1998). "Death and Deliverance: 'Euthanasia' in Germany c. 1900-1945". *Central European History*, Vol. 31, No. 3, pp. 279-281.

- Johnson, E. A. (2011). "Criminal Justice, Coercion and Consent In 'Totalitarian' Society: The Case of National Socialist Germany Get access Arrow". *The British Journal of Criminology*, Vol. 51, Iss. 3, pp. 599-615.
- Kater, M. H. (1989). *Doctors under Hitler*, The University of North Carolina Press [E-Book].
- Kershaw, I. (2011). "'Volksgemeinschaft'. Potenzial und Grenzen eines neuen Forschungskonzepts". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Vol. 59, no. 1, pp. 1-17.
- Klautke, E. (2016). "'The Germans are beating us at our own game': American eugenics and the German sterilization law of 1933". *History of the Human Sciences*, Vol. 29, no. 3, pp. 1-19.
- Klaus Patel, K. (2014). "Arbeit als Ehre: Der Arbeitsdienst im 'Dritten Reich'". *Einsicht 12, Bulletin des Fritz Bauer Instituts*, pp. 34-41.
- Kocka, J. (2014). "Ambivalenzen der Arbeit". In: *Arbeit im Nationalsozialismus*, Buggeln, M., Wildt, M. (eds.). Oldenbourg: De Gruyter, pp. 25-32.
- Koller, C. (2011). "Racisms Made in Germany Without 'Sonderweg' to a 'Rupture in Civilisation'". In: *Racisms Made in Germany*, Hund, W. D., Koller, C., Zimmermann, M. (ed.). Wien: ERLAG GmbH & Co. KG, pp. 9-40.
- Krebs, G., Poloni, B. (1994). "Deutschland im Krieg". In: *Volk, Reich und Nation 1806-1918*, Paris: Presses Sorbonne Nouvelle, pp. 190-214.
- Kreutzmüller, C. (2018). "Die Vernichtung der jüdischen Gewerbetätigkeit im Spannungsfeld von Gewalt und Verwaltung". In: *Greifswalder Universitätsreden*, Neue Folge Nr.151, pp. 5-17.
- Kühne, T. (2020). "Gemeinschaft und Genozid. Deutsche Soldaten im national-sozialistischen Vernichtungskrieg". In: *Gemeinschaftskonzepte im 20. Jahrhundert*, Scherzberg, L. (ed.). WBG Academic, pp. 115-143.
- Labisch, A. & Tennstedt, F. (1991). "Gesundheitsamt oder Amt für Volksgesundheit? Zur Entwicklung des öffentlichen Gesundheitsdienstes seit 1933". In: *Medizin und Gesundheitspolitik in der NS-Zeit*, Frei, N. (Hrs.). München: Oldenbourg, pp. 35-66.
- Lambert, P. (2016). "The Third Reich: Police State or Self-Policing Society?". In: *Everyday Life in Mass Dictatorship: Collusion and Evasion*, Palgrave Macmillan, pp. 37-54.
- Leugers-Scherzberg, A. H. (2020). "Das soziale Ganze beschreiben. Vergemeinschaftungskonzepte in der deutschen Geschichtswissenschaft von der Volksgeschichte bis zur Gesellschaftsgeschichte". In: *Gemeinschaftskonzepte im 20. Jahrhundert*, Scherzberg, L. (ed.). WBG Academic, pp. 163-181.
- Mallmann, K. M. (1997). "Social Penetration and Police Action: Collaboration Structures in the Repertory of Gestapo Activities". *International Review of Social History* 42, pp. 25-43.
- Mommsen, H. (2007). "Forschungskontroversen zum Nationalsozialismus". *Aus Politik und Zeitgeschichte*, H. 14-15, pp. 14-21.
- Mühlenfeld, D. (2013). "Vom Nutzen und Nachteil der 'Volksgemeinschaft' für die Zeitgeschichte". *Sozialwissenschaftliche Literatur Rundschau*, Heft 66, pp. 71-104.
- Nietzel, B. (2009). "Die Vernichtung der wirtschaftlichen Existenz der deutschen Juden 1933-1945: Ein Literatur- und Forschungsbericht". *Archiv für Sozialgeschichte*, Vol. 49, pp. 561-613.

- Nolzen, A. (2008) "Die NSDAP vor und nach 1933". *APuZ*, <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/30845/die-nsdap-vor-und-nach-1933/>
- Nolzen, A. (2015). "Die NSDAP und die 'Freimachungen' an der westlichen Reichsgrenze 1939/40", <https://arminnolzen.files.wordpress.com/2015/10/freimachungennsdapsaarbr3bccken.pdf>
- O'Mathúna, D. P. (2006). "Human dignity in the Nazi era: implications for contemporary bioethics". *BMC Med Ethics*, 7: 2, pp. 1-12: <http://www.biomedcentral.com/1472-6939/7/2>
- Peetz, K. (2020). "Ferdinand Tönnies und Helmuth Plessner". In: *Gemeinschaftskonzepte im 20. Jahrhundert*, Scherzberg, L. (ed.). WBG Academic, pp. 17-44.
- Peukret, D. J. K. (1987 [German original. 1982]). *Inside Nazi Germany: Conformity, Opposition, and Racism in Everyday Life*. Yale University Press.
- Pine, L. (2016). *Life and Times in Nazi Germany*. London: Bloomsbury Academic.
- Pukrop, M. (2015). *SS-Mediziner zwischen Lagerdienst und Fronteinsatz. Die personelle Besetzung der Medizinischen Abteilung im Konzentrationslager Sachsenhausen 1936 - 1945*, Dissertation. Gottfried Wilhelm Leibniz Universität Hannover.
- Puschner, U. (2010). "Gemeinschaft. Annäherungen an einen Schlüsselbegriff im völkischen und dvölkisch religiösen Denken". *Theologie. geschichte*, Nr. 1, pp. 97-114.
- Rall, J.W. (2018). *Nazi Charity: Giving, Belonging, and Morality in the Third Reich*, PhDiss. University of Tennessee.
- Raphael, L. (2003). "Sozialexperten in Deutschland zwischen konservativem Ordnungsdenken und rassistischer Utopie (1918-1945)". In: *Utopie und politische Herrschaft im Europa der Zwischenkriegszeit*, Hardtwig, W. (ed.). München: Oldenbourg Verlag, pp. 227-346.
- Raphael, L. (2014). "Pluralities of National Socialist Ideology: New Perspectives on the Production and Diffusion of National Socialist *Weltanschauung*". In: *Visions of Community in Nazi Germany: Social Engineering and Private Lives*, Steber, M., Gotto, B. (eds). Published to Oxford Scholarship, pp. 73-86.
- Renan, E. (1872). *La reforme intellectuelle et morale*. Paris: Michel Lévi Frères.
- Schmiechen-Ackermann, D. (2013). "'Mobilisierung' und 'Volksgemeinschaft' - konkurrierende oder sich ergänzende Ansätze zur Analyse der Geschichte des Nationalsozialismus?". In: *Mobilisierung im Nationalsozialismus*, Band 3, Brill / Schöningh, pp. 59-68.
- Schmuhl, H. W. (2011). "Eugenik und Rassenanthropologie". In: *Medizin und Nationalsozialismus Bilanz und Perspektiven der Forschung*. Göttingen: Wallstein Verlag, pp. 24-38.
- Schneider, H. (1953). "Das Ermächtigungsgesetz vom 24. März 1933". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jah. 1, H. 3, pp. 197-221.
- Schubert-Lehnhart, V. (2009). "Zur Beteiligung von Frauen an nationalsozialistischen Verbrechen im Gesundheitswesen: Fallstudien aus der Region des heutigen Sachsen-Anhalt". In: *Nationalsozialismus und Geschlecht. Zur Politisierung und Ästhetisierung von Körper, "Rasse" und Sexualität im "Dritten Reich" und nach 1945*, transcript Verlag, Bielefeld, pp. 298-311.

- Schulze, W. (1999). "Neubeginn und Entwicklung der deutschen Geschichtswissenschaft in den 1950/60er Jahren", Interview 15. 6. 1999, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin>
- Sims, A. R. (1978). "Intellectuals In Crisis: Historians Under Hitler". *The Virginia Quarterly Review*, Vol. 54, No. 2, pp. 246–262, <https://www.vqronline.org/essay/intellectuals-crisis-historians-under-hitler>.
- Sombart, W. (2018). *Traders and Heroes: Patriotic Reflections*. Beograd: Društvo za privrednu istoriju. Institut za evropske studije. [In Serbian]
- Steber, M., Gotto, B. (eds) (2014). *Visions of Community in Nazi Germany: Social Engineering and Private Lives*. Oxford: Oxford University Press.
- Stolleis, M. (2020). "'Gemeinschaft' und 'Volksgemeinschaft' im Recht des Nationalsozialismus". In: *Gemeinschaftskonzepte im 20. Jahrhundert*, Scherzberg, L. (ed.). WBG Academic, pp. 147–162.
- Thamer, H.-U. (2012). "Die Widersprüche der 'Volksgemeinschaft' in den späten Kriegsjahren". In: *'Volksgemeinschaft': Mythos, wirkungsmächtige soziale Verheißung oder soziale Realität im 'Dritten Reich'?*, Verkaufspreis, pp. 289–300.
- Vuković, S. (2022). *The Roots of the Great War and Nazism*. Novi Sad: IK Zorana Stojanovića. [In Serbian]
- Weikart, R. (2002). "Darwinism and Death: Devaluing Human Life in Germany 1859–1920". *Journal of the History of Ideas*, Vol. 63, No. 2. pp. 323–344.
- Weikart, R. (2014). "The Role of Evolutionary Ethics in Nazi Propaganda and Worldview Training". In: *Nazi Ideology and Ethics*, Bialas, W., Fritze, L. (eds.). Cambridge Scholars Publishing, pp. 193–208.
- Wildt, M. (2010). "Die Alltagsgeschichtliche Wende der Zeitgeschichte in den 1970er und 1980er Jahre". *Zeitgeschichte in Hamburg*, pp. 42–54.
- Wildt, M. (2011). "'Volksgemeinschaft'. Eine Antwort auf Ian Kershaw". *Zeithistorische Forschungen / Studies in Contemporary History*. <https://zeithistorische-forschungen.de/1-2011/4756>,
- Wildt, M. (2014a). "Volksgemeinschaft". *Docupedia-Zeitgeschichte*, 3. 6. 2014, pp. 1–12.
- Wildt, M. (2014b). "Volksgemeinschaft: A Modern Perspective on National Socialist Society". In: *Visions of Community in Nazi Germany: Social Engineering and Private Lives*, Steber, M. and Gotto, B. (eds.). Oxford University Press, pp. 43–59.
- Wildt, M. (2014c). "Der Begriff der Arbeit bei Hitler". In: *Arbeit im Nationalsozialismus*, Buggeln, M., Wildt, M. (Hrs.). Oldenbourg: De Gruyter, pp. 3–24.
- Wildt, M. (2014d). "'Arbeit' im Nationalsozialismus Zur Bedeutung des Begriffs in Ideologie und Praxis des NS-Staats". *Einsicht 12, Bulletin des Fritz Bauer Instituts*, pp. 14–19.
- Wildt, M. (2016). "Self-Reassurance in Troubled Times: German Diaries During the Upheavals of 1933". In: *Everyday Life in Mass Dictatorship: Collusion and Evasion*, Lüdtke, A. (ed.). Palgrave Macmillan, pp. 55–74.

Slobodan V. Vuković

Institute of Social Sciences

Belgrade (Serbia)

National community, myth or reality: collaboration of ordinary Germans with the Nazi regime

Summary

68 | The national community (*Volksgemeinschaft*) is one of the central concepts of Nazi ideology and propaganda. At the beginning of the Great War, it served to strengthen national unity regardless of religion or social status in the upcoming struggle for living space (*Lebensraum*). The *Völkisch* movement and Nazism emphasize the racial world-view, anti-Semitism and anti-Slavism in the national community. It constitutes the unity of the „race“, the *Volk* and the new German “religion”. It was raised as a concept of separation into national comrades and foreigners outside the community. Jews, Slavs, political opponents and the mentally or physically handicapped were excluded from the national community. Mass crimes were committed against them and finally the research shows that Nazism had the broad support of the German *Volk*

Keywords: national community, national unity, national comrades, Jews, *Volk*

Виолета Р. Рашковић Таловић^[1]

Универзитет „Унион – Никола Тесла“,
Факултет за међународну политику и безбедност
Београд (Србија)

УДК 327.88::323.28(100)"20"

327.8(497.11)"20"

Оригинални научни рад

Примљен: 18.07.2022.

Прихваћен: 01.12.2022.

doi: 10.5937/napredak3-39216

Аспекти евентуалног хибридног рата у Републици Србији

Сажетак: Истраживање представља анализу феномена хибридног ратовања као стратегије у којој се конвенционална средства ратовања комбинују са неконвенционалним средствима и аспекте евентуалног хибридног рата у Србији. У прошлости се доминација једне државе, односно капитулација супротстављене државе, постизала ратом у традиционалном смислу – оружаном борбом. Суштина оружане борбе била је постизање респектабилне војне надмоћи или пак потпуно уништавање непријатељске оружане силе. Када би нападнута држава остала без могућности војног супротстављања, најчешће би била принуђена да испуни тражене уступке земље победника или да се потпуно покори. Ипак, завршетак оружане борбе ни тада није био гарант да ће се угасити слободарска тежња побеђеног, односно да ће потпуна капитулација значити трајно размонтирање државе која је изгубила и асимилацију њеног становништва у државу победника.

Кључне речи: хибридно ратовање, моћ, доминација, манипулација, међународни односи, Србија

УВОД

Током XX века терет рата се све више пребацује са оружаних војних формација на цивиле, који, супротно међународним конвенцијама, постају предмет војних или војно-политичких операција. Разлика у броју жртава између Првог и Другог светског рата је драматична: у Првом рату само су 5% страдалих били цивили, а Другом светском рату та бројка је порасла на 66%. У данашње време ратом је захваћено 80%–90% цивила. Почетком последње деценије XX века многе стратегије је преплавио оптимизам назван „нови светски поредак“. Није био редак случај

ни да највиши државни званичници потпуно неодговорно понављају да њихова држава нема непријатеља или пак да се термини „агресор“, „непријатељ“ и „освајач“ бришу из речника који се некада звао Лексикон ратне вештине. Потребно за таквом префињеношћу лежи у чињеници да је у савременим политичким односима готово немогуће постићи неприкосновену војну надмоћ довољну да се победи конвенционалним средствима оружане борбе.

У развојном пројекту Северноатлантске мировне организације (НАТО) о супротстављању хибридном рату, чији је циљ разумевање и супротстављање хибридном рату, наводи се: „По-

[1] violetaraskovictalovic44@gmail.com

стоји међународни консензус о термину 'хибридни рат': нико га не разуме, али се сви, укључујући НАТО и Европску унију, слажу да постоји као проблем (Cullen & Kjennerud, 2017, str. 3). С друге стране, генерал армије Валериј Герасимов, начелник Генералштаба Руске Федерације, не жели да употребљава термин „хибридни рат“ и каже: „У XXI веку настоји се да не постоје разлике између стања рата и мира. Ратови се не објављују, али када почну, не одигравају се по устаљеном обрасцу. Такође, 'правила ратовања' значајно су се променила. Приоритет имају масовна употреба политичких, економских, информационих, психолошких и других невојних инструмената моћи у садејству са локалним грађанским немирима. Значај невојних инструмената моћи у постизању политичких и стратегијских циљева премашује снагу оружја. Сваки рат је случај за себе и захтева појединачно изучавање логике и јединствености“ (Gerasimov, 2013).

И једни и други вођени су истом идејом – рат у традиционалном смислу доживео је дубоку трансформацију, од чистог фронталног оружаног сукоба две војске, до савременог оружаног сукоба, у оквиру којег фигурира и синтагма „хибридни рат“ (Sretenović, 2011, str. 277). Сведоци смо догађаја из блиске историје, када је регион Балканског полуострва, а највише територија Републике Србије, био суочен с деловањем баш оваквих облика ратовања (Bartles, 2016, str. 31–32).

ХИБРИДНИ РАТ – ФЕНОМЕН САВРЕМЕНОГ ДОБА

Често се може чути да је „хибридни рат“ само још један термин који ублажава звучност старог

термина „специјални рат“, који подсећа на време хладног рата. Међутим, хибридни рат поседује специфичне карактеристике које су другачије од претходно набројаних ратова. Хибридни рат није војни, већ државни концепт ратовања (Milošević, 2018, str. 301–303). Он може да буде глобални, међдржавни или међуетнички сукоб. Њега може да води и терористичка организација, глобална криминална група. Он мења физиономију у односу на мотиве и потребе нападача у којем ангажује све расположиве потенцијале. Не постоји шаблон развоја догађаја, па је тешко предвидети непријатељев следећи корак. Мета је увек држава, а најефикаснији је тамо где је централна власт слаба и где није довољно снажан јединствен национални идентитет. За њега је тешко одредити када је отпочео, а може да траје деценијама. Због тога је оправдано увођење овог појма у категоријални апарат ратне вештине, војних наука и студија безбедности.

У односу на карактере ратова с краја XX и почетка XXI века, разликују се две фазе развоја концепта хибридног рата. Неки аутори ове две фазе развоја одређују као недржавоцентрични и државоцентрични приступ изучавању појма хибридни рат, према одређењу актера који овај тип рата примењују.

Прва фаза развоја концепта хибридни рат

Синтагму „хибридни рат“ међу првима је употребио Роберт Вокер, тада поручник, у свом мастер раду на Морнаричкој постдипломској школи у САД. Непосредно пре Другог чеченског рата, у децембру 1998. године, Вокер је изучавао хибридноћ снага Маринског корпуса у употреби за

специјалне операције, покушавајући да докаже да хибриднаост није нови концепт. Хибридни рат је дефинисан као оно што се налази у пресеку специјалних операција и конвенционалног рата и има својства оба, а захтева велику флексибилност у преласку између ова два облика на оперативном и тактичком нивоу (Walker, 1998, str. 4–5).

Вилијам Немет је 2002. године у свом мастер раду такође на Морнаричкој постдипломској школи окарактерисао ове сукобе као „хибридни рат“, а његове карактеристике покушао је да објасни изучавајући историјски, друштвени, верски и војни контекст сукоба. Државе које су настале распадом претходних држава (како ми то волимо да кажемо „земље у транзицији“) оцењује као нестабилна, високо насилна, анархистична друштва због мешања традиционалних тековина и норми са социјално-политичким теоријама, нормама и технологијама савременог и добро развијеног друштва. Оваквим друштвима он даје епитет „хибридна друштва“, или „хибридне државе“, а на скали развоја позиционира их између идеално формираног савременог друштва и предржавног друштва (друштва која немају конститутивност државе). Такође, „хибридну војску“ ових „хибридних друштава“ сагледава кроз кључне карактеристике савремених оружаних снага и предржавних, односно побуњеничких снага. Идеалан тип хибридног друштва и хибридне војске описао је у студији случаја чеченског сепаратистичког покрета и предвидео да ће „хибридни ратови“ постати све распрострањенији, а чеченска побуна модел за „хибридно ратовање“ (Nemeth, 2002).

Након терористичког напада 2001. године на САД долази до великих промена у савреме-

ном безбедносном окружењу. Нико до тада није веровао у теорију да један недржавни актер може у толикој мери да угрози националну безбедност САД. Нарочито их је забринуо концепт по којем су једновременим и добро координисаним акцијама нанети озбиљни људски и материјални губици. Пензионисани потпуковник америчких маринаца Френк Хофман анализирао је безбедносно окружење након терористичког напада на САД 2001. године и тежио да пронађе адекватан аналитички оквир за разумевање савремене безбедносне арене, нових форми рата и његових својстава. Изучавајући националну стратегију одбране САД из марта 2005. године, Хофман цитира Доналда Рамсфелда, творца стратегије, и констатује: „Досадашња искуства нам показују да су најопасније ситуације у којима се суочавамо са сложеним изазовима. У будућности најспособнији противници ће можда моћи да комбинују веома разорне капацитете конвенционалних, неконвенционалних или нуклеарних форми ратовања“ (Hoffman, 2007, str. 26).

Предвиђања Немета и закључци Хофмана потпуно се укрштају у констатацији да: „Уместо одвојених изазивача са фундаментално супротним приступима (конвенционалним, неконвенционалним или терористичким) можемо очекивати да се суочимо са непријатељем који ће применити све форме рата и тактика, можда једновременно“ (Hoffman, 2007, str. 7).

Ова прва фаза развоја појма „хибридни рат“ назива се и недржавноцентричном с обзиром на то да подразумева да хибридно ратовање примењује недржавни актер у сукобу са супериорнијим регуларним снагама (Ćurčić, 2018, str. 56). Као што Немет „хибридно друштво“

Графикон 1. Хофманов континуитет насиља прилагођен класификацији ратова у овом раду

Извор: Hoffman F. (2007). *Conflict in the 21st Century – The Rise of Hybrid Wars*, Arlington and Virginia: Potomac Institute for Policy Studies.
Available at: http://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf

на скали развоја друштва позиционира између идеално формираног савременог друштва и преддржавног друштва (друштво која нема све елементе конститутивности државе), тако Хофман место „хибридном рату“ налази између специјалног (ирегуларног) и конвенционалног рата у смислу континуума сукоба (Hoffman, 2007, 14 i 58).

Имајући у виду све напред речено, за синтагму „хибридни рат“ можемо да идентификујемо неколико кључних својстава, које ће га уједно и појмовно одредити у првој фази свог развоја.

1) Носиоци хибридног рата су недржавни актери, чија је борба усмерена против конвенционалних снага неке државе. Појава хибридног рата углавном је везана за државе у којима је слаба централна власт и није довољно јак јединствен национални идентитет.

2) Хибридни рат је вишедимензионални рат који подразумева деловање на копну, мору, у ваздушном простору, космосу, али има и друштвено-социјалну димензију и уводи сај-

берпростор као потпуно нову димензију, из које могу да се изроде и кинетичке последице борбе. Дакле, овај рат је тоталан и неограничен. Не постоји јасно одређена зона операције и она је променљивог карактера, а дејства хибридних снага могу да се очекују свуда по територији нападнуте државе. Не постоје недосежне тачке због повећаног броја неоружаних техника у борби (нарочито након увођења сајберпростора).

2) Како би сачували људски потенцијал и компензовали асиметричност у односу снага, недржавни актери хибридног рата поседују висок ниво војне софистицираности и лако усвајају најмодерније тактике (нпр. урбана борба), модерне системе оружја (попут ракета за напад на бродове) и нове технологије (сајбертехнологије, технологије за безбедну комуникацију и софистицирану команду и контролу) и примену конвенционалног оружја прилагођавају сопственим потребама и условима на терену. Новонастале конвенционалне технике и способности комбинују се са неконвенционалним

вештинама, и то истовремено и унутар истог борбеног простора. Не постоји разлика између бораца и небораца. Овај начин ратовања натерао је државе да мењају своју ратну вештину.

4) Потребе за изворима финансирања главни су кривац због којег у хибридним друштвима цветају организовани криминал, шверц, трговина људима, трговина наркотицима, као и трговина наоружањем (а то је једино могуће у државама са слабом централном влашћу). Из претходних примера могло се уочити да су хибридне снаге углавном снабдеване најновијом техником и наоружањем, било да су се опремале самостално, било да им помаже нека од заинтересованих држава.

5) Цивилне жртве у оваквим сукобима су неизбежне, а често и масовне, јер се користе у психолошко-пропагандне сврхе, а континуум насиља може чак да премаши конвенционални рат (на пример, претња употребом нуклеарног оружја или пак његово поседовање).

6) Недржавни актери спроводе интензиван и свеобухватан психолошко-пропагандни и информациони рат. Дакле, осим угрожавања живота цивилног становништва, хибридни рат делује и на промену свести, навика, обичаја, културе, а може да има и трајне последице осећаја страха, неодлучности, дефетизма и сл. Страх становништва који остаје урезан у свести траје вечно.

Друга фаза развоја концепта хибридни рат

Геополитички клинч између САД (ојачане са НАТО) и Руске Федерације наставио се на простору који чувени пољско-амерички политико-

лог и геостратег Збигњев Бжежински назива „евроазијски Балкан“ (Korybko, 2016, str. 16–17). Његова оцена ове области „на прагу Руске Федерације“ била је да „не само да су његови политички субјекти нестабилни, већ искушавају и позивају на окупацију моћнијих комшија од којих је сваки одлучан да се супротстави доминацији неког другог“. Као што је Османско царство видело овај регион као „меки трбух Русије“, тако и Бжежински констатује да ће се дестабилизацијом овог региона ослабити средишњи део руске територије. Суштина свих тих „ситних сукоба“ јесте распарчавање утицаја Руске Федерације, уситњавање државних ентитета ради касније лакше контроле квазидржава и успешног обухвата Русије, као и ојачавања тадашњег америчког хегемонистичког положаја. Ако се узме у обзир и демографска шароликост, не чуди да је почетком XXI века ова област практично постала стециште највећих ратних разарања у свету.

С друге стране, Руска Федерација, после деценијске стагнације и пропадања, своју шансу у обнови економске снаге види у значајном учешћу обезбеђивања енергетске стабилности Европске уније, као и земаља Далеког истока. Осим извоза енергената, Руска Федерација зарад обезбеђивања економске стабилности планира и развој високотехнолошке индустрије у чему ће јој помоћи велике мултинационалне компаније које нису под утицајем Запада (Karavadić and Kovač, 2018, str. 108–127).

Оружани сукоб у Јужној Осетији и 2008. година представљају прекретницу у еволуцији хибридних ратова – до тада су за њих били карактеристични недржавни актери, а од тада до-

бија карактер међудржавних сукоба или сукоба у којима су водећи актери државе. Дешавања у овој области изнедрила су нове теорије ратне вештине, које су највише користиле Руској Федерацији да своје интерне и бирократске снаге претвори у ефикасније снаге у функцији руских геополитичких интереса. Искуства из Јужне Осетије Руска Федерација искористила је приликом избијања украјинске кризе 2014. године, као и у рату у Сирији од 2015. године (Kajtez, 2018). Такође, теорија ратне вештине САД не заснива се само на искуствима Руске Федерације, јер је реч само о видљивим последицама, већ и на искуствима које су оне, заједно са другим земљама НАТО, искусиле учествујући у сличним сукобима скоро истовремено када и Руска Федерација, деведесетих година.

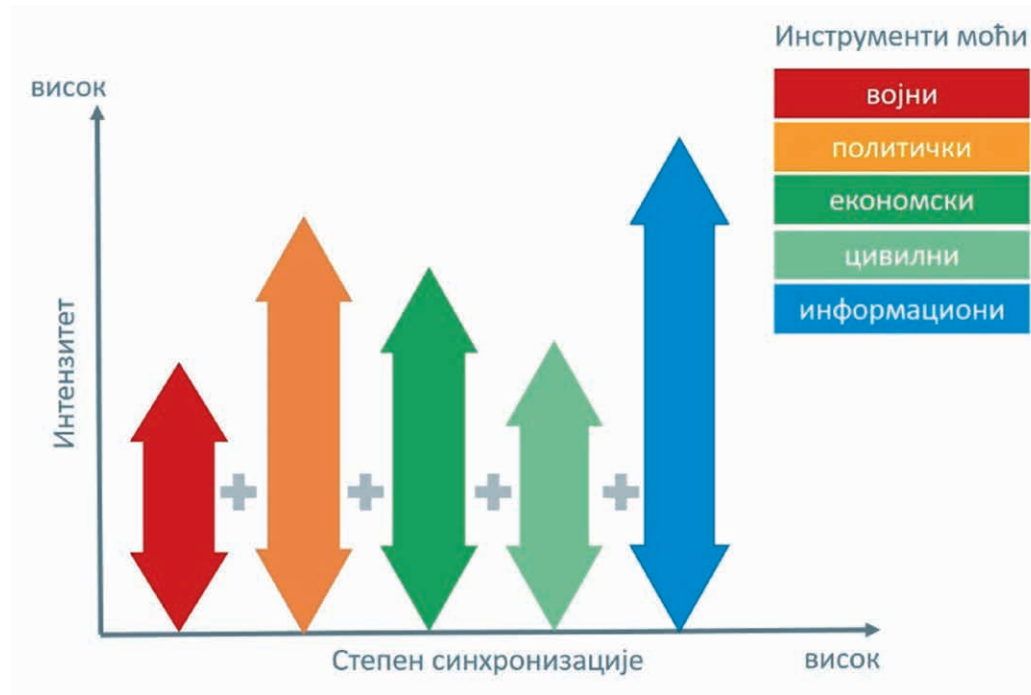
Колико год се САД и ЕУ (кроз НАТО), с једне стране, и Руска Федерација (али и Народна Република Кина и други носиоци данашњег мултиполарног света), с друге стране, међусобно „оптуживале“ за стварање нове форме ратовања, чињеница је да су геополитичка настојања свих страна трасирала пут актуелним облицима хибридних сукоба (Украјина и Сирија, пре свих). Чињеница је и да је Руска Федерација ради ефикасног супротстављања хибридним претњама успоставила Национални центар за управљање одбраном (Evgenjevič, 2022) крајем 2014. године, а да су САД и ЕУ основале Центар за супротстављање хибридним претњама у Финској у априлу 2017. године.

Нарочито су опасне ситуације када велике силе имају посредничку (или оштрије речено – изазивачку) улогу. Такви хибридни ратови обично су девастирајући у сваком смислу те речи.

Стање у државама (које се ништа не разликује од традиционалног ратног стања) постаје хаотично, криминал цвета у свим областима друштва, централна власт је слаба (ако је уопште успостављена), док за то време интересна (посредничка) страна убира плодове свог рада (карактеристичне су такве ситуације током „арапског пролећа“). Питање је да ли ће таква хибридна друштва успети да савладају пут до савремено уређених друштава. Нажалост, у овом тренутку немогуће је у потпуности разјаснити све околности ових ратова, јер је потребна много већа историјска дистанца да би се они потпуно разумели. Такође, то ће бити једино могуће када интереси посредничких страна изгледе или нестану.

НАТО хибридни рат види као синхронизовану, систематизовану, цикличну и вишедимензионалну употребу оружаних и неоружаних средстава и техника према претходно одабраним рањивостима нападнутог (државе у смислу целокупног друштва или недржавног актера) коришћењем војних, политичких, економских, цивилних и информационих инструмената моћи нападача (државног или недржавног актера) ради постизања синергијских циљева. Обимност, интензитет (вертикална оса), степен синхронизације (хоризонтална оса), трајање, као и одабир инструмената моћи (средстава и техника унутар њих), зависе пре свега од капацитета и циљева државе нападача, али и правилно одабраних рањивости нападнутог (Cullen & Kjennerud, 2017, str. 8–9).

Арсенал оружаних и неоружаних средстава и техника заиста је велики, нарочито када су носиоци хибридног рата државе. Обухвата комбиновану или појединачну употребу ору-

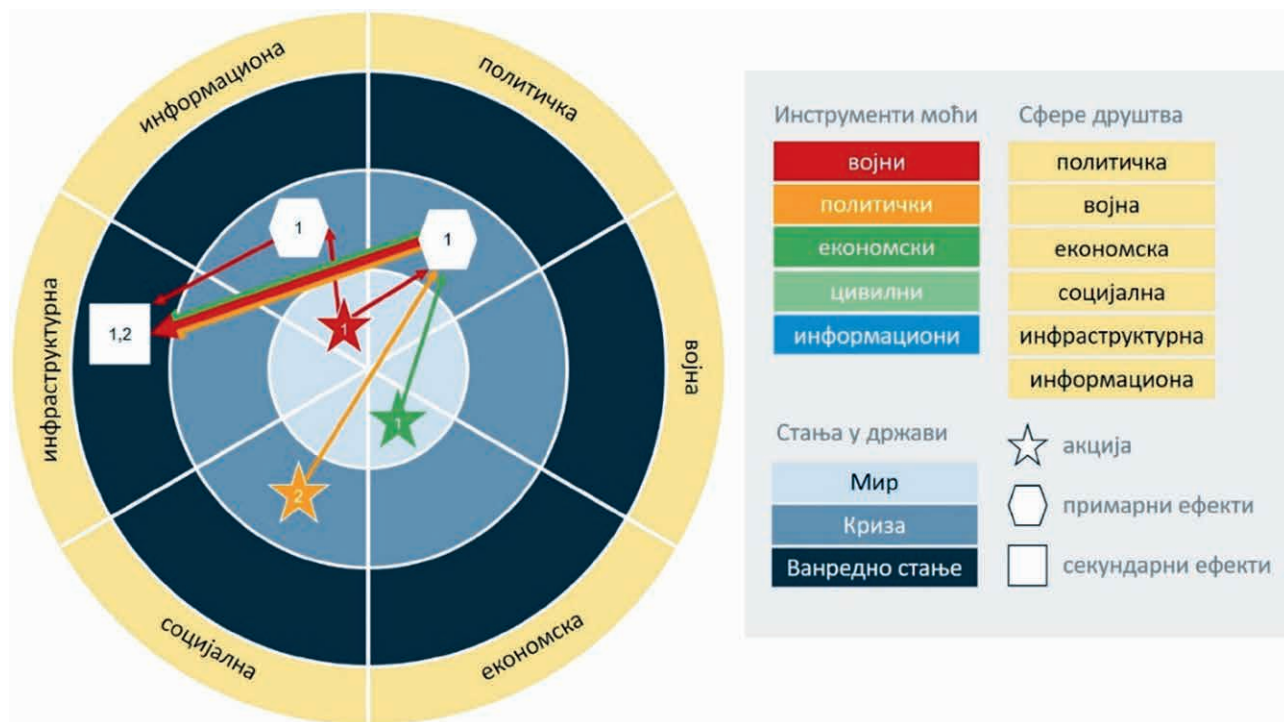
Графикон 2. Ескалација хибридног рата

Извор: Cullen, P., Kjennerud, E. (2017). Understanding Hybrid Warfare, A Multinational Capability Development Campaign (MCDC). NATO, стр. 9.

жаних снага (конвенционалних, специјалних и специјализованих снага и служби), паравојних снага, терористичког застрашивања, економско-финансијских мера, међународно-дипломатских мера, социјалних мера, разних облика грађанске непослушности, психолошких операција, информационих операција, сајберпретњи, активности организованог криминала и многих других, на такав начин да се максимално експлоатишу уочене рањивости нападнуте државе и остваре циљеви рата. Као што смо из претходно приказаних примера видели, ова средства и

технике најчешће се користе на нестандартне (хибридне) начине, па су ефикасност и обухват неупоредиво већи, док последице могу да имају вишедимензионални и дугорочни карактер.

Циљеви нападача могу да буду појединачни или комбиновани војни, политички, економски, социјални или информациони интереси, или пак циљ може да буде тотална доминација над нападнутим. Када су у питању међудржавни хибридни сукоби, да би циљеви нападача били остварени, морају се напасти правилно одабране рањивости политичке, економске, социјалне,

Графикон 3. Хеуристички модел хибридног рата

Извор: Cullen, P., Kjennerud, E. (2017). Understanding Hybrid Warfare, A Multinational Capability Development Campaign (MCDC). NATO, str. 14.

инфраструктурне или војне сфере друштва нападнуте државе.

За овај модел НАТО се послужио теоријом „непријатељ као систем“ пуковника Џона Вардена III (Warden, 1995, str. 41). Он је 1995. године у истоименом раду објавио модел „пет прстенова“ који на стратегијском нивоу одлучивања помаже да се на једноставан начин сагледа свеобухватна слика непријатеља и одреде стратегијски циљеви. У зависности од непријатеља (појединац, терористичка група, нарко-картел, електрична мрежа, држава итд.) различите су сфере.

АСПЕКТИ ЕВЕНТУАЛНОГ ХИБРИДНОГ РАТА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Политичка, економска и социјална сфера

Распарчавање Социјалистичке Федеративне Републике Југославије 90-их година прошлога века било је у међународној заједници схваћено као право народа те државе на самоопредељење и самосталност. Циљ је био јасан, уништавање идеологије комунизма на тлу европског континента.

Међутим, републике које су чиниле саставни део једне од утицајнијих земаља у свету, нису биле формиране на начин који би обезбеђивао мирно разилажење. Нације су биле помешане, а у концепт „братство и јединство“ највише су веровали они који су касније поднели и највеће жртве. Имовинскоправни односи нису решени ни до данас и питање је да ли икада могу да буду решени. Све ове околности довеле су до немилосрдних, тако рећи братоубилачких ратова, који су 90-их ставили тачку на творевину која је настала на крају Првог светског рата под утицајем врло сличне међународне заједнице и на инсистирање оних који су касније први и тражили да из ње изађу.

Србија се, чини се, није опоравила од последица тог Првог светског рата. О размерама страдања српског народа уверљиво сведоче њени губици који износе 1.247.435 или 28% тадашње популације. У опустошеној земљи, како је то својевремено установио историописац Васа Казимировић, „ни платна није било довољно да би се на свакој кући, из које је неко погинуо или био убијен, могао истаћи црни барјак, по прастаром обичају“ (Sl., 2008).

Као последица већ поменутих братоубилачких ратова 90-их у Србију је према званичним статистичким подацима избегло 617.728 лица, од чега 537.937 избеглица и 79.791 ратом угрожено лице, које према међународним нормама нема право на избеглички статус (Lukić, 2015). Овај број људи сам по себи био је довољан да се ионако слаба економска ситуација додатно пољуља. Међутим, завршни ударац по српску економију донеле су санкције међународне заједнице или, боље рећи, тотална економска блокада тадашње Савезне Републике Југославије. Не улазећи у

тумачење мотива за овакав њен потез, који је правдан апсолутизмом Слободана Милошевића, на руб егзистенције доведено је око 7,8 милиона људи, колико је бројала тадашња Република Србија. Потпуни слом централне власти догодио се 1999. године, када је друштвено уређење Републике Србије вештачким путем измењено и наметнут нови поглед на тековине и вредности међународне заједнице. То је моменат када Република Србија прераста у хибридно друштво са свим својствима које је окарактерисао Вилијам Немет у свом раду 2002. године. Србија од 1999. године нема контролу над делом своје територије (Косово и Метохија), а управо је то још један од начина да се споља утиче на унутрашње политичке прилике, иако по међународном праву, у најмању руку није умесно да се споља меша у унутрашње ствари једне државе.

До данас Србија није у стању да формира јаку централну власт, јер је под разним притисцима међународне заједнице, а највише на то утиче поигравање Европске уније у вези са чланством. Иако Република Србија бележи озбиљне и позитивне економске резултате, представници Европске уније непрекидно се враћају на питање решавања статуса Косова и Метохије, иако и сами знају уставно опредељење Републике Србије: „Аутономна Покрајина Косово и Метохија саставни је део Републике Србије“. И не само то, Републици Србији намеће се хибридни термин „Косово“ као назив квазидржаве и на све начине се покушава да отети део територије добије обриси државности. Има се утисак да што су већи напори међународне заједнице, све су већи неуспеси на терену, а некакви представници те квазидржаве налазе мотив више за дес-

табилизацију региона, охрабрени несебичном подршком већег броја земаља Европске уније и Сједињених Америчких Држава. Имајући у виду све претходно наведено, може се констатовати да ће тег признавања нечега што је немогуће признати у наредном периоду знатно спречавати формирање јаке централне власти. Јасно је да ако се мимо воље народа донесу било какве политичке одлуке, та политичка опција завршиће своју политичку каријеру. То за међународну заједницу можда неће представљати посебан проблем, али би за Републику Србију могао да значи крај државности.

Осим хибридног термина „Косово“, у политичким круговима данашњице, непрекидно се инсистира на још једном хибридном термину „Западни Балкан“. Овај израз користи се од почетка 21. века у Европској унији и у САД како би се пре свега означиле територије бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Албаније. С обзиром на потезе Европске уније, могло би се рећи да овај појам можемо да заменимо појмом „непожељни у ЕУ“, јер ниједна од држава није чланица ЕУ. И ово представља својеврстан дестабилишући фактор централне власти у Републици Србији, јер се намеће поновно некакво удруживање које подсећа на бившу СФРЈ, али које не иде у прилог осамостаљивању Републике Србије.

Поткомитет Европског парламента за безбедност и одбрану је у фебруару 2018. године организовао радионицу „Супротстављање хибридним претњама: случај ЕУ и Западног Балкана“ (Facon, Mazzucchi and Patry, 2018). Циљ је био да се на студији случаја држава региона централног и западног дела Балканског полуострва, изуче

хибридне претње у функцији ширења утицаја неевропских сила (Русије, Турске и Саудијске Арабије) и смањивања утицаја ЕУ у овом делу европског континента.

Попут поменутог Немета и његовог хибридног друштва, аутори ове студије констатују да је хибридност дубоко укореењена у „сегментираним“ друштвима која су разбијена грађанским ратом у бившој Југославији и подељена антагонистичким циљевима. Не узимајући много у обзир то да је великим делом и сама ЕУ одговорна за распад Југославије, аутори студије констатују да су државе региона (у које као посебну територију убрајају и хибридну творевину насталу насилним отцепљењем јужне српске Аутономне Покрајине Косово и Метохија) оптерећене пре свега територијалним несугласицама. Цивилна друштва суочена су са бројним обесхрабрујућим изазовима попут споре и тешке демократизације друштва (или бар не онакве какву замишља ЕУ), спорог економског развоја, високог нивоа миграција и криминалитета. Како су констатовали, две деценије транзиције мира (под условом да је рат икада завршен, нарочито овај хибридни) нису биле довољне да се изграде самопоуздање и поверење између локалних актера, а чини се да је ЕУ изгубила део утицајне улоге у региону. На овај начин процес проширења ЕУ на регион може да буде доведен у питање (Facon i dr., 2018).

Анализирајући потезе Руске Федерације у претходном периоду, аутори истичу да се у стратегијским документима Руске Федерације не назиру јасно исказане намере у односу на овај регион, али верују да се тренутно планирају добро координисани потези који ће довести до поткопавања европских интереса. Трагове тих

Табела 1. Главне сфере инвестиционе сарадње Русије
и земаља централног и западног Балканског полуострва

Извор: Cullen, P., Kjennerud, E. (2017). Understanding Hybrid Warfare, A Multinational Capability Development Campaign (MCDC). NATO, str. 14.

	Албанија	Босна и Херцеговина	Северна Македонија	Црна Гора	Србија
Енергетика		+	+		+
Металургија	+*		+	+	+*
Фармација			+		+
Инфраструктура		+*			+
Банкарство		+			+
Туризам			+*	+	+*
Пољопривреда		+*	+*		+*

| 79

* – потенцијална сарадња

позеа они виде у наводној умешаности Руске Федерације у покушај пуча у Црној Гори 2016. године, нејасну улогу хуманитарног центра у Нишу, али се осврћу и на јак утицај проруских медија (највише Спутњика) у Србији и Републици Српској ради „стварања објективне слике“ о Руској Федерацији. У економском погледу издвајања Руске Федерације су драстично мања у односу на ЕУ и сконцентрисана у Србији и Републици Српској. Економска зависност Црне Горе огледа се у власничкој структури компанија, јер је трећина компанија у власништву људи који имају везе са Руском Федерацијом. Зависност земаља Балкана од Руске Федерације аутори су видели

и у енергетици, односно у снабдевању нафтом и гасом, кроз изградњу гасовода „јужног тока“.

Према томе, намеће се закључак да западни аналитичари утицај Руске Федерације на земље централног и западног дела Балканског полуострва виде кроз три стуба. Најважнији је привилегована позиција Русије као сталне државе Савета безбедности УН, па на тај начин механизмом вета излази у сусрет земљама партнерима. Тиме уједно повећава и зависност држава којима на тај начин чини услугу. Други стуб је историјска, културна и политичка повезаност Русије са православним народима. Трећи стуб је обезбеђивање енергетске стабилности држа-

ва партнера, али и проширивање привредне и економске сарадње.

Информациона сфера – улога медија

Србија ни у ком случају не представља изузетак од савремених трендова медијске експанзије и радикалног утицаја медија на свакодневни живот, а нарочито на формирање политичких ставова и вредносних судова. Узимајући у обзир деликатан и веома осетљив геополитички положај Србије, јасно је да простор Републике Србије представља изузетно плодно тле за остваривање „меке моћи“ великих сила кроз употребу медијског система. Хибридни рат, и све оне импликације овог начина борбе за остваривање одређених политичких интереса, веома су видљиве на простору Србије, уз јасно постојање одређених специфичности овог феномена у Србији.

Једна од основних карактеристика хибридног рата у Србији јесте борба за монопол над средствима јавног информисања или, прецизније, над каналима дисеминације информација. Ограничен број медија који имају националну покривеност, у комбинацији са недовољно разгранатом мрежом кабловских оператора, нарочито у руралним деловима Србије, представља велики изазов за заинтересоване политичке чиниоце како из Србије, тако и из иностранства. Преузимањем већег броја медија са националном покривеношћу, првенствено телевизија које су и даље кључни медији међу старијом популацијом у Србији, остварује се монопол информација на већем географском подручју, и над значајним делом бирачког тела. Ово је резултирало веома значајном миграцијом

одређеног дела популације на алтернативне медијске канале, првенствено на *YouTube* канале који емитују информације у форми поткаста и специјализованих политичко-аналитичких формата. Велики део млађе популација, уз значајан проценат популације средњег доба, већину политичких ставова данас формира на основу информација које добијају из емисија које се могу наћи на *YouTube*.

Без обзира на то што је иницијална каписла за преплављивање медијског простора Србије политичким емисијама које се емитују на *YouTube* била управо реакција на информационо-репресивне методе хибридног рата, као што је стварање монопола над медијима, не сме се губити из вида да се и ови формати који се слободно емитују на *YouTube* платформи такође веома подесни за употребу у хибридном рату. Искуства неких других земаља показују да се повремено, а можда чак и константно, указује потреба за реакцијом, која чак може добити форму цензуре и на *YouTube* садржај. Један од најчувенијих и медијски најпропраћенијих случајева цензуре на *YouTube* платформи свакако је и случај Алекса Џонса, чији је контроверзни садржај избачен са платформе. Додатно, сви његови профили на друштвеним мрежама такође су блокирани. Без улажења у вредносну оцену садржине коју је стварао поменути Џонс, оно на шта треба посебно обратити пажњу јесте нови сет изазова који у хибридном рату пред стручњаке постављају тзв. нови медији, односно друштвене мреже и платформе. Нема сумње да ће у неком моменту емисије са политичко-друштвеним садржајем на *YouTube* платформи, које у Србији обарају све рекорде гледаности и популарног *trending-a*,

достигнути такав ниво утицаја на политичку свест грађана Србије, да ће се њихов садржај морати на неки начин регулисати.

Улога медија је свакако вишеструка, али ово остаје једно од централних и недовољно истражених питања која се тичу хибридног рата у Србији, и улоге медија у том процесу. Недовољна, тј. готово непостојећа, правно-нормативна регулатива садржаја на друштвеним мрежама и мноштву платформи као што су *YouTube*, *BuzzSprout*, *PodBean* итд., уз недовољно регулисане начине финансирања и популарног „спонзорисања“

продукције садржаја, могла би у перспективи представљати озбиљан безбедносни изазов са Републику Србију. Готово сигурно, овај изазов не би био ендемски само за Србију већ и од великог значаја за целокупан регион. Нови медији, а поготово њихова улога у хибридном рату, морају бити у фокусу истраживача и експерата у сферама безбедности и политике, будући да у великој мери могу усмерити и чак креирати политичке ставове грађана, који директно утичу на доносиоце политичких одлука и на целокупан политички процес у демократском друштву.

References / Литература

- Bartles, C. (2016, January-February). Getting Gerasimov Right. *Military Review*, p. 30.
- Cullen, P., Kjennerud E. (2017). *Understanding Hybrid Warfare, A Multinational Capability Development Campaign (MCDC)*. NATO. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf
- Ćurčić, M. (2018). Hybrid wars in contemporary security environment, In: Nikolić N. (ed.) *Hybrid Warfare – the Dilemma of the Concept of Modern Conflicts*, Beograd: Institut za strategijska istraživanja, Available at: http://www.isi.mod.gov.rs/multimedia/dodaci/hr_tematski_zbornik_2_1555574872.pdf
- Evgenjevič, M. (2022). National Defense Center of the Russian Federation. Министерство обороны Российской Федерации. Retrieved on June 23, 2022, Available at: https://structure.mil.ru/structure/ministry_of_defence/details.htm?id=11206@egOrganization [In Russian]
- Facon, I., Mazzucchi, N., Patry, J. J. (2018) *Countering hybrid threats: EU and the Western Balkans case*, Paris: Fondation pour la recherche stratégique, Available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603851/EXPO_STU\(2018\)603851_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603851/EXPO_STU(2018)603851_EN.pdf)
- Gerasimov, V. (2013). The value of science in foresight – New challenges require rethinking the forms and methods of warfare. *Opublikovano v vypuske* (8), 476–480 Available at <https://www.vpk-news.ru/articles/14632> [In Russian]
- Kajtez, I. (2018) Why Georgian forces attacked Russian peacekeepers, *Sputnjik*, Retrieved on December 23, 2018, Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=e6viK-hlD1w>
- Karavadić, Z., Kovač M. (2018). Affirmation of the Russian Federation as A Great Power, *Vojno delo*, 70 (3) 108–127. doi: 10.5937/vojdello1803108K [In Serbian]

- Korybko, A. (2015). *Hybrid Wars: The Indirect Adaptive Approach To Regime Change*, Moscow: Friendship University of Russia, Available at: <https://orientalreview.org/wp-content/uploads/2015/08/AK-Hybrid-Wars-updated.pdf>
- Lukić, V. (2015). *Two Decades of Exile in Serbia*, Beograd: Republički zavod za statistiku [In Serbian]
- Milošević, D. (2018). Conceptual Definition of the Hybrid War Phenomenon, *Vojno delo*, (3), 300-316. DOI: 10.5937/vojdela1803300M [In Serbian]
- Nemeth, J. W. (2002.). *Future War and Chechnya: a case for hybrid war*, Monterey: Naval Postgraduate School.
- Sl. K. (2008) Victory wrapped in black. *Politika*, Retrieved on December 23, 2011, Available at: <https://www.politika.rs/scc/clanak/62230/Pobeda-zavijena-u-crno>
- Sretenović, M. (2011). The Variability of the Physiognomy of War. *Vojno delo*, 63 (1), 277-294 [In Serbian]
- Hoffman, F. (2007). *Conflict in the 21st Century – The Rise of Hybrid Wars*, Arlington and Virginia: Potomac Institute for Policy Studies. Available at: http://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf
- Walker, R. (1998). *The United States Marines Corps and Special Operations*, Monterey: Naval Post Graduate School.
- Warden, J., (1995). *The Enemy as a System*, Alabama: Airpower Journal.

Violeta R. Rašković Talović
University „Union - Nikola Tesla”,
Faculty of International Politics and Security
Belgrade (Serbia)

The aspects of potential hybrid warfare in the Republic of Serbia

Summary

The research presents an analysis of the phenomenon of hybrid warfare as a strategy in which conventional means of warfare are combined with unconventional methods and aspects of a possible hybrid war in Serbia. In the past, the domination of one country, i.e., the surrender of the opposing one, was achieved by war in the traditional sense – armed struggle. The essence of armed struggle was either the achievement of respectable military superiority or complete destruction of the enemy's armed forces. If the attacked country could not organize military opposition, it would most often be forced to fulfil the required concessions of the victorious country or to obey it completely. However, even then, the end of the armed struggle did not guarantee that liberation aspirations of the vanquished would be suppressed, i.e., complete capitulation did not necessarily lead to permanent demise of a country and assimilation of its population into a victorious country.

Keywords: hybrid warfare, power, domination, manipulation, international relations, Serbia

Весна М. Миленковић^[1]

Универзитет „Унион – Никола Тесла“,
Факултет за спорт
Београд (Србија)

УДК 316.774:316.324.7(100)

659.44(100)

Прегледни научни рад

Примљен: 27.06.2022.

Прихваћен: 01.12.2022.

doi: 10.5937/napredak3-38856

Утицај глобализације и конвергенције на развој медијских индустрија

Сажетак: Глобализација и конвергенција као два феномена која мењају слику медијског света и својом вишезначношћу утичу на развој медијских индустрија, последица су не само технолошког развоја већ се могу пратити и са политичког, економског и културног аспекта. Из тог контекста посматране, медијске индустрије постају један од најважнијих фактора који активно утиче на живот људи тежећи да га промене и управљају њиме.

Рад се бави утицајем конвергенције и глобалних промена на развој медијских индустрија с обзиром на то да медији, с једне стране, у оквиру комуникационог чина представљају посреднике који преносе информације, а с друге стране, производе и пласирају своју робу као и свака друга индустрија.

У закључку се констатује да су ова два феномена дигиталне ере пресудно значајна за развој медијске индустрије и рад медија као посредника који преносе информације, креирају их и дистрибуирају своје садржаје који су одавно попримили својства робе на тржишту. Без медијске конвергенције у глобалном друштву не би било могуће да сваки појединац који је постао актер међународног/глобалног комуницирања самостално организује садржаје медијске културе и тако активно партиципира у политичком и друштвеном животу дигиталног доба.

Кључне речи: медијске индустрије, глобализација, конвергенција, креативне индустрије

Увод

Револуционарне промене у медијима у контексту процеса глобализације и технолошке конвергенције мењају пословање медијских индустрија, а у области новинарства доводе до појаве мноштва различитих начина прикупљања, селектовања

и дистрибуције информација од јавног значаја; јављају се нови облици партиципације у информационом друштву што мења дотадашње улоге публике и новинара у комуникационом процесу, стављајући традиционалне медијске куће у положај који захтева прилагођавање на предности, али и мане технолошке конвергенције у

[1] vesna.milenkovic@fzs.edu.rs

смислу организовања интегрисаних редакција и повезивања различитих платформи у оквиру умреженог дигиталног новинарства. С тим у вези јавља се потреба за сталним образовањем и стицањем нових компетенција професионалних комуникатора које постају стандарди новинарске професије у дигиталној редакцији (Milenković, 2022, str. 91, 92). Тако су глобалне и технолошке промене које утичу на начин рада и природу професионалних заједница у оквиру дерегулације тржишта рада, технологизације радног места и појаве нових облика запошљавања утицале и на квалитет и вредности рада новинара у медијској индустрији XXI века (Milivojević, 2012, str. 37, 38).

У оквиру глобализационих промена, савремена медијска индустрија као део укупног друштвеног развоја који се рефлектује на културна, информациона, економска, политичка кретања, свој најинтензивнији развој доживела је средином прошлог века. Стварајући, нову, постмодерну слику света, медијске индустрије у информатичком друштву делују као масовни медији који производе и дистрибуирају медијске садржаје информативног, забавног, едукативног карактера или као глобални медијски конгломерати задужени за контролу рада медија. Медијске индустрије у оба случаја подразумевају јединствену дигиталну мрежу „у чијој је основи обједињена технологија трговине људском пажњом“ (Stamenković, Milenković, 2012, str. 258), а „потрошачки аудиторијум има право на слободан избор само у оквиру понуде коју сервирају господари тржишта“ (Herman and McChesney, 2004, str. 281).

Глобализација и конвергенција као два феномена која мењају слику медијског света и својом

вишезначношћу утичу на развој медијских индустрија, последица су не само технолошког развоја већ се могу пратити и са политичког, економског, културног, социјалног аспекта. Из тог контекста посматране, медијске индустрије постају један од најважнијих фактора који активно утиче на живот људи тежећи да га промене, контролишу и управљају њиме (Todorović, 2021, str. 24). Рад се бави утицајем конвергенције и глобалних промена на развој медијских индустрија уопште, с обзиром на то да медији, с једне стране, у оквиру комуникационог чина представљају посреднике који преносе информације јавности, а с друге стране, производе и пласирају своју робу као и свака друга индустрија.

Теоријски оквир

Процес глобализације посматран као „сабијање света и интензификација свести света као целине“ (Robertson, 1992, str. 8) може се пратити кроз Робертсонов (Roland Robertson) фазни модел, који садржи шест етапа развоја (Robertson, 1992, str. 57–60): почетна фаза глобализације (рани XV век – средина XVIII века); уводна фаза (XVIII век – седамдесете године XIX века); развојни циклус (XIX век – двадесете године XX века); фаза борбе за хегемонију (од двадесетих до краја шездесетих година XX века); доба неизвесности (крај шездесетих година XX века до почетка XXI века); и накнадно придодата миленијумска фаза глобализације (од 11. септембра 2001). Неки аутори глобализацију дефинишу као „процес свестраног повезивања света и успостављања равноправне и плуралистичке заједнице слободних појединаца“, али и као систем „конфликтног

повезивања света“, јер је руковођен интересима мултинационалних компанија и великих сила (Vidojević, 2005, str. 15). Глобализација у доба медија, у поплави медијских порука, постала је кључна тема приликом анализе савремених збивања без обзира на то са које позиције се разматра (Giddens, 2005). Изложена истим медијским и културним садржајима, публика „глобалног села“ (McLuhan, 2010) прима поруке које излазе ван националних оквира. Дијалектички карактер процеса глобализације садржан је у Гиденсовој дефиницији (Anthony Giddens), којом се истиче интензификација друштвених односа на светском плану и утиче на повезивање удаљених места тако да локална збивања добију глобалну видљивост (Giddens, 1998, str. 69). Посматрану с тог становишта, глобализацију, која је иначе вредносно неутралан појам одвојен од политике, треба разликовати од процеса глобализма који подразумева брисање међудржавних граница и смањење државног суверенитета у политичкој, економској и правној сфери (Stiglitz, 2002, str. 40–41). Иако се о политици у сфери глобалних промена говори као о ширењу демократије и процесу стварања мреже повезаности и међузависности држава, иако се заговара „крај националне државе“, на другој страни се омогућава формирање нових независних држава ради остварења „интереса владајућег, неолибералног, крила глобалне елите моћи“ (Реџулић, 2001, str. 413) која тежи стварању трансационалне „парадржаве“ (Robinson, 2001) и монопола силе на одређеној територији. Само истинска демократизација глобалног политичког поретка може послужити као одговор на монопол силе и ауторитарни политички глобализам.

Процес глобализације, уочен најпре у економској сфери, бележи многобројне позитивне аспекте као што су: дерегулација, интеграција тржишта, флексибилност радне снаге, приватизација, развој демократије и промовисање слободе изражавања ради очувања културне разноликости. Међутим, иако представља „широко поље могућности“, она на свом путу оставља и негативне ефекте: укидање појма државног суверенитета у економској и политичкој сфери и доношење одлука у међународним центрима моћи, увођење модела друштвеног развоја, културних образаца које већини земаља намећу најразвијеније државе. Ако се као полазна основа сагледају променљиви политички и економски процеси на глобалном нивоу, може се запазити да су ефекти глобализације у медијској области: концентрација власништва, комерцијализација медија, брзи развој медијске инфраструктуре, покушаји остваривања напретка у области слободе информисања. Ако се овај мултидимензионални феномен посматра као однос модерног и постмодерног, глобалног и локалног, у анализи овог појма треба сагледавати повећане могућности брзине информисања, „поплаве“ информација, сажимање простор–времена, преласка са аналогног на дигитално, глобализације тржишта (Kellner, 2003, str. 69). Ако се полази од културне димензије глобалног друштва, постоји могућност упознавања нових култура и пласирања своје културне баштине и актуелне масовне, поп културе на светско тржиште. Међутим, у складу са тежњама да се оствари тзв. глобални светски поредак, који ће бити заснован на заједничким вредностима, идејама и интересима, одиграва се сасвим другачији сценарио. Глобализација се појављује као претња култури и

традицији, идентитету појединаца, друштвених група, нација и заједница (Touraine, 2000). Владајућа масовна култура намеће промену идентитета, начина мишљења и сагледавања реалности; мења се карактер информација, које се, уместо масама, намењују сегментираној публици, а услед технолошког заостатка недовољно развијених земаља у односу на информативно доминантне земље формира се „дигитални јаз“ и настаје теоријски концепт „информативни империјализам“. Корпоративни капитализам негује потрошаче, а медији сходно корпоративној структури промовишу комерцијализован потрошачки дух (Jevtović, Petrović, i Aracki, 2014, str. 12). Дакле, глобализација је скоро незауостављив процес, који има и позитивне и негативне аспекте. Док, с једне стране, заговара економски просперитет, слободе и права грађана, с друге стране, намеће глобалне стандарде и империјалистичке захтеве (Stiglitz, 2002, str. 34). Државе ће се определити да ли ће остати ван токова међународног тржишта или ће због несумњиве развојне перспективе жртвовати центрима моћи своју самосталност.

Захваљујући глобализацији, технолошким променама, интеграцији и преласку на дигиталну комуникацију (Deuze, 2001, p. 14), традиционалне медијске индустрије почињу да користе дигиталне формате и дигитални начин дистрибуције информација, рушећи тако границе које су их одвајале и разликовале од нових друштвених медија. У процесу њиховог прилагођавања новонасталим околностима извештавања, конвенционални медији својим корисницима понудили су нове услуге – тај тренутак развоја платформи које користе савремени медији означио је почетак интеграције традиционалних медија са функ-

цијама компјутерске мреже. Велики медијски системи постали су део „конвергирајућег глобалног комуникационог система“ (Herman and McChesney, 2004, str. 160). Много је различитих приступа појму конвергенције: од концепта отворене комуникације између уређаја који служе за прикупљање, креирање, одабир и дистрибуцију порука (Deuze, 2001, p. 14) до Џенкинсове (Jenkins, 2001) анализе класификације медијске конвергенције. Технолошка конвергенција подразумева дигитализацију медијског садржаја захваљујући којој се текст, слике и звуци могу кретати дигиталним платформама. Економску конвергенцију Џенкинс описује као хоризонталну интеграцију индустрија забаве, што пружа могућност емитовања истог садржаја више пута у различитим врстама медија. Захваљујући друштвеној конвергенцији корисници стичу вештину обављања више радњи истовремено у дигиталном окружењу. Културна медијска конвергенција подразумева објављивање садржаја медијске културе на различитим дигиталним платформама сходно теми која се обрађује. Глобална конвергенција означава културну хибридизацију (*world music*) (Jenkins, 2001).

Непрекидна трансформација медијских форми огледа се у креирању низа медијских услуга захваљујући интеграцији мобилне и информационе технологије, интернета и могућности традиционалних електронских медија. То укрштање омогућило је развој медијске конвергенције, новог облика комуницирања у дигиталном простору који тежи пружању услуга размене садржаја посредством различитих уређаја, о чему је Џенкинс говорио као о повезаности технологија, медијских и креативних индустрија, глобалних тр-

жишта, новинарских жанрова и публика (Jenkins, 2001, p. 34). Један од првих примера медијске конвергенције на нашим просторима представља емисија „Кажипрст“ Радија Б92 у првој деценији новог миленијума. У исто време била је емитована на радију, телевизији, доступна преко поткаст канала, а на порталу ове медијске куће објављиван је запис те емисије (Martinoli, 2011, str. 81). Међутим, у новинарској пракси догађа се да се медијска конвергенција користи тако што се исти садржај без прилагођавања емисији и врсти медија дистрибуира корисницима.

На пословање медија највећи утицај имају дигиталне технологије, глобализација и конвергенција која као друштвена промена публици намењује активну улогу и тиме одузима важност „чуvara капије“. Конвергенција подразумева промене и у продукцијској и у рецепцијској сфери; јер оно што разликује рад професионалних комуникатора од партиципације грађана огледа се у постојању нове комуникационе праксе у комуницирању посредством традиционалних односно друштвених медија, с једне стране, а с друге, на рецепцијском нивоу, одваја пријем порука пасивне масовне публике од учествовања у формирању значења порука активних персонализованих корисника дигиталних медија. Због тога је појава интегративних, конвергирајућих промена у области медијске, комуникацијске, креативне индустрије означила несигурност на глобалном тржишту олигополиста, највише због тога што је било тешко проценити правце кретања у будућности. Једина могућност која се учинила као добра заштита у процесима реструктурирања компанија јесу интеграција и консолидација, односно укључивање у мерцере

(*merger*) и аквизиције (*acquisition*) и оснивање џоинт венчера (*joint venture*) и стратешких савеза са другим корпорацијама ради освајања нових тржишта. Без обзира на остварена успешна партнерства и повећану вредност мерцера, деведесетих година прошлог века, развој нових дигиталних технологија уздрмао је већ постојеће медијске индустрије, омогућио улазак новооформљених компанија и успон нових тржишта (Источна Азија) (Herman and McChesney, 2004, str. 162). Медијски посредовано пословање у дигиталном свету суочено са изазовима медијске конвергенције бележи позитивне резултате у различитим креативним процесима.

Медијске индустрије у свету интеграције и глобалних промена

Са политичког, економског, социјалног, културног аспекта медијске индустрије постају један од пресудних агенаса који свакодневно утичу на живот људи тежећи да га промене и управљају њиме. То је комплексан појам који обједињује све врсте масовних медија као институција задужених за производњу и дистрибуцију медијских садржаја информативног, забавног и едукативног карактера. С друге стране, медијске индустрије се односе и на глобалне медијске конгломерате, који надгледају рад штампаних, електронских и друштвених медија (Todorović, 2021, str. 10, 11). Убрзан развој медијске индустрије, ширење информационих и комуникационих технологија, доминација мултинационалних компанија и глобалних политичких и економских институција, али и повећана критичност медијски писмених потрошача масовних медија,

умножавање компетенција креатора масмедиских порука медијских индустрија (Turow, 2013. str. 17), ширење рачунарских софтвера и савремених начина комуницирања путем дигиталних медија, карактеристични су за последњу етапу развоја глобалне транзиције медија.

Основни циљ медијских корпорација јесте, уместо интеграције и демократизације, промовисање културе развијених земаља у оквиру процеса културног империјализма. Медијски садржаји који се притом користе утичу на постепено губљење културног идентитета земље која емитује увезене програме, па долази до промена у мишљењу, понашању, деловању, односу према образовању. У том контексту, развијене медијске корпорације засноване на интеграцији традиционалних и нових функција, односно на конвергенцији телекомуникација, медија, компјутерске индустрије заузеле су своја места на глобалном медијском тржишту са препознатљивом понудом програма и тако постале својеврсни монополисти који диктирају правце развоја: CNN International (Cable News Network) – информативни канал који свој програм емитује преко сателита и кабловске телевизије, компанија *Disney* развила је забавни и спортски програм, *MTV* (Music Television) у саставу компаније *Viacom International* препознатљива је по музичким емисијама и спотовима (Herman and McChesney, 2004, str. 120–121).

Појава постмодернизма у медијској сфери тесно је повезана са глобалним променама које се огледају у убрзаном технолошком развоју, ин-

формационом обиљу, повећаној могућности манипулације медијским садржајима и доминантној улози постмодерних медија. Глобалну медијску индустрију карактерише медијско-политички спектакл са преовлађујућим темама: сукоби, кризе, ратови. Слике, звуци и представе као елементи медијских културних садржаја представљају моделе на основу којих публика формира своје идентитете (Kellner, 2004, str. 5) и обликује схватања о доминантним културним вредностима, о мислима, осећајима, веровањима. Медијску културу креирају глобални медији чије су тржиште поделиле транснационалне медијске корпорације прве лиге као и мање регионалне и локалне компаније са истим циљем – да медијским садржајима привуку пажњу глобалне публике, а самим тим и оглашивача. Глобални комуникацијски дискурс карактеристичан по обиљу вести, сензацијама и забави, као и по слабљењу информативне функције медија, јер је спектакл од форме медијске презентације прерастао у њену суштину и постао необични, несвакидашњи, узнемирујући приказ догађаја и основа глобалне информације која више не представља интерпретирање, већ замагљивање стварности (Debord, 2003). Креирањем спектакла политичке елите у време криза заводе јавност да би добиле потребну подршку. С обзиром на велику манипулативну моћ медија, поставља се питање на који начин медији врше одабир вести о којима ће извештавати (Todorović, 2021, 30, 31). Једну од најпознатијих листа вредности вести саставили су медијски истраживачи Јохан Галтунг и Мари Руге.^[2] Вредности које су

[2] Handout Galtung and Ruge's list of news values, http://toolbox.understanding-media.eu/downloads/51396_Handout_Galtung_and_Ruge.pdf.

идентификовали поделили су у три категорије: утицај, идентификација публике и прагматика медијског извештавања. Неки од најважнијих разлога (Joye, Heinrich & Wöhler, 2016, str. 8) које су ови аутори запазили пратећи међународне вести били су: а) конфликтност вести, јер је неопходно да се вест односи на неки сукоб који представља основу спектакла; на сукобу се иначе базирају најчешће сви ријалити програми који имају изузетну гледаност; у медијско-политиком дискурсу рат је најекстремнија форма спектакла (Заливски рат, први рат који су гледаоци пратили уживо, или терористички напад 11. септембра прозван „нултом медијском тачком“ по месту рушења кула у Њујорку које су уживо гледали људи широм света). б) Други важан фактор је континуитет – све док је сукоб актуелан, вест о том догађају биће видљиво истакнута, нарочито ако је прате остали мултимедијални садржаји, јер је визуелност важан елемент медијског спектакла. ц) Приликом одређивања приоритета вести у оквиру медијске агенде треба се одлучити за „лошу“ уместо за афирмативну вест, јер, осим у спорту, добре вести неће привући велику пажњу публике. д) Публику привлаче изненађење, неочекивани догађај, па је неочекиваност један од могућих избора. е) Конкурентност вести подразумева критеријум ексклузивности коме сви теже, јер је важно бити први у извештавању. ф) Препознатљивост догађаја, учесника и популарних дестинација увек је био пресудан у одлуци о објављивању вести које су повезане са познатим личностима или великим земљама, важним догађајима. г) Од новинара се захтева јасна мисао и томе прилагођено извештавање без двосмислених, недоречених и неразумљивих изјава (Todorović, 2021, str. 30).

Медијска индустрија карактеристична је по глобалним медијским олигополимима, чије поље деловања обухвата медијски бизнис, али и све остале профитабилне активности индустрије забаве и телекомуникација. Због тога су објединили филмску, музичку, издавачку делатност с традиционалним и друштвеним медијима, што подразумева монопол над информацијама, селектовање и дистрибуцију порука у складу са интересима бизниса и политике. Медијска индустрија на глобалном плану карактеристична је по малом броју мултинационалних компанија које у производњи, дистрибуцији и пласирању програма опслужују мање медијске корпорације очекујући повољан тренутак да се придруже групи највећих. У првој лиги глобалних медија налазе се вертикално и хоризонтално интегрисани медијски конгломерати (*Warner Media, Disney, NBC, Viacom, News Corporation*). Другу лигу медија чине регионалне медијске компаније које сарађују с медијима прве и друге лиге (Herman and McChesney, 2004, str. 137–146). Трећа лига је резервисана за мале и средње медијске фирме које сарађују са великим компанијама. Тако, концентрисана моћ базира се на манипулацији, сензационализму, дезинформацијама, аферама које збуњују јавност и скрећу пажњу на неважне информације, уз коришћење медијске стратегије сажимања информативне и забавне функције (*infotainment*) (Valić Nedeljković i Pralica, 2020, str. 82). У оквиру глобалне тржишне економије, медијске корпорације своју агенду усмериле су ка темама које одговарају интересима крупног капитала, који заједно са менаџментом медија диктира уређивачку политику, промовишући форму, привид приказивања истине, а не садр-

жину (Harvey, 1990, p. 91). Транснационално извештавање глобалних медија који сликама, наративом, начином интерпретације догађаја публици намећу одређене закључке који одговарају интересима центара моћи, простире се изван националних граница и користи: кратке вести, јер не исказују сажаљење (нпр. временске непогоде изван Европе), ванредне вести које укључују патњу са сажаљењем (егзодус миграната) и вести усхићења које приказују патњу као спектакл (извештавање о терористичким нападима) (Milenković, 2018, str. 31). У свим тим варијантама, медији се у извештавању служе најчешће описивањем догађаја, избегавајући истраживачко-аналитички приступ. У трци за профитом медијски конгломерати руководе се новим смерницама које се дефинишу појмовима: брзина, масовност, ефикасност и рентабилност. Формира се медијски простор у коме се из аналогног сигнала прелази у дигитални (Todorović, 2009, str. 329), у коме извештавање посустаје у потрази за истином, у коме се промовише медијски спектакл, а агенцијско извештавање замењује блогерским, док се уместо рада професионалних комуникатора појављује партиципација грађана у оквиру мобилног (MoJo) новинарства (Valić Nedeljković i Pralica, 2020, str. 93).

У сфери владавине медијског/културног империјализма (Valić Nedeljković i Pralica, 2020, str. 171), који фаворизује снажније културе у време глобализације медија масовне комуникације, производња и дистрибуција профитабилних програма (спортски, музички, информативни) који се баве општим темама забавног карактера обично је високорепродуктивног нивоа, на неком од светских језика, намењена масовној

публици са најнижим степеном општег укуса, уз занемаривање специфичности „малих култура“ и медијских система „малих народа“ (Milenković, 2019, str. 62). Појам креативних индустрија у добу медија подразумева доминацију производно-потрошачких образаца, па креативност и стваралаштво више не представљају само духовне творевине већ се појављују као елементи комерцијалне, културне индустрије. Сходно економским интересима, у културне индустрије убрајају се све креативне делатности са наглашеним економским капацитетом (различите врсте дизајна, издаваштво, телекомуникације, медији, мода, филм, видео и фотографија, софтвери, компјутерске игре, играчке, музика, визуелне и извођачке уметности, занати, адвертајзинг) (Jovićić i Mikić, 2006, str. 18), као што су, на пример, „медијске индустрије“ или „индустрије садржаја“ (Nikodijević, 2015, str. 89), чији се дискурси ослањају на измишљене обрасце медијски промовисане. Та „комерцијална медијска култура“, која гарантује задовољство и остварење снова (Milenković, 2019, str. 62), тираже, гледаност и прегледе постиже продором на светско тржиште са великим бројем медија и глобалном публиком, што обезбеђује јефтине медијске производе и високе профите. Такву конкурентност не могу да обезбеде мале националне продукције. На подручју земаља бивше Југославије од 2014. присутан је кабловски ТВ програм №1, у власништву конзорцијума Јунајтед медија као „ексклузивни информативни партнер“ америчког CNN-а. Он емитује информативни програм на три језика из телевизијских центара у Београду, Загребу и Сарајеву (Valić Nedeljković i Pralica, 2020, str. 172, 173).

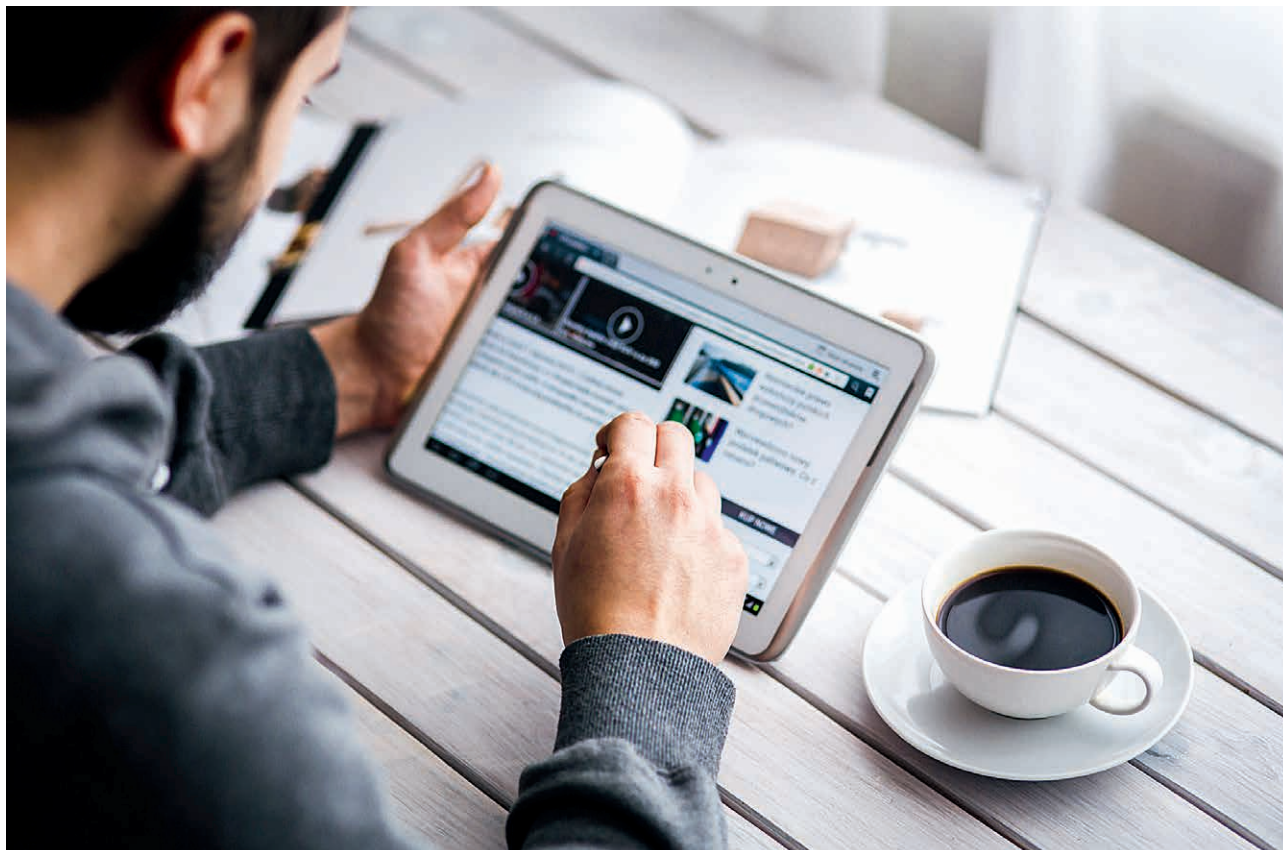

фото: pexels.com

Концентрација медија политичким центрима моћи омогућава глобални утицај тако што користи истовремено штампу, радио, телевизију, интернет ради утицања на мишљење и понашање глобалне публике. Компаније из области медијске индустрије које су се нашле на Форбсовој (Forbes) листи 200 највећих у 2022. години јесу: амерички телекомуникајски конгломерат *Comcast* са седиштем у Филаделфији, друга највећа радиодифузна и кабловско-телевизијска компанија на свету, која се налази на 32. месту ове листе; на 94. месту је *The Walt Disney*

Company, амерички разнородни међународни мас-медиј и конгломерат за забаву са седиштем у *Walt Disney Studios* комплексу у Калифорнији; *Charter Communications* као компанија за телекомуникације и масовне медије *Spectrum*, други највећи оператер у Америци иза Комкаста и пети највећи телефонски провајдер, која се налази на 126. месту Форбсове листе. То су компаније које су и 2019. године биле на овој листи уз следеће: јужноафрички гигант *Naspers*, један од највећих светских инвеститора у дигитално пословање; амерички *CBS*, комерцијална радиодифузна ТВ

и радио мрежа која је део *CBS Entertainment Group*, која припада *ViacomCBS* са седиштем у Њујорку и главним продукционим погонима у Њујорку и Лос Анђелесу; *Dish Network*, амерички телевизијски провајдер и власник сателитског провајдера за директно емитовање; *Viacom Inc.*, амерички мултинационални конгломерат масовних медија са интересима првенствено за филм и телевизију; *Liberty Global*, британско-холандско-америчка мултинационална телекомуникациона компанија са седиштем у Лондону, Амстердаму и Денверу; *Discovery*, мултинационални телевизијски конгломерат масовних медија са седиштем у Њујорку; *Altis Europe*, француска мултинационална компанија за телекомуникације и масовне медије са званичним седиштем у Холандији и друга највећа телеком компанија у Француској; глобални продукцијски лидер *RTL Group* (Луксембург) и амерички *News Corp* издавач Вол стрит журнала (Валић Недељковић и Пралица, 2020, стр. 172, 173). Највећа медијска групација на свету је Ворнер медија (*Warner Media*) наследница компаније Тајм Ворнер (*Time Warner*). Из приложеног се види да су глобално олигополско тржиште поделиле највеће светске компаније у области медијске продукције чије је седиште у Сједињеним Америчким Државама.

Закључак

Експанзија сектора медијске конвергенције и креативних, културних индустрија, у које се убраја и медијска индустрија, у глобалном окружењу не би била могућа без њихове синергије. Креативне делатности не могу изаћи на

тржиште без медијског посредовања и њихове промоције. Такође, процес конвергенције уско је повезан са креативношћу која представља неизоставан потенцијал за развој медијских индустрија, па с тим у вези нуди корисницима (пошиљаоцима и примаоцима порука) стално нове могућности неопходне за њихову делатност. У исто време, медијска конвергенција и на економском плану има двојаку улогу. Једна се односи на процес конвергенције који иницира корпорација, а друга на иницијативу потрошача. Док медијске компаније теже убрзавању протока медијских садржаја да би се проширило тржиште и повећао профит, потрошачи користе различите медијске технологије да би пратили проток медијских садржаја и остварили интеракцију (Jenkins, 2004). По том моделу врши се позиционирање различитих врста производа и услуга на тржишту и стварање брэнда. Филмска индустрија, на пример, рекламира неке врсте производа оних компанија које улажу у њихове пројекте тако што их операционализује у кадровима или користи њихове називе у одређеним деловима сценарија. Слично се догађа и у медијској индустрији у оквиру индустрије забаве. У ријалити програмима, на пример, учесници у директним преносима користе производе спонзора тог шоу-програма. Савремене студије медија препознају и концепт који промовише умеће креирања приче која продаје одређену идеју (*storytelling*) и омогућава публици лакши одабир (Salmon, 2014).

Глобализација је синоним за појам „сажимања света“ и пораста свести о „глобалном метрополису“ као јединственом систему (Todorović, 2021, str. 34). На револуционарне

процесе глобализације који су захватили све области друштвеног живота, пресудни утицај имали су медији који су помогли наметању интереса транснационалних корпорација. У епохи медија под утицајем глобализације и конвергенције више није неопходно да селекцију садржаја врше професионални комуникатори, новинари, уредници, менаџери. Модерне нет генерације, медијски и информационо описмењене, помоћу својих мобилних телефона брзо и лако улазе у виртуелни свет пун информација, порука, идеја. Као креатори културних садржаја постају део медијске индустрије иако не припадају моделу традиционалног пословања, а као потрошачи медијских садржаја у сталној су интеракцији са доступним корисницима дигиталних медија, лајкују, коментаришу.

Анализа утицаја конвергенције и глобализације на развој медијских индустрија показала је да су ова два феномена дигиталне ере од пресудног значаја за развој медијске индустрије и рад медија као посредника, креатора и дистрибутера садржаја који су одавно попримили својства робе на тржишту. Фаворизовањем рекламне и забавне функције, у складу са својим комерцијалним интересима, медији су се удаљили од примарне, информативне функције ради опстанка на глобалном медијском тржишту. У домену креативног пословања медија доминант-

на је улога нових технологија и дигиталних изазова индустрије забаве, развијања креативности у јавној и приватној сфери. Такође, без медијске конвергенције у глобалном друштву не би било могуће да сваки појединац који је постао актер међународног/глобалног комуницирања самостално организује садржаје медијске културе и тако активно партиципира у политичком и друштвеном животу. Конвергенција у редакцијама дигиталног доба најбоље се сагледава кроз „сарадњу, комуникацију и планирање“ у оквиру интегрисане редакције која омогућава бржи и једноставнији рад новинара, упоредо развијање штампаних и интернет издања, повећану конкурентност на медијском тржишту, једноставније истраживање, ефикаснију проверу информација и извора података (Milenković, 2022, str. 92). Интегрисана редакција дневног листа *Блиц*, настала 2010. године удруживањем редакција дневних новина *Блиц* и *24 сата* са интернет издањима Blic.rs и Zena.rs, прва је здружена редакција у региону у којој ради око двеста професионалних комуникатора. Потреба за повећаном производњом медијских садржаја, смањење броја запослених у медијима и појава Google новинарства (рециклажа медијских садржаја дигиталних медија за потребе штампе, радија и телевизије) ефекти су глобализације, дигитализације и конвергенције.

References / Литература

- Debord, G. (2003). *The Society of the Spectacle*. Beograd: Porodična biblioteka, anarhija/blok 45. [In Serbian]
- Deuze, M. (2001). Online Journalism: Modelling the first generation of news media on the World Wide Web. *First Monday*, VI (10). doi: <https://doi.org/10.5210/fm.v6i10.893>.
- Forbes World's Global 2000 List (2019). Available at: https://www.forbes.com/lists/global2000/?sh=60705f635ac0#head er:%20position_industry:%20Broadcasting%20%26%20Cable
- Forbes World's Global 2000 List (2022). Available at: <https://www.forbes.com/sites/forbesstaff/2022/05/12/forbes-global-2000-list-2022-the-top-200/?sh=2b51f79e3290>
- Giddens, A. (2005). *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. [In Croatian]
- Giddens, A. (1998). *The Consequences of Modernity*. Beograd: Filip Višnjić. [In Serbian]
- Grinin, L. and Korotaev, A. (2009). *Art and Communication Technologies*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Harvey, F. (1990). *The Conditions of Postmodernism*. London: Blackwell.
- Herman, E. S. and McChesney, R. W. (2004). *The Global Media*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Jenkins, H. (2001). *Convergence? I diverge*. Available at: <https://www.technologyreview.com/2001/06/01/235791/convergence-i-diverge/>
- Jenkins, H. (2004). The cultural logic of media convergence. *International Journal of Cultural studies*, VII (1), 33–43. doi: 10.1177/1367877904040603
- Jevtović, Z., Petrović, R. and Aracki, Z. (2014). *Genres in Contemporary Journalism*. Beograd: Jasen. [In Serbian]
- Jovičić, S. and Mikić, H. (2006). *Creative Industries in Serbia*. Beograd: Media Market Analysis in Serbia. [In Serbian]
- Joye, S., Heinrich, A. & Wöhlert, R. (2016). 50 years of Galtung and Ruge: Reflections on their model of news values and its relevance for the study of journalism and communication today. *CM: Communication and Media*, XI (36), 5–28. doi: 10.5937/comman11-9514.
- Kellner, D. (2003). Globalization and the Postmodern Turn. In: V. Vuletić (ed.) *Globalization – A Myth or Reality, Social Chrestomathy*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
- Martinoli, A. (2011). Convergence and Digitization of Media – New Roles for Audience and Media. *Medijski dijalozi*, IV(9), 71–91 Available at: <https://medijskidijalozi.files.wordpress.com/2013/02/medijski-dijalozi-no-9.pdf> [In Serbian]
- McLuhan, M. (2010). *The Gutenberg galaxy*. Toronto: University of Toronto Press.
- Milenković, V. (2018). International Global Communication in Aestheticized Reality – Propaganda or Global Understanding. *Politička revija*, LVI (2), 25–41. doi: <https://doi.org/10.22182/pr.5622018.2> [In Serbian]
- Milenković, V. (2019). *Media, Culture, Politics – in the Globalization Epoch*. Beograd: Visoka škola za komunikacije. [In Serbian]
- Milenković, V. (2022). *Introduction to Journalism*. Beograd: FZS. [In Serbian]
- Milivojević, S. (2012). Journalism and Media Industry in Serbia: Challenges and Answers. *CM - časopis za upravljanje komuniciranjem*, VII (24), 35–58. doi: <https://doi.org/10.5937/comman1224035M> [In Serbian]

- Nikodijević, D. (2015). Creative Industries – Economic Exploitation of Mass Communication Media. *Megatrend revija*, XII (3), 87-104. doi: 10.5937/MegRev1503087N [In Serbian]
- Pečujlić, M. (2001). Labyrinths of Political Globalization. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, XLIX (1-4), 413-436. Available at: https://anali.rs/xml/200-/2001c/2001-1-4c/Anali_sveska_2001_49-1-4.pdf [In Serbian]
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Robinson, W. (2001). Social Theory and Globalization, The Rise of Transnational State. *Theory and Society, Renewal and Critique in Social Theory*, XXX (2), 157-200. doi: 10.1023/A:1011077330455
- Salmon, C. (2014). *Storytelling*. Beograd: Clio.
- Stamenković, S. and Milenković, V. (2012). Power of Truth or Truth of Power in the New Media Reality. In: Z. Grandov, M. Laketa and S. Jakupović (eds.), *International Scientific Gathering on Communication Development "Power of Communication 2012"* (258-272). Beograd: Panevropski univerzitet Apeiron. [In Serbian]
- Stiglitz, J. (2002). *Globalization and its Discontents*. Beograd: Biblioteka-Ekonomija trećeg puta. [In Serbian]
- Todorović, L.A. (2021). *Media Industries*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Touraine, A. (2000). *Can We Live Together; Equality and Difference*. Cambridge: Polity Pres.
- Turow, J. (2013). *Media Today: An Introduction to Mass Communication I-II*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Valić-Nedeljković, D. and Pralica, D. (2020). *On Journalism and Journalists*. Novi Sad: Faculty of Philosophy (electronic edition). [In Serbian]
- Vidojević, Z. (2005). *Where is Globalization Going To?* Beograd: Filip Višnjić. [In Serbian]
- Žarković, V. (2022). *South African Giant "NASPERS": from an Apartheid miracle to the digital era miracle*. Available at: <https://bif.rs/2022/03/juznoafricki-gigant-naspers-od-cuda-aparthejda-do-cuda-digitalnog-doba/> [In Serbian]

Vesna M. Milenković

University "Union – Nikola Tesla",
Faculty of Sports
Belgrade (Serbia)

The impact of globalization and convergence on the development of media industries

Summary

Globalization and convergence, as two phenomena that change the image of the media world and affect the development of media industries due to their ambiguity, are a consequence not only of technological development, but can also be interpreted from political, economic and cultural aspects. Analyzed within such context, media

industries are becoming one of the most important factors that have an active impact on people's lives by striving to change and run them.

This paper deals with the impact of convergence and global change on the development of media industries, given the fact that the media, on the one hand, as part of the act of communication, constitute intermediaries transmitting information, while, on the other hand, they produce and market their goods just as any other industry does. It is stated in the conclusion that these two phenomena of the digital era are crucial both to the development of the media industry and the work of the media as intermediaries transmitting information, create it and distribute content that has long since acquired the features of goods that are marketed. Without media convergence, in global society it would not be possible for each individual who has become a player in international/global communication to independently organize the media culture content and thus actively participate in the political and social life of the digital era.

Keywords: media industries, globalization, convergence, creative industries

Драган Д. Јаковљевић^[1]

Универзитет Црне Горе,
Филозофски факултет
Никшић (Црна Гора)

УДК 338.242.2(497.11)

330.342.17(497.11)

330.8

Прегледни научни рад

Примљен: 28.06.2022.

Прихваћен: 01.12.2022.

doi: 10.5937/napredak3-38883

За еко-социјалну тржишну привреду уместо посткомунистичког капитализма

Морамо смислити институције, које нам допуштају да
економску моћ контролишемо на демократски начин и
које нам гарантују заштиту од економског изабљивања.

Карл Р. Попер

Власништво обавезује. Његова употреба треба уједно да
служи општој добробити.

Темељни закон СР Немачке

Сажетак: У овом есеју излаже се и разматра визија еко-социјалне тржишне привреде као могуће основе доградње друштвено-економског поретка Србије. Реч је о тзв. средњем путу (између државног социјализма и ригидног либерализма дерегулисаних тржишта), односно о „мешовитој економији“, за чије је формирање кључне подстицаје пружио хришћанско наслеђе европских земаља. Аутор то посебно илуструје на примеру искуства тзв. немачког привредног чуда након доживљеног слома у Другом светском рату – што је довело до изградње једне од најстабилнијих привреда у савременом свету. Излаже се историјска генеза те концепције, чија је примена кулминирала у економским системима скандинавских земаља, Немачке, Аустрије... зрелог XX столећа. Притом, тежња ка социјалној сигурности, солидарности и правичности подразумева извесну прераспodelу економских добара, односно остварене добити од стране државе. Аутор такво системско решење види као помирљиву формулу, којом се уз остајање при афирмацији тржишне ефикасности привређивања и слободе подузетништва уједно инсистира на делотворном институционализовању социјалне, али и еколошке обзирности.

Кључне речи: мешовита привреда, социјална сигурност, закон понуде и потражње, одговорност према заједници, хришћанска традиција

Данас вероватно највећи живи европски филозоф Јирген Хабермас одлучно је последњих година отворио питање о томе *шта секуларни ум може да научи из религијозног наслеђа хришћан-*

ства и јудаизма, те истакао потребу критичког иприсвајања њихових достигнућа. Та иста темељна питања ваља поставити и на путу реконструисања идентитета нашег друштва као једне

[1] jakobssohn@yahoo.com

по традицији превасходно хришћанске заједнице (наравно, са одређеним уделом исламске културе, као културе једне од тзв. аврамитских светских религија, односно „религија писма“).

Као значајан пример позитивног друштвеног деловања хришћанског наслеђа могло би пак да послужи појављивање, обликовање и успешно деловање тзв. социјалне тржишне привреде у континенталној Европи: Након што је прошао процес „подизања из рушевина“ после слома доживљеног исходом Другог светског рата и започео поновни успон немачке привреде, за тамошње политичаре поставило се питање опредељења за одређени тип друштвено-економског система на којем ће почивати даљи развој немачког друштва. Тада су на власти били демохришћани, тј. коалиција CDU/CSU. Они и њихов утицајни пројектант привредног развоја, министар привреде Лудвиг Ерхард, изјаснили су се том приликом против подражавања робусног америчког капитализма и њему својственог тзв. социјалног дарвинизма. Уместо тога, почев од монетарне и привредне реформе започете 1948. (која је већ средином 50-их година дала изврсне резултате), определили су се за пут у односу на широке друштвене слојеве осетно хуманије „социјалне тржишне привреде“. Једна од кључних одредница у размишљањима политичких структура која је одвела ка том судбоносном кораку гласила је отприлике овако: *Наше друштво башићини хришћанску традицију и ми не желимо да у њему влада социјални дарвинизам!* Због тога индивидуално максимализовање добити повезано са експлоатацијом не може више да важи као апсолутни циљ, већ мора бити повезано са социјалном одговорношћу.

Претеча таквих схватања била је фрајбуршка школа ордолиберализма, предвођена познатим економистом Валтером Ојкеном. Он је био убеђен да добро уређени *привредни поредак* може да произведе *хармоничне односе* између *појединачног* интереса привредних делатника и *укупног* друштвеног интереса. Дакле, не помоћу мистериозне „невидљиве руке“ дерегулисаних тржишта, већ управо помоћу поретка! Поврх тога, увео је у економску теорију разликовање између опште *форме* привређивања, с једне, и свакодневног *процеса* привређивања, с друге стране. У складу с тим, држава треба да утиче на форме у којима се привређује, али не треба да води сам процес – као што је то случај у централизованог, „командног привреди“, сматрао је Ојкен.

Детаљнију аргументацију од наговештаја ордолиберала припремили су чувени немачки теоретичари друштва и економисти Алфред Милер-Армач и Вилхелм Репке. Последњи је инсистирао на томе да *друштво као целина не може да буде изграђено на закону понуде и потражње!* Напротив, људи који се на тржишту мере у конкуренцији, тежећи да остваре индивидуалну предност, „морају тим снажније да буду повезани путем социјалних и моралних веза заједнице – иначе би се и конкуренција такође дегенерисала на најтежи начин“ (уп. Röpke, 1958). Стога је он сматрао да тржишна привреда мора да буде интегрисана у *један виши укупни склоп*, а смернице за конципирање тог целовитог склопа пружала је њему, као и другим поборницима социјалне тржишне привреде, управо хришћанска традиција! У питању би био средњи пут (*mixed economy*)

између робусног америчког капитализма, с једне, и централизоване планске привреде реалног социјализма, с друге стране, уз рационално *уравнојтежење* идеала правичности, слободе и привредног раста. Реч је, дакле, о схватању какво су, као што је познато, снажно заговарали пионири социјалне тржишне привреде.

Значајни швајцарски реформистички теолог Емил Брунер утврдио је пак да из хришћанске идеје правичности произлази специфични самосвојни „закон привредне правичности“, који „слободу власништва и иницијативе“ повезује са *одговорношћу према целини друштва*. Антиципирајући потоње Репкеове тезе, Брунер је критички приметио да је „либералистичка предрасуда“ веровати „да привредно укупно благостање само од себе резултује из слободне размене“. Напротив, „само жеља за куповином и мотив добити јесу рђаво усмеравање националне производње“, јер, пуштени да делују аутархично, воде низу негативних друштвено-економских последица (Bruner, 1943, str. 214–215). Средство за остварење привредне правичности видео је у рационалном планирању привредних активности, али само у смислу „координационог планирања“, које према Брунеровом схватању представља нови тип државних захвата, какав не води уништењу економске слободе и јачању бирократије.^[2] Реч је о планирању које би уједно било у служби слободе и општег добра:

Држава не интервенише да би сама чинила ствари, штавише не да би их сама регулисала,

него да би делатне снаге координисала и позвала их на разумно саморегулисање“ (!). На тај начин би биле помирене обе компоненте укорењене у „хришћанском начелу правичности“: слобода индивидуе, с једне, и одговорност према заједници, с друге стране! (уп. Brunner, 1943, str. 216–218, курзив аутор)

Милер-Армак је нешто касније у сличном стилу истакао императив *уравнотежења идеала правичности, слободе и привредног раста*. Лудвиг Ерхард је онда, као политички оперативац, дефинитивно прокламовао *идеал блајосиња за све* (Wohlstand für Alle!), на подлози *социјализовања привредној најрејка и профити*. Он је истицао да већ сам појам слободе – па дакле и оне тржишнопривредне – мора да садржи социјални моменат, тј. самоограничавање, а тиме и рецепцију одговорности (за друге). Социјални смисао тржишне привреде Ерхард је видео нарочито у томе „да свака предност од рационализовања, свако побољшање радног достигнућа буде учињено корисним за добробит читавог народа“ (!). Поврх тога, залагао се за такву политику поретка којом треба да буде постигнуто социјално интегрисање сваког појединца у друштво профилисано модерним привредним дешавањима.

Према синтетизујућем приказу К. Х. Пешка, који сматрамо примереним, могуће је издвојити пет начела, која представљају компоненте укупног историјског успеха система социјалне тржишне привреде:

[2] Занимљиво је да се у новијим студијама о поратној европској привреди такође употребљава термин „координисани капитализам“. Уп.: Eichengreen, 2007.

(1) гарантовање *правичне* конкурентске борбе од стране законодавца,

(2) *расходела* уместо концентрације *моћи*,

(3) социјално и тарифско *паритетство* (између радника и послодаваца, односно предузећа и синдиката) уместо класне борбе;

(4) слобода и правичност кроз етаблирање начела *суйсидијарности* као принципа поретка друштва које се заснива на солидарности,

(5) широко расејана *расходела* *иметика* формирањем активног капитала у рукама радника и запослених (уп.: Peschke, 1991).

Овом инструктивном сумирању додаћемо да је, како је то предвиђао и Милер-Армак, повезивање начела слободе на тржишту с начелом солидарног социјалног нивелисања, уз остваривање социјалне сигурности, чинило смисао социјалне тржишне привреде, при чему из угла виђења фрајбуршке школе ордолиберализма социјалну политику треба сматрати *иницијацијом* на конкуренцији засноване *привреде у друштво* (Е. фон Бекерат). Идеја делимично усмеравање тржишне привреде подразумевала је да, тежећи ка социјалној сигурности и правичности, држава предузима *извесну прерасходелу* економских добара и остварене добити. Најзад, овом сумирању ваљало би придодати и указивање на значајну улогу јаких синдиката као активно *посредујуће* институције између послодаваца и радника.

Као крајњи резултат, значајним делом захваљујући импулсима примљеним из духовног капитала хришћанског предања, добија се осмишљена концепција друштвено-економског поретка и развоја која омогућава учинковито превазилажење социјалне грубости

америчког капитализма и потоњи стабилни привредно-друштвени развој, уз *омеђену регулативну* улогу државе (уместо остајања при радикалној формули „само пустите да тржиште ради!“). Хришћанско предање је послужило да се пронађе *хоминујућа* формула за уређивање привредног система – уз остајање при начелној афирмацији *тржишне ефикасности* привређивања, и уједно уз амортизовање потенцијално бруталних социјалних последица деловања тржишних механизма по радништво и широке слојеве друштва, те делотворно *иницијацијом* социјалне обзирности. Дакле, уз паралелно обезбеђивање социјалне сигурности за грађане.

Стога је разумљиво да је и један такав критичар социјализма као што је Карл Попер снажно истицао:

да „морамо конструисати социјалне установе, које привредно слабе штите од привредно јаких, установе за заштиту од изабљивања!“ Јер демократије претпостављају не само установе за заштиту слободе већ и за заштиту слабих.

Притом, према његовом мишљењу, држава мора да пази на то да нико од страха од глади или од привредног колапса не треба да закључи неки неправедан уговор. У таквим Поперовим тезама могао би се назрети позни идејно-историјски одјек јудејско-хришћанског предања, при чему се већ у књизи *Изрека* Старога завета снажно афирмише легитимно право свих слабих на заштиту и помагање.

На основу претходно изложеног, у области уређивања друштвено-економског живота

оријентисање ка умереним и хуманијим, социјално праведнијим решењима кретало би се у смеру концепције *шрећей йуша* (пута између чисто тржишне и стриктно планске привреде, уз прихватање ограничених тржишно комформних интервенција државе у привредне токове, те извесну прераспodelу остварене добити). Занимљива је историјска генеза, односно поступно и дуготрајно пробијање те концепције. Након неких врло уздржаних наговештаја у оквирима НЕП-а (нове економске политике у раној фази СССР-а) у виду ограниченог увођења појединих тржишних елемената у централизовану планску („командну“) привреду, та позиција је потоњих деценија у Европи даље стасавала у форми све промишљенијег заговарања једног системског комбиновања елемената тржишне и планске привреде. Прва, данас скоро заборављена филозофска најава кретања у правцу реформисаног друштвено-економског система дошла је 1930. од шпанске филозофиње Марије Замбрано, у оквиру њене критике традираног либерализма. Она је утврдила да духовни постулати либерализма (попут идеала слободе, једнакости и братства) не могу да се остваре под условима либералне привреде. То представља унутрашњу противречност либерализма, који за љубав идеје о индивидуалној слободи напушта идеале једнакости и братства. Стога је истакла потребу превазилажења капиталистичке форме привређивања старог либерализма и изградњу структура социјалне и културне солидарности између свих људи, дакле, нову солидаристичку друштвеност, која изискује „нову социјалну привреду“. Затражила је стога утемељење новог друштвеног поретка

у којем идеали индивидуалне слободе, с једне, и социјалне праведности, с друге стране, имају једнаку тежину, тј. у којем би могла бити остварена једнакост у братству и слободи. „Дуги марш“ друштвено-економске позиције таквог профила започео је раних четрдесетих година, и то најпре код значајног и код нас нажалост скоро непознатог протестантско-реформистичког теолога и филозофа културе Емила Брунера (E. Brunner), а нешто касније и економиста В. Репкеа и В. Ојкена. Педесетих година ту идеју су преузели и даље је конкретизовали немачки хришћанско-демократски политичар Лудвиг Ерхард (Ludwig Erhard) и економиста Алфред Милер-Армак. Најзад, крајем шездесетих година прошлог столећа, решење тог типа отворено су тражили и теоретичари „прашког пролећа“ (Ота Шик и др.), а деведесетих година донекле изнова реактуелизовали британски лабуристи.

Кризни периоди савременог „реалног капитализма“ на светском нивоу и уочене аномалије у његовом функционисању и сами указују на потребу његовог поступног реформисања у правцу једног таквог модела какав је онај европске *социјалне тржишне привреде* (*Soziale Marktwirtschaft*), дакле модела који подразумева и одређене ограничене тржишно комформне, оквирно-регулативне захвате државе у привредне токове.

На делу би био, као што је већ истакнуто, средњи пут (*mixed economy*) између робусног америчког капитализма, с једне, и концепције централизоване планске привреде реалног социјализма, с друге стране, уз рационално *уравноужење* идеала правичности, слободе и привредног раста. Дакле о схватању как-

во су, као што је познато, снажно заговарали Милер-Армак и остали пионери социјалне тржишне привреде. Познати немачки хришћанско-демократски политичар и цењени министар финансија Владе Хелмута Кола (H. Kohl) Герхард Штолтенберг (G. Stoltenberg) у ретроспективи је с правом приметио да, премда измењени светско-привредни, научно-технички и демографски услови данашњег света захтевају нове одговоре у поређењу с послератним стањем, и даље важи:

102 |

[...] у концепту повезаности слободе и одговорности, индивидуалности и социјалних спо-на, конкуренције и државног оквира поретка, приватног збрињавања и социјалног осигуравања за оне, који не могу партиципирати у такмичењу достигнућа, социјална тржишна привреда у њеним моралним и економским темељима остаје високо актуелна (!).

Када је пак реч о искуствима бивших земаља државног социјализма у окретању ка дерегулисаној тржишној привреди након урушавања комунизма поучна су указивања социјалдемократе Ерхарда Еплера:

Ако комунисти беху пропали при покушају да одмене тржиште путем државе, бирократије и политике, не беше ли онда време, одменити државу, бирократију и политику путем тржишта? То онда би и покушано под слоганима либерализовања, приватизовања и дерегулисања, и то са аргументом, да би тржишта регулисала сама себе, ако их се не би ометало, да она не потребују никакво др-

жавно регулисање. Када онда дерегулисана финансијска тржишта одведоше у кризу банака, мораше државе ускочити са милијардским прилозима. Банкарни, који претходно осуђиваху сваки државни захват, не даваху сада једни другима више никакве кредите, изузев ако – ах тако ненужна и оптерећујућа – држава не би гарантовала повраћај. [...] Када 2008 не мораху банке њихове државе, него обратно државе њихове банке спасава-ти, када спасавање банака и тиме привреде очигледно беше *један њолиитички задатак*, који требаше да буде одрађен од политичара и такође би одрађен, смеше се веровати да неке од очигледних истина тржишног радикализма сада не би више биле понављане, рецимо она, *да би тржишта била уједно увек њаметнија него њолиитика*“ (Erpler, 2021, курзив аутор).

Овакво значајно, код нас нажалост једва регистровано, односно заборављено аутентично европско наслеђе, реактуелизовано је последњих деценија кроз снажан економски развој једне ваневропске земље – Кине. Њен лидер Си Ђинпинг истакао је тако улогу државе у обезбеђивању макроекономске стабилности, правичне конкуренције и поретка на тржишту која (видљивом руком владе) треба да интервенише у оним случајевима када тржиште (његова „невидљива рука“) не успева то само да уради. (Дакле, није реч о паушалном стављању ван снаге деловања тржишта, већ превасходно о реаговању на са његовим функционисањем повезане аномалије – у склопу једног комплементарног поимања односа тржишта и државног порет-

ка.) Тиме је отишао корак даље од онога што су предвиђали Брунер и Ојкен, а импресиван економски успон његове велике земље као да му у томе даје за право.^[3] Остаје као заједничка претпоставка Ојкеново истицање да је оно што привредни поредак може да постигне – хармонични однос између појединачног интереса и укупног друштвеног интереса.

Насупрот распрострањеном некритичком безрезервном прихватању реалног капитализма и пукој акомодацији на њега, у контексту потенцијалног преуређивања привредне политике код нас, занимљива су извесна искуства са настојањима реформисања капиталистичког поретка остварена у скандинавским земљама – рецимо, своједобно увођење *„бројресивної ойорезивања“* у Шведској, тј. такве пореске политике која се, према тачном запажању познатог пољског филозофа Адама Шафа, *„de facto изједначава са новом расйоделом националної дохойка“*, расподелом чије увођење инволвира јасно одступање од принципа класичног, слободнотржишног капитализма“, те се „удео власника релативно смањује“ (уп. Schaff, 1989a, pp. 175, 187).

Он је, притом, похвалио исказану мудрост поседничких слојева у поменутим високоиндустријализованим земљама који су прихватили такву пореску политику, којом се онда омогућава поступно реформисање капитализма без потреса. Тако је Шведска прогресивним

опорезивањем успела да покрије државне издатке без национализације индустрије и сектора услуга (осим железнице), те без формалног повређивања приватног власништва (уп.: Schaff, 1989b, p. 32). Тиме се, како примећује Шаф, и даље задржава подстицај приватној иницијативи, док држава истовремено узима највећи део националног дохотка, који се „користи за покривање свих *друштвених потреба*“. Међу иним, и евентуалног издржавања у следу ширења аутоматике и информатике те губљења неких облика рада формиране масе структурално незапослених људи (н. н. м.).

| 103

Шаф је у таквој пореској политици видео чак наговештај кретања у правцу битно иновираниог привредног поретка, који би представљао својеврсну *прелазну фазу* у односу на прави социјалистички поредак, који означава и као „друштвено уређење колективистичке економије“. Он би наиме био дистанциран у односу на капитализам утолико што се расподела националног дохотка не би више ослањала „искључиво на право својине“, тако би одржао и пристојно одстојање од социјализма, јер приватна својина још увек има одређену улогу, те „утиче у извесној мери не само на расподелу националног дохотка него и на облик социјалне и политичке формације друштва“ (Schaff, 1989a, p. 176). Главни прелиминарни циљ, према којем би то путовање требало водити, био би, према Шафу, стварање новог, далекосежно

[3] За једну пак оштру критику државних регулација у сфери привреде са становишта либералистичке ортодоксије уп.: Mises, Ludwig: Kritik des Interventionismus (Erstauf. 1929), Darmstadt 1976. Насупрот томе, социјалдемократији блиски теоретичари, попут историчара Јиргена Коке (J. Кока), непопуљано истичу потребу регулисања, кроћења и узајамног ограничавања између привреде и државе у сврхе друштвеног бољитка!

трансформисаног *йривредној йорейка*, под чим он разуме

[...] таков поредак у којем се расподела националног дохотка *йодгређује йойребама целој друштву* и који не зависи само и на искључив начин од *йривайне* својине над средствима за производњу и предузећима која врше услуге (Schaff, 1989a, p. 176).

Једно мишљење, којем је, како ми се чини, блиска теза немачког социјалдемократског првака старије генерације Курта Шумахера (K. Schumacher) да се „никада више не сме било каква *владавина* темељити на *йосегу*“!

Онакав поредак Шаф пак сматра етапом у процесу образовања економске формације друштва аутоматике и информатике, која би са своје стране обезбедила миран ток Друге индустријске револуције – након предстојећег одумирања великог дела традиционалног света (индустријског) рада. Овакве друштвено-економске пројекције нас већ одводе корак даље од стандардних варијанти социјалне тржишне привреде у правцу израженије левичарских, социјалистичких или социјалдемократских концепција. Тим не мање, и оне могу пружити извесне подстицаје у правцу тражења решења за реформисање реалног капитализма, па тако и код нас. Могли би се притом сложити са Шафом, *да ново друштвено уређење* – чије настајање он чак предвиђа у блиској будућности – *неће више бити ни кайиџализам ни социјализам у њиховим нама досад йознаџим облицима* (Schaff, 1989b: 34). (Сличним начином је Марија Забрано још 1930. тврдила, да ће потребна интегрална

друштвена промена значити превазилажење како капитализма, тако и комунизма.)

Савремени друштвено-економски системи, а међу њима и наш, уз респектовање и коришћење искустава скандинавских земаља, Немачке, Аустрије... требало би да се окрену таквом моделу *социјалне йржишне йривреде* као далекосежно примеренијем у односу на некадашњи ригидни либерализам и амерички „реални капитализам“, те тако најпре досегну „капитализам са људским лицем“, са свим његовим значајним предностима. А онда даље треба *йусџиџи да нам кайиџализам изйради социјализам* – у складу са знаменитом изреком Сун Јат Сена. Актуелно стање у развијеном свету такво је да стереотип капитализма с потпуно дерегулисаним слободним тржиштем практично не постоји, те досадашњи капиталистички начин производње, односно привређивања губи на саморазумљивости. У ствари, како на то упућује и Шаф, планирање престаје да буде непознато већ и у самом капитализму:

чак и када државни органи реагују само посредно, посебном финансијском и пореском политиком, а каткад и непосредно одговарајућим наруџбинама које држава шаље приватним предузећима, или пак политиком национализованих привреде, која је све моћнија у низу земаља (Schaff, 1989b, str. 35).

Тиме у историјској ретроспективи долазимо до средине 60-их година, када је америчкој влади, односно тадашњем председнику Линдону Џонсону, експертска комисија чији чланови (њих 37, међу којима и неколико нобеловаца)

нису били левичари већ представници различитих друштвених групација и школа, препоручила планирање „помоћу јавних корпорација а на опште добро“ – и то као једног демократског захтева. При чему је циљ „свесно и рационално управљање привредним животом помоћу институција које ће планирати под демократском контролом“ (*The Triple Revolution*, The Santa Barbara Center for the Study of Democratic Institutions, 1964; наводи се према: Schaff, 1989b, str. 36). Радило се је о промишљеним и далековидим предлозима, које политичари имају обичај да одложе у фиоку након што за њих сазнају уколико се не уклапају у њихове политичке послове текућег или првог наредног мандатног периода. Б. Стојков (2021) тачно је приметио да у савременом реалном капитализму контролу и понашање економског раста „диктирају инвеститори, бизнис и њихов профит, као подстицај успешности“ и „популистички властодршци фокусирани углавном на следеће изборе а не на одрживу будућност друштва“. Након читавих пола столећа претходно цитиране препоруке тадашњем америчком председнику изнова постају актуелне.

У складу с претходно утврђеним приметио бих:

да економска политика примерена нашем времену мора да укључује не више само социјална него и *еколошка* прилагођавања. Према томе, већ на почетку треба тежити томе да постане-мо *еко-социјална тржишна привреда!*

Таква концепција могла би бити даља одредница реконструисаног идентитета нашег

друштва на разини друштвено-економског поретка, а након досадашњих искустава са ригидним економским либерализмом, која нису била само позитивна. Решење које би уједно значило један шири друштвени помак са становишта *социјалне правичности* у „свету који се капитализује“. Исто тако и растајање од анахронизма концепта потпуно дерегулисаних тржишта, и приближавање потребама савременог света боље прилагођеним привредним поретком.

У односу на пријемчивост наше јавности за прихватање концепта социјалне (односно *еко-социјалне*) тржишне привреде ствари пак стоје тако да најпре ни са стандардним моделом тржишне привреде и његовим правилима још нисмо сасвим начисто. С друге стране, још из претходног комунистичког периода сачувани су афинитети према уобичајању и социјалној димензији привреде, те избегавању „социјалног дарвинизма“. Уз политичку вољу за учење на искуствима европских земаља са устаљеном и развијеном социјалном тржишном привредом – али и властитим искуствима са „посткомунистичким капитализмом“ – било би и код нас могуће (упркос извесном кашњењу) *преузмење* организовања привредно-друштвеног поретка у датом смислу. При томе, ваља се растати од *мишља* о тзв. невидљивој руци тржишта, која у оквиру дерегулисаног тржишног привређивања деловање свих привредних фактора спонтано *увек* усмерава *ка оптимуму*, те уједно тежити прикључивању данас неизоставне еколошке компоненте у функционисање укупног привредног система. За даље кашњење у том погледу не може више бити никаквог прихватаљивог оправдања.

Најзад, ваља указати на то да је трајно благостање „могуће једино на бази осигураног спољног мира“ (Хелмут Шмит), чије очување изискује мултилатералну сарадњу свих држава у свету. Председник Руске Федерације Путин је у том смислу недавно указивао на то да је безбедност у савременом свету *недељива*.

Тако, приликом разматрања друштвеног благостања треба обратити пажњу и на значај одржавања регионалног и светског мира, као

трајног принципа спољне политике. Стога је Шмит с правом закључио, да и у XXI stoleћу мир остаје „један од најзначајнијих али и даје угро-жених оквирних услова светске привреде“. Успех националне економије и благостање друштва „зависе врло далекосежно од стабилности светске привреде и стога од мира у свету“. На делу је дакле узајамна упућеност *свејске њривреде* – економског и ширег благостања појединачних друштава – и *свејској мира*.

References / Литература

- Brunner, E. (1943). *Gerechtigkeit* – Eine Lehre von den Grundgesetzen der Gesellschaftsordnung, 4. unverän. Aufl., Zürich 2002. TVZ.
- Eppler, E. (2021). *Trump – und was tun wir?* Berlin: Dietz.
- Jakovljević, D. (2006). Religions and Values. Podgorica; Beograd: Ratio; Niš: Sven. [In Serbian]
- Peschke, K. H. (1991). *Social Economy in the Light of Christian Faith*. Trier: Paulinus-Verlag.
- Popper, K., Lorenz, K. (1993). *Die Zukunft ist offen*, 4. Aufl., München–Zürich.
- Popper, K. (2016). *Auf der Suche nach einer besseren Welt*, 19. Aufl., München–Berlin.
- Röpke, W. (1947). *Kulturideal des Liberalismus*. Frankfurt a. M. (G. Schulte-Bulmke).
- Röpke, W. (1956). *Wirtschaft und Moral*, in: Forum, Heft 25/1956, Wien.
- Röpke, W. (1958). *Jenseits von Angebot und Nachfrage*, Bern-Stuttgart.
- Schaff, A. (1989a). *Perspectives of Modern Socialism*, Beograd. [In Serbian]
- Schaff, A. (1989b). *Where Does That Road Lead? Social Consequences of the Second Industrial Revolution*. Zagreb: Globus [In Croatian]
- Stojkov, B. (2021, January 16). Post-pandemic Normality, *Politika* (Kulturni dodatak). [In Serbian]
- Zabrano, M. (1930). *Horizonte del liberalismo*. Madrid.

Dragan D. Jakovljević

University of Montenegro,
Faculty of Philosophy
Nikšić (Montenegro)

For eco-social market economy instead of post-communist capitalism

Summary

108 |

This essay presents and considers the vision of eco-social market economy as a possible basis for upgrading the socio-economic order in Serbia. It is the so-called middle road (between state socialism and rigid liberalism of deregulated markets), i.e., “mixed economy”, whose formation has been given key enticements by the Christian heritage of the European countries. The author illustrates it particularly on the example of the experience of the so-called German economic miracle after the collapse in the Second World War – which led to the building of one of the most stable economies in the modern world. The historical genesis of that concept is presented, the application of which culminated in the economic systems of the Scandinavian countries, Germany, Austria etc. in the late 20th century. Moreover, the aspiration towards social security, solidarity and fairness implies a certain redistribution of economic goods, i.e., realized profits by the state. The author sees this system solution as a reconciling formula that, while keeping the affirmation of market efficiency of business operations and freedom of entrepreneurship, also insists on effective institutionalization of social, as well as ecological consideration.

Keywords: mixed economy, social security, law of supply and demand, responsibility towards community, Christian tradition

Прикази књига | Book Reviews

Радивоје С. Петровић^[1]

Универзитет „Унион – Никола Тесла“,
Факултет за спорт
Београд (Србија)

УДК 316.776(049.32)

Приказ

Примљен: 28.06.2022.

Прихваћен: 01.12.2022.

doi: 10.5937/napredak3-38884

Гебелс поново међу нама

Слободан Рељић:
„Воља за лаж“,
Catena mundi, Београд,
2021, стр. 221

Нови светски дезинформативни поредак „нема чињеница, само интерпретација“. Ако се то не поклапа са његовим интересом, нико више није ни морално обавезан у овом времену постистине да се држи тачне информације. Модерни медији све више се виде као „фаланге власти“, а посао корпоративних новинара, свесни они тога или не, јесте да неупитно „бране владајуће елите“. Такви медији су у основи „политички пропагандисти“ и напустили су свако претварање да су било шта друго.

У својој студији препознатљивог наслова *Воља за лаж* у издању Catena mundi, аутор Слободан Рељић, професор универзитета, социолог и новинар, упамћен као вишегодишњи главни и одговорни уредник *НИН*-а, суштински је на овај начин дефинисао актуелно време лажи или нови светски дезинформативни поредак, што је јасно и из поднаслови његове

[1] radivoje.petrovic@yahoo.com

књиге. Кроз девет поглавља и епилог читаоцима се подастире лепеза реалних медијско-комуникационих операција, чије су последице катастрофалне и везују се за актуелно стање пандемије као показну вежбу контроле планете и својеврсне медијске кампање са изазивањем нове пандемије – пандемије страха: „сада је могуће да се седам милијарди људских мозгова уведе у корона јавност, а да не може да се постави ниједно логично питање“ (Reljić, 2021).

Рељић на стилски атрактиван и фактографски документован начин открива позадину стварања модерних дезинформација. Тако су понуђени поуздани подаци према којима су, на пример, у тајном програму британског Форин офиса усмереном „на промену става према Русији“ и „слабљењу утицаја руске државе“, поред обавештајних служби, партнери – Ројтерс и Би-Би-Си, као учесници у тајном медијском рату, делујући преко полутајног одељења енглеског министарства под називом Развој медија и супротстављање дезинформацијама (CMCD). Сазнајемо да се тиме наставља континуитет из прошлости, јер је 60-их и 70-их година Ројтерс добијао новац од британске владе за антисовјетску пропагандну акцију коју је водио М16. Данас су речени медији поново ангажовани као средства обојене револуције – било да руше Лукашенка у Белорусији било да учествују у сплеткама и немирима везаним за руског опозиционара Алексеја Наваљног.

Током хладног рата, открива нам аутор цитирајући Карла Бернштајна, више од 400 америчких новинара је током 25 година тајно извршавало задатке за Централну обавештајну агенцију. Ништа мањи није био ни „новинарски“

допринос генерисању црне пропаганде, која је претходила ликвидацији Салвадора Аљендеа у Чилеу, што експлицитно указује на то да су водећи амерички издавачи, уредници и новинари преузимали обавештајне послове.

Као илустрацију и школски пример за примену модерне технологије лажи аутор нуди „стварање“ концентрационих логора у Босни током ратова 90-их, чији су главни актери америчка приватна агенција за односе с јавношћу Рудер Фин и тамошњи новинар Рој Гатман. На основу непроверене приче једног британског плаћеника Гатман је наводно открио логоре смрти у Босни, за шта је касније добио и Пулицерову награду. Аутор показује да Гатман није никакав усамљени храбри репортер, већ је у дослуху и координацији са високим представницима америчке администрације на челу са Лоренсом Иглбергером, државним секретаром, и портпаролком Стејт департмента Маргарет Татвајлер. Анимирајући две јеврејске организације у САД за своје циљеве, Рудер Фин је успео у својој намери: Срби су у јавном мњењу изједначени са нацистима. Без икаквих доказа и само на основу Гатмановог непровереног писања у листу *Њузгеј*. Читав посао уклапа се у оно о чему је сведочио Седрик Торнбери, високи званичник ОУН, који је често био на терену у Босни, истичући да је „почетком 1993. године постигнут консензус – посебно у САД, али и неким западноевропским земљама и истакнуто у деловима међународних либералних медија – да су Срби једини негативци“.

Уверљивост студије потиче из обиља чињеница, цитираних углавном из западних извора, што читавом тексту даје посебну снагу. Од лицитирања бројем убијених беба у Кувајту током

ирачке инвазије – од 312 дошло се на 72, па на 19, да би се открило да је и тих 19 беба умрло пре уласка Ирака у Кувајт – па до наводног масакра на Тјенанмену, кога није ни било, иако о томе на интернету постоји више од пола милиона извора – тајни извештај америчке амбасаде у Пекингу потврђује званичну верзију кинеских власти, а накнадно је то објавио и *Дејли ѿтелеџраф*.

„Лаж је истина“, писао је Орвел пре четири и по деценије, а данас је то чврста реалност, уверавају нас редови ове књиге. Значајан искорак у том смислу представља и закључак релевантних истраживања са Универзитета у Масачусетсу: „Људи до којих стиже највише комерцијалних ТВ вести најмање знају о темама у тим вестима.“ Још је већи искорак у налазу да се цитирани закључак подудара са идејом коју је 30-их година прошлог века у нацистичкој Немачкој развио Јозеф Гебелс: што више људи информишу нацистички медији, мање ће разумети проблеме и више подржавати политику нациста. Уз то, боље им је давати лагане забаве уместо тешких политичких порука. Цитирајући Роберта Мекчесног, студија закључује да је „пропагандни систем САД много бољи од било чега што је Гебелс сањао, јер носи илузију слободе“.

Веза Запада, читај САД пре свих, са Гебелсовим временом приметна је у континуитету још пре почетка Другог светског рата. Фашизму се на његовим почецима аплаудирало из колевке либералне демократије, јер су га у свету дочекали као алтернативно решење проблема индустријског друштва, а модерни тоталитаризам у западном свету појавио се у САД, и то још током Великог рата, у лику првог министарства пропаганде у модерном свету. Кроз све ове историјске

нијансе води нас Реџијева студија, закључујући да је „искреност напора либералног Запада против фашизма била крајње сумњива“, илуструјући то подацима према којима је „до пролећа 1945. мање од два одсто савезничких бомби пало на немачке фабрике оружја“. Или, војни комплекс за производњу тенкова у Фридрихсхафену, на југу Немачке, у којем су се производили чувени тенкови „тигар“, није доживео озбиљније бомбардовање све до априла 1944. године. Читаоци се упознају и са неким тајним плановима уочи завршетка рата за поновно наоружавање Немачке, у чему су посебну улогу имали Британци.

Таква помоћ Англосаксонаца својим руским савезницима завршила се „гвозденим завесом“, појмом који се неоправдано приписује Винстону Черчилу, а заправо припада Гебелсу, и то још од 25. фебруара 1945. године: „Гвоздена завеса ће пасти на читаву гигантску територију под контролом Совјетског Савеза, иза које ће читави народи бити истребљени.“ Черчил ће касније присвојити ово ауторство, а правац обновљене офанзиве из претходног рата неће се променити – Исток, говори студија доводећи нас у савремено доба када се много тога подудара с дијагнозама од пре више од седам деценија.

Иако је студија изашла неколико месеци пре интервенције Русије у Украјини, она аналитички убедљиво нуди инвентар узрока онога што се догодило након 24. фебруара ове године, синтетизујући то као „лудило које цела америчка политичко-медијска структура обавија око Украјине“, а „лаж одбија да се суочи са чињеницама и разумом“.

„Сузбијање истине о Украјини једно је од најпотпунијих затамњивања вести којих се

сећам“, пише Џон Пилџер, а цитира студија, истичући да је „тајна помоћ Вашингтона Кијеву и неонацистичким бригадама одговорним за ратне злочине против становништва источне Украјине затамњена“, а руски председник је у том приступу „негативац из пантомиме који се може некажњено злостављати“. Тако изгледа најефикаснија пропаганда испод либералног ореола, уз садејство Фокс њуза, *Њујорк ѿајм-са*, *Вашињгтон ѿосѿа* и *Гардијана*. Све ове либералне новине су, према истраживањима Рељића, погрешно приказивале догађаје у Украјини као злоћудни акт Русије иако је очигледно, закључује аутор, да је пуч предвођен фашистима у Украјини заправо дело САД, уз помоћ Немачке и НАТО. Отуда и тачно предвиђање записано на страницама ове књиге: Украјина је – темпирана бомба.

Несумњиво је да информисање у савременом свету личи на отворени рат против истине и чињеница и слављење лажи и фалсификата, што потврђује и метастаза дезинформативног поретка и у деструкцији Југославије, које је кулминирало НАТО бомбардовањем, закључује аутор. Какве то последице носи за будућност можда најречитије илуструју цитиране речи из писма Александра Зиновјева о пропагандном рату Запада и НАТО против Русије: „Помахнители од светског самовлашћа, амерички господари западног света и њихове западноевропске улици неће се зауставити ни пред чим, да би ликвидирали сваку помисао на отпор од стране Русије.“ Истовремено, „капитулација Западне Европе носи рушење основа њихове цивилизације и губитак националног суверенитета европских народа“.

References / Литература

Reljić, S. (2021). *The Will to Lie: the New World Disinformation Order*. Beograd: Catena mundi. [In Serbian]

Списак рецензената
за научни часопис *Напредак* у 2022.
List of peer reviews
for the journal *Progress* in 2022

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Аврамовић, Зоран Avramović, Zoran	Доктор наука Phd	Институт за педагошка истраживања, Београд Institute for Educational Research, Belgrade	Научни саветник Principal Research Fellow
Антић, Дејан Antić, Dejan	Доктор наука Phd	Универзитет у Нишу, Филозофски факултет University of Niš, Faculty of Philosophy	Ванредни професор Associate professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Арацки, Зоран	Доктор наука	Универзитет у Нишу, Филозофски факултет	Ванредни професор
Aracki, Zoran	Phd	University of Niš, Faculty of Philosophy	Associate professor
Атлагић, Марко	Доктор наука	Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет	Редовни професор
Atlagić, Marko	Phd	University of Priština, in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy	Full Proffesor
Базић, Јован	Доктор наука	Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, Учитељски факултет Призрен - Лепосавић	Редовни професор
Bazić, Jovan	Phd	University of Priština, in Kosovska Mitrovica, Teacher Education Faculty Prizren - Leposavić	Full Professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Базић, Миљојко Bazić, Miljojko	Доктор наука Phd	Универзитет Мегатренд, Факултет за културу и медије Megatrend University, Faculty of Culture and Media	Редовни професор Full Professor
Баровић, Владимир Barović, Vladimir	Доктор наука Phd	Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет University of Novi Sad, Faculty of Philosophy	Редовни професор Full Professor
Бошковић, Милица Bošković, Milica	Доктор наука Phd	Факултет за дипломатију и безбедност Faculty of Diplomacy and Security	Редовни професор Full Professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Брдар, Милан Brdar, Milan	Доктор наука Phd	Институт друштвених наука, Београд Institute of Social Sciences, Belgrade	Научни саветник Principal Research Fellow
Ђорђевић, Драгољуб Đorđević, Dragoljub	Доктор наука Phd	Универзитет у Нишу, Машински факултет University of Niš, Faculty of Mechanical Engineering	Редовни професор Full Professor
Елезовић, Далибор Elezović, Dalibor	Доктор наука Phd	Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет University of Priština, in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy	Ванредни професор Associate professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Јевтовић, Зоран Jevtović, Zoran	Доктор наука Phd	Универзитет у Нишу, Филозофски факултет University of Niš, Faculty of Philosophy	Редовни професор Full Professor
Кошарац, Бисерка Košarac, Biserka	Доктор наука Phd	Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, Република Српска - Босна и Херцеговина University of East Sarajevo, Faculty of Philosophy, Republic of Srpska - Bosnia and Herzegovina	Редовни професор Full Professor
Кривошејев, Владимир Krivošejev, Vladimir	Доктор наука Phd	Висока школа за комуникације Higher School of Communications	Ванредни професор Associate professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Марковић, Саша Marković, Saša	Доктор наука Phd	Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору University of Novi Sad, Faculty of Pedagogy in Sombor	Редовни професор Full Professor
Надић, Дарко Nadić, Darko	Доктор наука Phd	Универзитет у Београду, Факултет политичких наука University of Belgrade, Faculty of Political Sciences	Редовни професор Full Professor
Никодијевић, Драган Nikodijević, Dragan	Доктор наука Phd	Универзитет Мегатренд, Факултет за културу и медије Megatrend University, Faculty of Culture and Media	Редовни професор Full Professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Путник, Ненад Putnik, Nenad	Доктор наука Phd	Универзитет у Београду, Факултет безбедности University of Belgrade, Faculty of Security Studies	Редовни професор Full Professor
Радосављевић, Дарко Radosavljević, Darko	Доктор наука Phd	Универзитет у Београду, Технолошко-металуршки факултет University of Belgrade, Faculty of Technology and Metallurgy	Ванредни професор Associate professor
Растовић, Александар Rastović, Aleksandar	Доктор наука Phd	Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет University of Priština, in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy	Редовни професор Full Professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Симеуновић, Драган Simeunović, Dragan	Доктор наука Phd	Универзитет у Београду, Факултет политичких наука University of Belgrade, Faculty of Political Sciences	Редовни професор Full Professor
Станојевић, Саша Stanojević, Saša	Доктор наука Phd	Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет University of Priština, in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy	Ванредни професор Associate professor
Торлак, Нада Torlak, Nada	Доктор наука, Phd	Универзитет Мегатренд, Факултет за културу и медије Megatrend University, Faculty of Culture and Media	Доцент Assistant professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Ћорлука, Бојан Ćorluka, Bojan	Доктор наука Phd	Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, Република Српска - Босна и Херцеговина University of East Sarajevo, Faculty of Philosophy, Republic of Srpska - Bosnia and Herzegovina	Доцент Assistant professor
Шуваковић, Урош Šuvaković, Uroš	Доктор наука Phd	Универзитет у Београду, Учитељски факултет University of Belgrade, Teacher Education Faculty	Редовни професор Full Professor

